T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİHTE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE ERMENİ SORUNU

Hazırlayan: Sentyar HÜSEYİNOV

Tez Danışmanı: Prof.Dr.Sina AKŞİN

Ocak 2004

ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ ---------- 1

I. TARİHTE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ---------- 7

1.1.Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Türk-Ermeni İlişkileri ---------- 7

1.2.Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri ---------- 19

1.2.1. Tanzimat Fermanından Önce Osmanlı'da Ermenilerin Durumu ------ 19

1.2.2. 1839 Tanzimat Fermanında Gayrimüslimlerin Durumu ---------- 22

1.2.3. 1856 Islahat Fermanında Gayrimüslimlerin Durumu ---------- 23

II. ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI ---------- 27

2.1. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Rusya'nın Rolü ---------- 27

2.2. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü ---------- 34

2.3. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü ---------- 36

2.4. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ABD'nin Rolü ---------- 38

2.5. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Ermeni Kilisesinin Rolü ---------- 40
2.6. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Ermeni Komitelerinin Rölü ------ 44
2.6.1. Armenekan Komitesi ---------- 45
2.6.2. Hınçak Komitesi ---------- 46
2.6.3. Taşnaksutyun Komitesi ---------- 47
2.6.4. Ramgavar ---------- 51
2.6.5. ASALA ---------- 51
III. TARİHİ BELGELER IŞIĞINDA ERMENİ SORUNU ---- ---------- 52
3.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Anadolu'da Ermeni Sorunu ---------- 52
3.1.1. Erzurum İsyanı ---------- 53
3.1.2. Kumkapı Gösterisi ---------- 54
3.1.3. Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları ---------- 55
3.1.4. Birinci Sasun İsyanı ---------- 57
3.1.5. Bab-ı Ali Gösterisi ------- ---------- 57

3.1.6. Zeytun İsyanı ---------- 59
3.1.7. Van İsyanı ---------- 60
3.1.8. Osmanlı Bankasına Yapılan Saldırı ---------- 62
3.1.9. İkinci Sasun İsyanı ---------- 64
3.1.10. Yıldız Bombası ---------- 64
3.1.11. Adana İsyanı ---------- 65
3.2. I. Dünya Savaşında Anadolu'da Ermeni Sorunu ---------- 65
3.2.1. Zeytun (Süleymanlı) Olayları ---------- 67
3.2.2. Bitlis Olayları ---------- 68
3.2.3. Erzurum İsyanları ---------- 69
3.2.4. II. Van İsyanı ---------- 70
3.2.5. Muş Olayları ---------- 73
3.2.6. Diyarbakır Olayları ---------- 73
3.2.7. Sivas Olayları ---------- 74

3.2.8. Musa Dağı Olayları ----------
75
3.3. Tehcir Öncesindeki Uygulamalar ve Tehcir Kanunu ----------
77
3.3.1. Tehcir Öncesinde Alınan Tedbirler ----------
78
3.3.2. Tehcir Uygulamasının Nedenleri ----------
79
3.3.3. Tehcir Kanunu ----------
80
**3.4. 1970 Sonrası, Ermenilerin Gerçekleştirdikleri Terör Olayları ----------
84**
3.4.1. Türk Diplomatları ve Devlet Adamlarına Yapılan Suikastlar -------
84
3.4.2. Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Olayları ----------
88
IV. DIŞ KAYNAKLAR AÇISINDAN OLAYLARA BAKIŞ ----------
95
SONUÇ ----------
102
ÖZET ----------
108
ABSTRACT ----------
109
KAYNAKÇA ----------
110

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu XIX.yy'ın ikinci yarısına kadar, sınırları içerisindeki diğer azınlıklar gibi Ermenilerle de iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Yani Avrupa'da ve diğer kıtalarda azınlıklara, cemaatlere ve hatta milletlere inançlarından ve kültürlerinden dolayı yaşam hakkının tanınmadığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki azınlıklara eşit ve adil muamele gösterdiğine tarih kendisi şahittir. Nitekim Osmanlı'nın, her geçen gün değişen Dünya düzeninde yaklaşık altı asır gibi uzun bir süre ayakta kalmasının arkasındaki en büyük neden de bu olmuştur.

Fakat, sahip olduğu coğrafi konum ve olanaklar Osmanlı'yı her zaman Avrupa ülkelerinin dikkat merkezinde bırakmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın olanaklardan kendi menfaatleri doğrultusunda pay çıkarmayı hedefleyen bu devletler onun çok milletli yapısını araç olarak kullanmıştır. İşte bu nedenledir ki, XIX.yy'ın sonlarına kadar Türkleri kurtarıcı olarak gören Ermeni azınlık, bu tarihten itibaren Osmanlıya karşı tavrını değiştirmişlerdir. Bu tavır değişikliğinin sonucu olarak ortaya çıkan çatışmalar neticesinde Türk tarafının daha büyük kayıp vermesine rağmen, Ermenilerin farklı iddiaları günümüze kadar sürmüş ve sorunlu bir coğrafya yaratmıştır. Bu iddialardan en önemlileri toprak ve soykırıma maruz kaldıkları iddiaları olmuştur.

Bu çerçevede ele alınan bu tezde önce Anadolu'nun tarihine kısa olarak değinilerek onun gerçek yerlileri hakkındaki hakim fikir ortaya konulacak ve tarihi süreç içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri irdelenecek.

Daha sonra, tarih boyu hep yüksek düzeyde olan Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasının arkasındaki nedenler ele alınacak ve XIX.yy'ın sonlarından itibaren Türk Milletinin Ermenilerle yaşadığı sorunlar anlatılacaktır.

Nihayet, Ermeni sorununun daha objektif değerlendirilmesinde yabancı kaynakların daha tarafsız ve etkin olabileceği düşünülerek, son bölümde olaylar bu kaynaklar açısından değerlendirilecektir.

Böylece, bu araştırma ile hala önemli bir sorun halindeki "Ermeni soykırımı" iddialarının, tarihi belgeler ışığında incelenerek gerçeklerden çok uzak ve kabul edilebilir dayanaklardan ne denli yoksun olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

GİRİŞ

Anadolu, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle tarih boyu güçlü devletlerin dikkat odağı olmuştur. Avrupa devletleri, her fırsatta bu bölgeden kendilerine pay koparmak istemişler, ancak her defasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kudreti karşısında yenilgiye uğramışlardır. Çok milletli yapısına rağmen, sınırları içindeki milletlere uygulamış olduğu hoşgörülü siyaset; altı asra yakın bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun gücüne güç katmıştır. Ancak, XIX.yy'a doğru, dünyadaki dengeleri değiştiren teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu zayıflamaya başlamıştır. Bu durum karşısında İmparatorluğu içten yıkma planını uygulamaya koyan Avrupa ülkeleri özellikle Anadolu'daki azınlıklar üzerindeki etkinliklerini artırmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Avrupa'nın en fazla kullandığı azınlık ise Ermeniler olmuştur.

XIX.yy'ın ikinci yarısına kadar Türklerle içiçe ve dostane ilişkiler içerisinde yaşayan Ermenilerin Türk Milletine, 1860'larda başlayan ve halâ devam etmekte olan zulmü hafızalardan silinmeyecek türdendir. Tarihlerinde her zaman Romalılar, Persler ve Bizanslılar tarafından üçüncü sınıf vatandaş muamelesi gören ve sık sık sürgünlere maruz bırakılan Ermenileri himayesine alıp, onlara hak ve özgürlüklerini ilk kez taddıran Türklere karşı yapılan bu zulümlerin nedenlerini anlamak çok zordur. Çünkü gerçekten de tarihe bakıldığında Ermenilerin, bu kötü kaderlerinden Türkler sayesinde kurtuldukları görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tutmasının ardından bu ülke üzerinde kendi menfaatleri doğrultusunda strateji belirleyen Batı ülkelerinin de yardımıyla, bir grup maceracının yönetiminde "Büyük Ermenistan" kurma hayallerine kapılan kimi Ermenilerin bu yolda yaptıkları mezalim Türk Milleti

tarafından unutulmaya çalışılsa da, Ermeniler değişik yöntemlerle bu konuyu ikide bir gündeme getirmekten vazgeçmemişlerdir. Bu doğrultuda Ermeni fanatikleri, özellikle XX.yy'ın ikinci yarısında, günümüzde kimi Türk yazarlarınca "Dört T" planı olarak da adlandırılan plan çerçevesinde faaliyetlerini hızlandırmışlardır. "Dört T" planının açılımı; Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak şeklinde olup, sözde Ermeni sorununun tüm dünyaya terör yoluyla tanıtılmasını, dünya kamuoyunca kabul edilmesinin ardından sorunun, baskı yapılarak Türkiye tarafından tanınmasını, sözde soykırımdan dolayı Türkiye'den tazminat alınmasını ve nihayet "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için Türkiye'den toprak koparılmasını amaçlamaktadır[1].

Ermenilerin bu plan çerçevesinde ortaya attığı iddialar ise şöyle sıralanmıştır:

"1. Türkler, Ermenistan'ı işgal ederek Ermenilerin topraklarını ellerinden almışlardır.
2. Türkler, 1877-78 savaşından itibaren Ermenileri sistemli olarak katliama tabi tutmuşlardır.
3. Türkler, 1915 yılından itibaren Ermenileri planlı şekilde soykırıma tabi tutmuşlardır.
4. Talat Paşa'nın, Ermenilerin soykırıma tabi tutulması konusunda gizili emirleri vardır.
5. Soykırımda hayatlarını kaybeden Ermenilerin sayısı 1.5 milyondur".[2]

Bugün bile Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında tutan ve binlerce suçsuz insanın canına kıyarak, 1.200.000 mülteciyi dayanılmaz hayat şartlarına mahkûm eden Ermeniler; bu hayalı iddialarla uluslararası arenada

[1] www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html, 2002
[2] www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html, 2002

soykırıma maruz kaldıklarını iddia edip, insan haklarından dahi bahsedebilmektedirler.

Bu çerçeveden hareketle, Ermeniler tarafından ortaya atılan iddialardaki tutarsızlığı daha iyi anlayabilmek için tarihe bakmanın faydalı olacağını sanıyorum.

Tarihi incelemeler gösteriyor ki, pek çok araştırmalara rağmen bazı milletlerinki gibi, Ermenilerin kökeni ile ilgili de kesin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu konu ile ilgili yabancı tarihçilerin görüşleri hep birbiri ile çelişirken, Ermeni tarihçilerin öne sürdükleri teoriler hikaye ve uydurmalara dayanmaktan öteye gidememiştir.

Araştırmalara göre, Asur çiviyazılı kaynaklarında, Botan-Suyu boyları ve Van gölü çevresi için M.Ö. 1280 yıllarından itibaren "Yukarı-El/Ülke" manasını taşıyan "Urartu" (Uru-yüksek, Artu-ülke) denilmekteydi. Asurlular, aynı zamanda çok verimli toprakları olan bu bölgeyi "Nehirler (Irmaklar)" anlamında (daha sonraları ise "Düşman" anlamında) "Nayri" diye adlandırmışlardır[3]. Öte yandan M.Ö. 1000 yıllarında, şimdiki Diyarbakır bölgesinde yaşayan Sami soyundan Aramlılar, kuzeylerindeki Dicle kaynakları olan yüksek bölgeye "Yukarı-El/Ülke" anlamına gelen bir ad vermişlerdir. M.Ö.618-518 yılları arasında İranlı I. Dareyoş'un kitabelerinde şimdiki Elazığ-Tunceli kesimine "Ar-Mina/Miniya" (Yukarı-El/Ülke) denildiği görülmektedir. Tarihçi Herodot (484-425), adı geçen Murat-Fırat kavşağındaki yerleri "Armenye", orada yaşayanları ise Akmenioi (Armenliler) diye zikretmiştir[4].

Eski kitabelerden edinilen bilgilere göre, Romalılar M.Ö. 188'de, Makedonyalı İskender'in ülkesini paylaşanlardan olan Selefkiler'i yenerek eski Selevkoslu valisi, Pers soyundan olan Artaksiyas'ı Eğil-Elaziz-Tunceli bölgesindeki "Armenye"ye kral tayin etmiştir. Daha sonra, I. Artaksiyas Romalıların da yardımıyla şimdiki Malatya, Bingöl, Tercan, Erzurum ve Çoruh boyları ile Kür ve Aras nehirlerinin birleştiği yere kadar olan toprakları da zaptederek krallığına katmış ve böylece "Yukarı-El/Ülke" anlamındaki "Armenya" Kür-Aras boyları ile Van gölü çevresini de sınırları içine almıştır. I. Artaksiyas ülkesini genişlettikten sonra başkentini de stratejik açıdan güvenli bir yer olan, Ağrı dağının kuzeyinde, Aras boyunda M.Ö.170'lerde kurulan

[3] Şemseddin GÜNALTAY, Yakın Şark II Anadolu, Ankara 1946, sf.263-267, akt. Azmi SÜSLÜ, Türk Tarihinde Ermeniler, sf.15, Ankara 1995
[4] SÜSLÜ, a.g.e., sf.15.

Artaksatta (Artaşat) şehrine taşımıştır. Artaksatta şehri o zamanlar Sakaların yaşadığı "Armavir" adını taşıyan kışlağın yanında kurulmuştu.

Önemli olan detay şudur ki, kimi tarihçilerin Ermenilerin kökeni ile bağdaştırdığı Armeniya deyimi, aslında üstünde yaşayan milletlerle hiçbir ilgisi olmayıp, sadece bölgeye verilmiş coğrafi bir isim olmuştur. Bu açıdan bakıldığında gerçekten de görüyoruz ki, Ermeni tarihçileri de kendi milletlerini Hay (Hayk/Hayos) olarak tanımlamaktadırlar. Bu konuda G. Alişan şöyle der: "Hayk, ulusumuzun sözlüğüne göre Hay isminin küçültülmüşüdür. Hay da ulusumuzun ismidir. Milletimiz kesinlikle yabancıların isimlendirdikleri gibi Armen değildir"[5]

Diğer taraftan tarihi incelemeler gösteriyor ki, "Adsız-Selçukname"de ve Yunus Emre'de "Yukarı-Eller", Urartu ve Armenya'nın Türkçesi olarak kullanılmış olup, o tarihlerde bölgede kendilerini Hay veya Hayos olarak adlandıran herhangi bir topluluk/devlet olmamıştır. Ayrıca, Ermeni bilginlerinin de, kaynaklarında Armeni adını hiçbir zaman kullanmamış olmaları Armenya'nın yerlileri olan Artaksiyaslılar (M.Ö.188-M.S.2) ve Arşakunik (M.S.52-428) sülalelerinin Hay/Hayos değil, Persli ve Türk olduğunu açıkça göstermektedir.

Ermenilerin, tarih boyunca genellikle, kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan, güneyde İran, Elcezire ve Suriye, doğuda Hazar denizi, batıda Küçük Asya ile çevrili olan bölgede gayet dağınık bir biçimde küçük topluluklar halinde yaşadıkları bilinmektedir. Bu doğrultuda yapılan tarihi araştırmalarda da Ermenilerle ilgili değişik görüşler ortaya konulmuştur.

---

[5] Rahip Alişan, Hayk'ın zamanı ve bayramı. s.15-32, Paris 1840 (Ermenice), akt. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.101, İstanbul 1987

Prof. R. VERNONT; "Ermeniler fizik bakımından birbirlerine çok az benzerler. Bunlar Anadolu'dan Rusya'ya ve oradan Asya ortalarına, güneydoğu Avrupa'ya gelişi güzel dağılmışlar ve pek çok milletlerle karışmışlardır."[6] diyor.

J. DENİKER; Ermenilerin Hindu, Afgan, Asuri ve Türk ırkının karışımından oluştuğu görüşündedir.[7]

W.S. MONROE; "Ermeniler ırk bakımından İran, Bluç ve Çingenelerle akrabadırlar. Yahudilerle bir çok ortak yönleri vardır. Kendilerine bu nedenle "Hıristiyan Yahudiler" veya "Vaftiz Edilmiş Yahudi" denilmektedir" diyor.[8]

Justin Mc CARTHY'ye göre; "Ermeniler derebeylikler halinde yaşamışlardır. Birbirlerine vatan hisleriyle bağlı değildirler. Aralarında siyasi bağlar yoktur. Yalnızca yaşadıkları derebeyliklerine bağlı olmuşlardır. Vatanseverlikleri de bu nedenle bölgeseldir. Birbirlerine bağlarını siyasi ilişkiler değil, gelenekleri, dilleri ve dinleri oluşturur." [9]

Prof. Erich FEİGL işe tarihi araştırmasını şöyle özetlemekte: "Kendi tarihlerini bu denli efsanevi öğelerle dokuyan başka bir halk herhalde yoktur. Ermeniler kendilerini Hayk ve efendiler diye adlandırıyorlar. Bu, Ermeni halkın, sözde Ağrı dağına inmiş olan Nuh peygamberin neslinden gelmeleri efsanesi ile başlıyor. Milliyetçi nitelikte olan bu efsaneye göre Haykların kökeni Nuh peygambere dayanıyor. Eğer efsane doğruysa, o zaman aslında tüm insanların Nuh'un gemisinden geliyor olmaları gerektiğine dair kendilerine yöneltilen eleştirileri de reddetmiş oluyorlar. Ermenistan'ın, Türkiye'nin sınırları içinde bulunan Ağrı Dağı'nı gösteren devlet armasına yönelik olan eleştiriler de aynı kaderi paylaşıyor. Türkiye Cumhuriyeti devlet armasının, Erivan'ın eski hali

---

[6] URAS, a.g.e. s.106
[7] URAS, a.g.e. s.106
[8] URAS, a.g.e. s.106
[9] J. Mc CARTHİ, Ölüm ve Sürgün, s.207, çev. Bilge UMAR, İstanbul 1995, ,

olan , minareli siluetini gösterdiği farz edilirse, bundan çıkacak görüntüyü düşünebilirsiniz" [10].

Ermeni tarihçileri ise yazdıkları eserlerde son 75 yıldan beri kökenlerini Hititli, Urartulu, Erigya göçmenleri gibi, ırkça birbirinden çok uzak olan kavimlere dayandırarak, aralarında kökenleri ile ilgili geçerli ve kesin olan bir bilginin olmadığını ortaya koymuşlardır.

Her ne kadar Ermeni tarihçileri Kafkasların ve Doğu Anadolu'nun çok eski zamanlardan itibaren Ermeni meskenleri olduğunu söyleseler de, bunun söz konusu toprakları sahiplenmek ve buralarda eski bir kültür yarattıklarını dünyaya duyurma hevesinden başka bir şey olmadığı apaçıktır.

Ermenilerin, söz konusu bölgelere küçük topluluklar halinde yerleşmesi M.Ö. VI.yy'a rastlamaktadır. Tarihi kaynaklara göre, M.Ö. VI.yy'da Ermeni kavimleri Anadolu'da Trak-Frigyalılarla birlikte İran'la savaşmış ve Doğu Anadolu-Batı İran bölgesine gelerek Erivan, Gökçe Göl (Sevan), Nahçıvan, Rumiye Gölü kuzeyi ve Maku bölgesine yerleşmişlerdir ve o zamandan itibaren buralarda küçük topluluklar halinde yaşamış, ama hiçbir zaman bu bölgelerin yerlisi olarak çoğunluk teşkil etmemişlerdir.

Daha önceleri güneş, ay, ateş ve toprak gibi çeşitli şeylere tapan Ermeniler IV.yy'ın başlarında Hıristiyanlığı kabul edip benimsemişlerdir. Ermeniler bir ara eski dinlerine dönmelerine rağmen, daha sonra Kirkor LUSAROVİÇ ile asıl Hıristiyanlığa geçmişlerdir.

Sonuç olarak, Ermeni tarihinin şimdiye kadar ilmi temellere dayanılarak aydınlatılamadığı söylenebilir. Bunun, aslında köklü bir Ermeni tarihi olmamasından kaynaklandığını açıkça ifade etmek mümkündür. İşte bu nedenledir ki, Ermeni tarihçileri yeniden bir tarih yazmak gerektiği fikrinde

[10] Prof. Erich FEİGL, Ermeni Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi, 15 Mart 2001 tarihinde İstanbul'da "Türkiye Ermenistan İlişkileri, Dünü, Bugünü ve Geleceği" adlı konferansta yapılan takdim, Çev.Doğan COŞKUN

birleşmişlerdir. Bu yaklaşımlar, Ermeni tarihçilerinin eserlerinin tahribatlar ve uydurmalarla dolu olması sebebinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, Ermenilerin, menşeilerini Nuh Peygamber'e , Urartulular'a, Trak-Frig soyuna, Güney Kafkasya'ya ve hatta Turan ırkına, anayurtlarını ise Doğu Anadolu'ya, Balkanlar'a, Kafkasya'ya ve Asya'ya dayandırmaları bunların bir göstergesidir.

Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Ermeni kavimleri ilk ve ortaçağlarda, yaşadıkları bölgenin göç yolları üzerinde bulunması sebebi ile, sürekli olarak saldırılara maruz kalmış ve Ermeni tarihçilerinin iddia ettiklerinin aksine hiçbir zaman bağımsız bir Ermeni devleti kuramamış, yani her zaman söz konusu bölgelerde hakimiyet kuran devletlere tabi olarak yaşamışlardır.

Ermenilerin Ermenistan iddiaları, kimi zaman "coğrafi bölge" olarak kendine tartışma zemini bulmuş olsa da, hiçbir zaman tarihi gerçek olamamış ve mesnetsiz kalmıştır.

Tarih boyu Ermeniler, özellikle de Bizans İmparatorluğunun Anadolu'ya hakim olduğu dönemde, dini çekişmelerin ve çeşitli entrikaların sonucu zulüm görmüş, sürülmüş ve hatta toplu katliamlara maruz kalmışlardır. Zamanla bölgede Türkler, özellikle de Selçuklular etkinliğini artırmış, İmparatorluğu döneminde ise Osmanlı, Bizans İmparatorluğunu yıkarak söz konusu bölgede hakimiyeti ele almıştır. Bu dönem aynı zamanda Ermenilerin tarih boyunca kavuştukları en rahat dönemin başlangıcı olmuştur.

I. TARİHTE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Türk-Ermeni İlişkileri

M.Ö. 2000-800 yılları arasında doğuda İdil (Volga), batıda Karpat Dağları, güneyde Kafkas Sıradağları ve Tuna-Ağzı'na kadar Karadeniz arasındaki topraklarda "Proto (ilk)-Türkler'in batı kolunu oluşturan Kimmerlerin yaşadıkları bilinmektedir.

Prof.Dr. A. Zeki V. TOGAN, Türk ve İran destanları ile (550 yılında biten) Bizans kronikçisi Prokopius'un eserlerine dayanarak, Kimmerlerin "Hazarlar ile Bulgarların ataları"(yani Doğu-Avrupa Kıpçakları) olduğunu tespit etmiştir.[11]

Kimmerler, M.Ö.820 yılından itibaren, kendi soylarından olan İskit (Saka)'lerin doğudan akın ederek, onları sıkıştırmaları sonucunda batıda Balkan yarımadası ve Orta-Avrupa'ya, doğuda ise, Kafkaslardan geçerek, Anadolu'ya yayılmışlardır[12]. Hatta, Urartu Kıralı I.Rusa / Ursa(735-713)'nın, M.Ö. 714 yılında Kimmerler'in doğu kolunun Sakaların saldırılarından kaçarak, Kür nehri başlarında kendileriyle çarpışarak büyük zafer kazanmalarının ardından yenilgiyi hazmedemeyip intihar ettiği de bilinmektedir.[13]

Bölgede gittikçe ilerleyen Kimmerler, Kızılırmak boylarına yerleşip, M.Ö.676-675 yılında Frigya Devletini yıkabilecek güçte olduklarını göstermişlerdir.

Bir başka Türk kavimi olan Sakalar'ın Anadolu'ya gelişi ise M.Ö. VII.yy'a rastlamaktadır. Sakalar Urartu ülkesine doğudan geçmişlerdir.

Asur kıralı Asarhadon'un (680-669), sınırlarına dayanan Sakalarla baş edemeyeceğini anlayınca, Hükümdarları Bartatau (Herodot'taki "Protothias") ile kızını evlendirdiği söylenmektedir. Bu sıralarda Sakalar, kuzey Kafkasya'dan gelen göçlerle gücüne güç katmış, böylece Anadolu ve Batı-İran'daki Medyalılar'a da hakim olmuşlardı [14].

---

[11] A. Zeki V. TOGAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, 2. Baskı, s.11-12, İstanbul 1970, akt.SÜSLÜ, a.g.e. s.15,
[12] M.Taner TARHAN , Eskiçağda 'Kimmerler Problemi,Doktora Tezi, VIII.Türk Tarih Kongresi (Ankara,11-15 Ekim 1976), Bildiriler I.Cilt, s.355-359, Ankara 1979, Levha 215 (Harita), akt. SÜSLÜ, a.g.e., s.15
[13] SÜSLÜ, a.g.e.,s.15
[14] SÜSLÜ, a.g.e. s.21

Kimmerler ve Sakaların Anadolu'ya yerleşme tarihleri gösteriyor ki, M.Ö. VI.yy 'dan itibaren bölgeye yerleşmeye başlayan Ermeniler, gelişlerinde Anadolu'da yerleşik Türk kavimleri ile karşılaşmışlardır.

Bir diğer Türk topluluğu olan Hazarlarla Ermenilerin ilişkileri ise VII.yy'ın sonlarına rastlamaktadır. Bilindiği gibi, Hazar Türklerinin, VI.yy'dan itibaren Ortadoğu'da çok önemli girişimleri olmuştur. Batıda yaşayan Türklerin zamanla gerilemesiyle Hazar Türkleri VII.yy'ın en önemli Türk toplumu konumuna gelmiştir. Nitekim, Hazar Türkleri VI. ve VII.yy'larda Arapların Kafkasya'ya yaptıkları saldırılara karşı koyan ve Arapların egemenliği altındaki Doğu Anadolu'da uzun süre varlık gösterebilen ilk Türk devleti olarak da bilinmektedir.

Yönetimleri altındaki topluluklara uyguladıkları hoşgörülü politikaları sonucunda Hazar Türkleri dört asır boyunca Hazar Denizi'nden Dniepr Havzası'na, Kafkasya Dağları'ndan merkezi Rusya ormanlarına kadar olan geniş bir alanda büyük bir devlet kurmuşlardı. Kurmuş oldukları bu devlette sağladıkları iç barış ve istikrar stratejisi ve de din konusundaki sonsuz hoşgörüleri ülkenin savunma sisteminin temelini oluşturmuştur.

Hazar İmparatorluğu aynı zamanda "Orta Çağ" ticaretinin temel ülkesi olma özelliğini de taşımıştır. Şöyle ki, bu dönemde Bizans'ın, İpek ve Baharat yoluna nüfus etmesini Hazar Türkleri sağlamıştır. Bu nedenle Bizans'ın Hazar Türklerine verdiği önem çok büyük olmuştur. Hatta, Bizans'ın verdiği bu önem o kadar büyüktü ki, Bizans Devlet Kançılaryasının, Hazar İmparatorluğuna gönderdiği mektuplara ilişik olan altın mühürler Bazileüs'ün Papalığı ve Batının Hıristiyan Devletlerine gönderdiği mühürlerden daha ağır olurdu ve Kagan'a "Ulu Kagan" diye hitap edilirdi. Ayrıca, Bizans İmparatorlarının yabancı prenses olarak yalnız Hazar prensesleri ile evlene bildikleri ve Bazileüs'ün muhafız alaylarından birinin her zaman Hazar Türklerinden oluştuğu da bilinmektedir.

Hazar Türkleri 683-686 yıllarında Kafkasya'yı aşarak, Anadolu'ya girmiş ve buradaki Ermeni prenslikleri üzerinde hakimiyet kurmuştur. 693-730 yılları arasında ise Hazarların yine Doğu Anadolu'nun Van yöresinde hareketliliği artırdığını ve burada hakimiyet kurmuş Araplarla savaştıklarını görüyoruz. Hazarların 731, 758, 760, 764 ve 799 yıllarında Alenleri, Gureuleri yendikleri ve o sürede Arapların hakimiyeti altında olan kimi Ermeni derebeyliklerini zaptederek, Gantzak (Elizabethpol) ve Tiflis'i aldıkları bir çok tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır (Tabari, İbn el Athir, Beladhori, Yakubi, Theophanos). Araplar Ermeni topluluklarını da yanına alarak, 711'den 818'e kadar Hazarlarla savaşmışlardır. Daha sonra bu bölgelerde Abbasilerin hüküm sürdüğünü ve bunun X.yy'ın sonuna kadar devam ettiğini, bu tarihten itibaren ise, Bizans'ın Anadolu'nun tamamına yeniden hakim olduğunu görüyoruz.

Bizans İmparatoru Vasil II, hayatının son yıllarını Kafkasya'da geçirmiştir. 990-1020 yıllarında, Ermeni Bağratuni hanedanından Gadik I'in ölümü ve Batı Kafkasya'da karışıkların çıkması ile Bizans bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçmiş ve Gürcistan'ın bir kısmının da dahil olduğu bu bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Ermeni Ani hanedanlığı ise hayatı boyu Gadik'in oğlu İonnas Smbat'a kalmış ve onun da ölümüyle tümüyle Bizans İmparatorluğuna katılmıştır.

Ermeni topluluklarının sıkı ilişkiler içinde olduğu bir diğer Türk toplumu ise Türkmenler (Müslüman Oğuzlar) ve Selçuklu Türkleri olmuştur.

İlk olarak Selçuklu-Ermeni ilişkileri, Sultan Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in henüz Selçuklu Devleti kurulmadan Doğu-Anadolu'ya yaptığı bir keşif seferi ile başlamıştır (1015-1021). Bu yıllarda Çağrı Bey üç bin kişilik atlı kuvvetleri ile Maveraünnehr'den Horasan ve Azerbaycan yoluyla Doğu Anadolu'ya ulaşmış, Van Gölü bölgesindeki Ermeni kavimlerinin yaşadığı Vaspurakan'a girmiştir. Ermeniler Çağrı Beyin bu seferi sırasında, özellikle

Ermeni kaynaklarına göre, "Mızrak, ok ve yaylardan oluşan silahları çekili, beli kemerli, uzun ve örülü saçlı, rüzgar gibi uçan Türk atlıları" karşısında korku ve dehşete kapılmışlardı [15].

Bu bölgelere Selçuklu Türklerinin akını Aristages'e göre 1016'da, Urfalı Mateos'a göre ise 1018'de başlamıştır. Mateos'un kendi yazıtlarında Ermeni milliyetçiliğinin ağır bastığını görmekteyiz ve Selçuklu Türklerinin Doğu Anadolu fetihlerini korkmuş bir dille şöyle anlatıyor:

" Hıristiyanların başına korkunç bir ejderha musallat oldu. Allah'ın (Hz. İsa'nın) kutsal önerileri gerçekleşiyordu. Ejderhanın ateş püsküren nefesi yakıcı bir alevle geldi.

Bu devirde Türk denilen vahşi millet toplandı (bir araya geldi), Vaspuragan'a girdi. Hıristiyanları kılıçtan geçirdiler. O zamana kadar Ermeniler hiç Türk süvarisi görmemiştiler."[16]

Diğer bir Ermeni tarihçi Aşoghik ise tam tersine, "Ermeniler Bizans'a olan düşmanlıkları nedeniyle Türklerin Anadolu fetihlerine sevinmişler, hatta Türklere yardım etmişlerdir" der.[17]

24 Mayıs 1040 Dandanakan Zaferi sonrasında kurulan Selçuklu Devleti, özellikle 1043 yılından itibaren batı istikametinde fetihlere başlamıştır. Bu döneme kadar Bizans İmparatoru II. Basileios'un, sık sık isyan eden Ermeni ve Gürcü vasal krallıklarının yönetimlerini doğrudan Merkeze bağlaması ve bölgede yaşayan Ermeni nüfusunu Orta Anadolu'ya tehciri sonucunda artık Doğu Anadolu'da herhangi bir Ermeni ve Gürcü siyasi teşekkülü kalmamıştı. Selçuklu Türklerinin bu bölgelere seferleri öyle bir zamana rastlamaktadır ki,

---

[15] Prof.Dr.Ali SEVİM; Selçuklu-Ermeni İlişkileri (makale), Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Sorunu Özel Sayısı.Cilt-II, s.596, Ocak-Şubat 2001

[16] Prof.Dr. Mehlika A. KAŞGARLI, Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi, s.88, Ankara 1990

[17] Jean Paul ROUX , Histoire Des Turcs, akt. Georges MALEVİLL, Ermeni Trajedisi, İstanbul 1991, çev. Galip ÜSTÜN, s.113

Bizans İmparatoru IV.Konstantinos Monomakhos Ermenilere son derece ağır vergiler yüklemiş ve pek çok Ermeni ileri geleni ülkenin değişik yerlerine sürülmüştü.

1046-1048 yıllarında Bizans İmparatorluğu tarafından, Kars ve Van Gölü bölgesindeki Ermeni hanedanın geri kalan soyları adeta yok edilmiş, mal ve mülklerine el konulmuştu. İşte bu dönemde, 1047-1048 yılında Selçuklu Veliahdı Hasan, Van Gölü bölgesine akınlara başlamıştır. Azerbaycan Genel Valiliği'ne atanan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'den aldığı buyruk üzerine, Kutalmış ile birlikte harekete geçerek Eylül 1048'de Pasin Ovası'nda Liparit, Aaron ve Katakalon komutasındaki Bizans Ordusu'nu bozguna uğratmıştır.

1067 Mayısında Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'ın ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Romanos VI.Diagenes, Selçuklulara karşı savaşmak için Peçenek, Oğuz, Norman, Frank, Ermeni, Slav, Bulgar, Alman, Hazar ve Gürcülerden oluşan paralı ordu toplamıştır.

Ermenilere karşı büyük nefret besleyen VI. Diogenes Malazgirt'e doğru yola çıkmadan önce harpten döndükten sonra Ermeni mezhebini ortadan kaldıracağına yemin etmiştir. Diogenes komutasındaki Bizans ordusu 26 Ağustos 1071 tarihinde Sultan Alparslan'ın ordusuna saldırmış, ancak darmadağın edilmiştir. İmparatoru esir alan Alparslan barış imzalayarak Diogenes'i tahtına dönmesi için törenle İstanbul'a uğurlamıştır.[18]

Uzun yıllar Bizans hakimiyeti altında yaşamış olan Ermenilere Bizanslıların nasıl kötü davrandıkları konusunu Urfalı Mateos, o dönemde yaşayanların dilinden sık sık aktarmıştır .

Urfalı Mateos, kimi zamanlar Selçuklu Türklerinin Ermeniler başta olmakla hakimiyeti altındaki gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörüden de bahsetmiştir: " 539 (27 Şubat 1090- 26 Şubat 1091) tarihinde Ermeni Katogikosu

Barseg, cihangir sultan Melikşah'ın yanına gitti. Katogikos bazı yerlerde Hıristiyanların baskı altında tutulduğunu , Allah'ın kiliseleri ile ruhanilerden vergi istenildiğini ve manastırlarda piskoposların vergi için baskı altında tutulduğunu görüp, İranlıların ve bütün Hıristiyanların alicenap ve tatlı sultanının huzuruna gidip, bütün bunları ona arz etmeye karar verdi. Sultan, senyor Barseg'i huzura kabul edip, ona büyük iltifat gösterdi ve onun isteklerini yerine getirdi ve iltifatla uğurladı**".**[19]

Ayrıca, Selçuklu Devletinin Danişmendili Beyliği hükümdarı Gümüştekin Ahmet Gazi'nin Ermeni nüfusuna yapmış olduğu iyilikleri de Ermeni tarihçileri her zaman öve öve anlatmışlardır. Urfalı Mateos, Süryani Mihail, Ebu'l-Faraç v.s. gibi Ermeni ve Süryani kaynaklarına göre Ahmet Gazi Sivas ve Ermenilere zulmü ile ünlü Gabriel'in hakimiyetindeki Malatya'yı fethederken zulüm altında inleyen halka yiyecek maddeleriyle giysi ve tarım aletleri dağıtmış, hapishane ve zindanlara atılmış olan çok sayıda insanın salıverilmesi hususunda buyruk çıkartmış ve böylece bu şehirlerin halkının refah ve mutluluğunu sağlamada pek çok çabalar göstermiştir. Hatta Ermeni nüfusuna yapmış olduğu iyilikler Urfalı Mateos'u o kadar etkilemiştir ki, 1105'te Ahmet Gazinin ölümü üzerine Vekayiname'sinde şöyle der:

"Ahmet Gazi iyi bir insan, memleketi imar edici, Hıristiyanlara karşı çok merhametli bir zattı. Tabiiyetinde bulunan Hıristiyanlar onun ölümü dolayısıyla büyük matem tuttular."[20]

Ermeni tarihçi Mateos'un bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Selçuklu Türkleri, Ermeni ve diğer gayrimüslim halka Bizanslıların göstermediği hoşgörüyü göstermiş, onların dinlerini ve hak ve özgürlüklerini temin etmiştir.

---

[18] www.ermenisorunu.gen.tr/turce/ilişkiler/selcuklu.html, 2002
[19] Dr. Hüsamettin YILDIRIM, Ermeni İddiaları ve Gerçekler, s.28, Ankara 2000.
[20] SEVİM, a.g.m., s.598

Yalnız, şu da bir gerçektir ki, Türk medeniyetine, milletine ve devletine zaman zaman suçlamalarda bulunanların en temel dayanağı yine Urfalı Mateos Vekayinamesi olmuştur.

Türkler, Malazgirt Savaşından sonra Toroslar'daki Hıristiyan Prenslikleri ile, özellikle de Ermenilerle iyi ilişkiler içerisinde olup, onları himaye etmiştir. Örneğin, Malazgirt'ten sonra Ermeniler genellikle Bizanslıların boşalttıkları kalelere yerleştirilmiştir. Ermenilerin Türklerle yakınlaşması Bizanslılar tarafından Hıristiyanlığa karşı ihanet olarak değerlendirilmiş ve Bizans tarihçileri uzun uzun bu yeni Ermeni "ihanetini" yazmışlardır. Gerçekten de, Malazgirt savaşı sonrası (26 Ağustos 1071) Anadolu'da Bizanslıların hakimiyetinin süratle çökmesiyle Ermenilerin bu fırsattan faydalanarak Fırat ırmağı kıyıları, Malatya, Gaziantep, Urfa ve Çukurova'daki, Bizans'a ait yerleşim bölgelerinde küçük prenslikler kurarak buralarda nüfusça çoğalmaya başladıkları bilinmektedir.

Türklerin Anadolu fetihlerini Ermenilerle ilişkilendirmek yanlış olurdu. Türklerin bu fetihlerinin kendine özgü nedenleri olmuştur. Ancak, yine de Bizans'ın zulmünden kaçan bir çok Ermeni kavimlerinin Türklerin Anadolu'ya girmesini istemiş oldukları ve kimi zaman da onların ilerlemelerine yardımcı oldukları düşünülebilir.

Türklerin Anadolu'ya girmelerine sevinenlerin başında Ani Prensi gelmekte idi. O dönemler Gadik, Bizans İmparatorluğu'na bağlı Kayseri ve etrafında yaşamakta idi. Greklerden o kadar nefret ediyormuş ki, eline fırsat geçer geçmez Kayseri Rum Patriğini öldürttüğü ve Türklerin safına geçtiği söyleniyor.

Türklerin Ermenilerle ilişkileri Sultan Kılıçarslan (1086-1107) zamanında da çok iyi düzeylerde olmuştur. O dönemlerde Anadolu'ya yaklaşık bir milyonu aşan ordusu ile Haçlı seferleri düzenleniyordu ve bu seferler Anadolu Türklerini çok sarsmıştı.

Bu sıralar Bizans'ın, Türklere karşı taarruza geçtiği ve onları Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda bıraktığı ve ilerledikçe de inanılmaz zulümler yaptıkları bilinmektedir. Bütün bunlara rağmen Kılıçarslan, Danişmend ve diğer Türk Beyleri Haçlılara karşı ciddi direnişler göstermiştir.

Mateos, Kılıç Arslan'ın Çavlı ile giriştiği savaşta öldüğünü (13 Haziran 1107) belirterek, " Sultanın ölümü sebebiyle Hıristiyanlar büyük matem tuttular, çünkü o, her bakımdan iyi ve tatlı bir zat idi." diye zikreder[21].

XII.yy'ın ortalarında Anadolu'da Ermeni baronlarının Bizans'a karşı direnişler gösterdiği bilinmektedir. Özellikle, Sultan II. Mes'ud devrinde (1144-1169) Kilikya'da önemli zaferler elde etmiş Ermeni Baron II. Thoros, Bazileüs, Manuel Komnenos'un Çukurova'ya gönderdiği orduyu da darmadağın ederek Anazerba, Misis(Mamistra), Adana ve Tarsus'u hakimiyeti altına almış ve Selçuklu topraklarına da saldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sultan Mes'ud 1155'te daha önceleri de Türklere ait olan Kilikya'yı Selçuklu hakimiyeti altına almak için harekete geçmiştir.

Gerard DEDEYAN, 1980'de Paris'te yayınlanan "Sempad'a Atfedilen Kronik"te bu olayı, Papaz Gregor Zeyli'nin dilinden şöyle anlatmıştır:

"Çatışmadan önce Sultan, Baron Thoros'a haber yolladı:

'Senin memleketini tahrip etmeye gelmedim, eğer sen, bize tabiiyetini bildirirsen, dostumuz ve evladımız olarak yine eski yönetiminde kalırsın'

Bunun üzerine Thoros, elçi göndererek Sultana şu cevabı verdi:

'Biz hükümdar olarak Sizlere gönül rızasıyla itâat edip tâbi oluyoruz; çünkü Siz, bizim gelişip yükselmemize hiçbir zaman engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız'

Sultan bu cevabı alınca Thoros'u rahat bıraktı, onunla bir dostluk anlaşması imzaladı ve ülkesine döndü, kimseye kötülük etmedi."[22]

Ermenilerin kendi tarihçilerinin bu yazdıklarından açıkça görülüyor ki, Ermeniler tarihlerinde gerçek zulmü Hıristiyan Bizanslılardan görmüş olup, Türkler bir nevi onlar için kurtarıcı rolünü oynamıştır.

Türkler, Ermenilerle Süleyman Şah döneminde de (1196-1205) iyi ilişkiler içinde olmuştur. Süleyman Şah'ın tabiiyetini kabul eden II. Levon'un (1187-1219) Şahın adına paralar bastırması bunun kanıtıdır.

Ancak kimi zamanlar II. Levon yönetimindeki Ermeni birliklerinin Anadolu Suriye kervan yolunu tahrip ettikleri bilinmektedir. Hatta böyle bir olay üzerine, 1208-1209 yıllarında I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), Eyyubileri de yanına alarak II. Levon'un üzerine yürümüş ve ordusunu darmadağın etmiştir. II. Levon, canının bağışlanması üzerine Selçuklu Sultanı adına yine paralar bastırmıştır. Ancak kurnazlığı ile tanınan II. Levon, bütün bunlara rağmen, fırsat bulur bulmaz topraklarını genişletmek için zaman zaman Türk topraklarına yine saldırmaya devam etmiştir. Bu saldırılar İzzettin Keykavus döneminde (1211-1220) ciddi boyutlara varmıştır. O zamanlar I. Keykavus kardeşi Keykubat ile iktidar mücadelesine girişmişti. Bunu fırsat bilen II. Levon Selçuklu kalelerini fethetmeye başlamıştı. Bunun üzerine, I. Keykavus, 1216'da Ermeni Baronu II. Levon'a karşı karadan ve Antalya sahillerinden hücum ederek, onu ağır yenilgiye uğratmış ve ceza olarak da ağır haraca bağlamıştır. Bu olayın ardından, aynı yıl Ermenilere karşı Maraş tarafından da sefer düzenlenerek, kuvvetleri büyük bir bozguna uğratılmıştır. Bu saldırılarda Ermeni "Büyük Baronu" olarak da bilinen Kundestabl (Connetable) Konstantin,[23] Baron Oşin, Baron Vasil ve diğer Ermeni ileri gelenlerinin, şövalyeleri ile birlikte esir

---

[21] SEVİM, a.g.d. s.598
[22] SEVİM, a.g.d. s.599
[23] Hatumlular Sülalesinden olup, Kral I. Hetum'un babasıdır. Konstantin, II. Levon'un ölümünden sonra, kızı İsabella'nın naibi olmuştur

edilerek, Keban önlerinde bulunan Sultan'ın huzuruna götürüldükleri bilinmektedir[24].

Moğolların Anadolu'nun hakimiyetini ele aldığı dönemde I. Hetum (1226-1269) kardeşi Simpat'ı Moğol Hanı Güyük Hanın huzuruna göndermiş (1247) ve onun tabiiyetine geçmek isteğini bildirmiş ve bunun sonucunda Moğol Hanı Simpat'la, Kilikya'nın Ermeni Baronluğu olduğunu tanıyan bir sözleşme imzalamıştır. Bu görüşmede Simpat Güyük Handan, vaktiyle II. Levon'un hakimiyetinde olmuş ve Alaaddin Keykubad (1220-1237) tarafından fethedilmiş olan kale ve şehirlerin tekrar kendilerine kazandırılması ve Ermenilerin, manastırların ve Hıristiyanların vergiden muaf tutulması hususunda söz almıştır.[25]

Kilikya Baronluğunu kurarak Moğollarla ittifak kurmanın avantajını bir süre kullanan Ermeniler, Moğolların 3 Eylül 1260'taki Ayn Calut mağlubiyetinden ve Yakın Doğu'ya yeni bir Türk devletinin –Memlûklerin egemen olmasından sonra bunu bedelini ağır ödemiştir.

1262 yılında Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277) ordusuna Çukurova'ya akın etmesi için emir vermiş ve 1266'da Sis, Misis, Adana ve Tarsus bölgelerini yağmalanmış, ele geçirilen ganimetler ve I.Hetum'un oğlu Levon'un da aralarında bulunduğu yaklaşık 40.000 esir ile geri dönülmüştü.[26]

Kilikya Ermeni Baronluğu Memlûklere karşı uğradıkları bu yenilgiden sonra bir daha toparlanamamış ve siyasi mücadelede bundan böyle pasif kalmıştır.

---

[24] İbn Bibi, s.160-169, Türkçe terc.s.180-188, Hetum, s.12, akt.Doç.Dr. Mehmet ERSAN, Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri (makale), Yeni Türkiye Dergisi, sayı 38, s. 609, Ankara, Mart-Nisan 2001

[25] Kiragos, s.192,199; Aknerli Grigor, Moğollar Tarihi, Türkçe terc. H.D. ANDEASYAN, İstanbul 1954, s.18-19, akt. ERSAN, a.g.d., s. 612

[26] Cüneyt KANAT, Memlûkler'in Baybars zamanındaki (1260-1277) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü, III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu, Bildiriler, Adana 1999, s.431, akt. ERSAN, a.g.d. s.612

Yalnız, Kilikya Baronluğu'nun son bulduğu, 14.yy'ın sonlarına kadar olan zaman zarfında Ermenilerin, Türk hükümranlığına karşı başkaldırıları zayıf da olsa devam etmiş, fakat bu teşebbüsleri Memlûklar tarafından yapılan cezalandırma seferleri sonucu amaçlarına ulaşmamıştır. Bu başkaldırıların sonuncusu 1373 yılında Kilikya tahtına çıkan VI. Levon zamanında olmuştur. 1375 yılında Memlûklar saldırıya geçerek Sis kentini ele geçirmiş kralı esir alarak Mısır'a götürmüş ve böylece Kilikya Ermeni Baronluğu son bulmuştu.

Kilikya Ermeni Baronluğunun tarih sahnesinden silinmesinin arkasında yatan sebep, genişleme politikası izleyen II. Levon zamanından itibaren Selçuklu Devletine karşı yapılan başkaldırılar olmuştur ki, bu başkaldırılar da Moğollarla yapılan işbirliği sonucu ortaya çıkmıştır.

Oysa Selçuklu Devletinin Hakimiyeti altında yaşayan Ermenilerin durumuna bakıldığında, belki de o zamana kadar hiç görmedikleri hoşgörü ile yönetildikleri anlaşılmaktadır. Daha önceleri değindiğimiz, Ermeni tarihçilerinin ifadeleri de bunları kanıtlar niteliktedir.

Nitekim, Ermeniler Anadolu'daki kilisesinin hiyerarşisini devam ettirme imkanını ancak Türk Hükümranlıkları zamanı bulmuş, Kayseri, Malatya, Sivas ve Niksar'da Ermeni piskoposlarının önderliğinde kilise toplantıları tertiplenmiş ve zaman zaman da sultanlardan yardım görmüşlerdir. Ayrıca Ermenilerin ta Selçuklular zamanından ülkenin çeşitli önemli kademelerinde görev aldıkları da bilinmektedir. Örneğin, Sinop donanmasının başına Hayton adında bir Ermeni reis tayin edilebilmiştir. Yine Moğollar Anadolu'yu işgal ettikleri dönemde Kayseri'de Hacuk oğlu Hüsam adlı bir Ermeni iğdişbaşı olarak görev yapmaktaydı.[27]

Netice itibariyle söyleyebiliriz ki, Anadolu'ya Selçuklu Devletinin hakim olmasından sonra diğer gayrimüslimler gibi Ermeniler de Bizans'ın baskı ve

zulmünden kurtulmuş ve tam bir inanç hürriyetinin mevcut olduğu bu dönemde siyasi ve iktisadi müsamahanın yanında dini inançlarının gereklerini de rahat bir şekilde yerine getirebilmişlerdir. Aynı zamanda Anadolu'da kurulu düzenin oluşturulmasından sonra yerli Hıristiyanlara yönelik olarak Anadolu Selçuklu Devletinin gerçekleştirdiği tek bir kovuşturma hadisesi görülmemiştir. Bu da demektir ki, onlar yeni hakimlerin idaresinden daima memnun kalmış ve Türklerden kurtulmak için Avrupalılardan yardım istemek ihtiyacı hissetmemişlerdir.

1.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri

1.2.1. Tanzimat Fermanından Önce Osmanlı'da Ermenilerin Durumu

Osmanlının ilk yıllarına rastlayan vakayinamelerine göre Osmanlıların kökeni Kayılara dayandırılmaktadır. Kayılar, Oğuznâmelerdeki 24 Oğuz boyundan biri olup, rivayete göre ilk olarak Horasan'da görülmüş, daha sonra XIII. yy.'da Armenia üzerinden Anadolu'ya hareket etmişlerdir.

Ermenilerin Osmanlılarla ilk ilişkilerinin, çok azınlıkta oldukları Anadolu'nun batı bölgesinde başladığı bilinmektedir[28]. 1324 yılında Osman Gazi'nin Bursa'yı başkent yapmasının ardından Kütahya'daki Ermenilerin çoğunluğu ve Ermeni Ruhani reisliği Bursa'ya getirilmiştir. Osman Gazi'nin bu

---

[27] ERSAN, a.g..d., s. 614

[28] www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ilişkiler/osmanli.html, 2002

davranışı o dönemde Ermeni azınlığa gösterilen hoşgörü ve yakınlığın ne denli yüksek düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethederek Bizans'a son vermesinin ardından ise Ermenilerin Bursa'daki ruhani lideri Hovakim İstanbul'a getirilmiştir. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen bir fermanla Ermeniler diğer Hıristiyanların baskısından kurtarılmış ve İstanbul'da Ermeni Patrikliği kurulmuş, başına da Hovakim getirilmiştir. Grigoryan mezhebinden olan Ermenileri Hıristiyanların baskı, zulüm ve katliamından koruyan Fatih Sultan Mehmet, Ermenilere tarihlerinde ilk olarak dinlerine, dillerine ve geleneklerine serbest olarak sahip olma hakkını tanımıştır. Ermenilere, F. Sultan Mehmet tarafından tanınmış olan bu kolaylıklar, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran Savaşı'yla Şah İsmail üzerinde kazandığı zaferin ardından daha oturaklı bir tutum almıştır. Yavuz Sultan Selim 1514-1516 yıllarında Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethettikten sonra buradaki Ermenileri de İstanbul Patrikhanesine bağlayarak onların huzur içinde yaşamasını sağlamıştır.

Ermeniler başta olmakla azınlıklara tanınan haklar Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Erzurum Beylerbeyliği kurulmuş ve K. Sultan Süleyman tarafından yeni düzenlemelerin yanında bir de "kanunname" neşredilmiştir. Bu "kanunname" ile hem Türk, hem de Hıristiyan ahalinin (Gürcü, Ermeni) hakları korunmuştur.[29] Yalnız, kimi zamanlar Anadolu'da ortaya çıkan sosyopolitik nedenlerden dolayı, diğer nüfusun yanında Ermeni azınlığın da etkilendiği görülmüştür. XVII. yy. başlarında gerçekleşen Celali olayları bu duruma örnek gösterilebilir. Bu olaylar sonucu Erzurum, Erzincan, Harput, Malatya, Kayseri ve Sivas'ta yaşayan Ermeni nüfus 1595-

[29] Prof.Dr. Enver KONUKÇU, Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Erzurum, s.158-167. Kanunnamedeki 'Vank' ile ilgili kısımlar, Ermeniler ile ilgilidir, akt., KONUKÇU, Osmanlılar ve Millet-i Sâdıkadan Ermeniler (makale), Yeni Türkiye Dergisi, sayı 38, s. 622, , Ankara, Mart-Nisan 2001

1640 yılları arasında yaşadıkları yerleri terk ederek batıya, özellikle de İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Ancak bütün bunlara rağmen, genelde baktığımızda Ermenilerin Türk yönetimleri döneminde tarihlerinin en huzurlu dönemlerini yaşadıklarını görmekteyiz.

XVII. yy'da Doğu Anadolu'dan geçen gezgin Jean-Babtiste Tavernier, buralarda yaşayan Ermenilerin sahip oldukları serbestliği şöyle anlatıyor:

"Erzurum, Tokat gibi Osmanlının en büyük güzergahlarından biridir. Gümrük formaliteleri çok fazladır. Ama gümrükçüler görevlerini harfiyen yerine getirmektedir. Bugün hâlâ dış mahallelerde dinî vecibelerini serbestçe ifa eden pek çok Ermeni âilesi bulunmaktadır."[30] Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğundaki sosyal durumları özellikle XVIII. yy.da en üst seviyede olmuştur. Bu dönemde İstanbul, Bursa, Ankara, Tokat, Erzurum, Revan ve Nahçıvan'da Ermenilerin ticari alanda önemli yer işgal ettiklerini ve söz sahibi olduklarını söyleyebiliriz.

Türk hakimiyeti altında gördükleri höşgörü, Ermenileri zamanla Türlerle daha çok yaklaştırmıştır. Zaman geçtikçe devlete bağlılıkları, Türk adetlerini benimsemeleri, Türkçe'yi çok iyi konuşmaları onların devletin resmi veya özel işlerine atanmalarını bile sağlamıştır. Buna örnek olarak, XVI.yy'da Ermeni asıllı Mehmet Paşanın vezirlik rütbesine kadar yükselmesini, XVIII.yy'da Divrikli Düzyan soyundan saray kuyumcularını ve sonradan Darphane bakanlarını, Sasyan ailesinden olan saray doktorlarını, XIX.yy'da Bezciyan ailesinden Darphane bakanlarını, Dadyan ailesinden Baruthane bakanlarını gösterebiliriz.

---

[30] Jean-Babtiste TAVERNİER, Les Six Voyages de Jean-Babtiste Tavernier en Turquie en Perse at aux Indes... Paris 1688; XVII. Asrın Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, çev. E. Gültekin, İstanbul 1980, s.28-29, akt. KONUKÇU a.g.d. s. 623

Genel olarak Osmanlı'da Ermeni asıllı çok sayıda paşa, bakan, milletvekili, büyükelçi, başkonsolos ve konsolos, üniversite öğretim üyesi ve o cümleden yüksek rütbeli memurun görev yaptığı bilinmektedir[31]. Bu gösteriyor ki, Ermeniler XIX.yy sonlarına kadar olan beş asırlık zaman zarfında Osmanlı Devletinin en güvenilir yurttaşlarından olmuş ve bu nedenle de Millet-i Sâdıka olarak adlandırılmışlardır. Bu dönemlerde Ermeniler sadece devletle değil, yerli Türk halkıyla da en iyi ilişkiler içinde olmuş ve onlarla kaynaşmışlardır.

Varantanyan bu konuda şöyle diyor: "Osmanlı Ermenileri, Rus Ermenilerine bakılırsa, Ermeni kültürü, dili, tarihi, edebiyatı itibariyle çok kuvvetli ve özgür idi. XIX.yy başlarında, Ermenilik bir millet olarak henüz Avrupa'da bilinmiyordu. Avrupalılar bunları İstanbul'dan biliyorlardı. Ermeniler yeryüzüne dağılmış tüccarlar, kendi çıkarlarından başka bir şeye bağlı olmayan kimseler, Yahudi gibi vatansız, milliyetsiz, serseri, bahtsız olarak tanıyorlardı."[32]

1.2.2. 1839 Tanzimat Fermanında Gayrimüslimlerin Durumu

1789 Fransız İhtilali sonucu Avrupa'yı etkisi altına alan liberalizm ve milliyetçilik akımları ve bunların doğurduğu yeni kavramlar karşısında Osmanlı devleti, sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili reformlar gerçekleştirme yoluna itilmişti. Bu sonucu doğuran nedenlerden bir diğeri ise XIX.yy'ın başlarından itibaren bir çok güçlü devletlerin Osmanlı menşeili gayrimüslimleri dinlemeye hazır olmaları olmuştur. Bu dönemde, artan milliyetçilik söylemleri etkisinde kalan kimi Ermeniler, teşkilatlanma atağına

[31] www. ermenisorunu.gen.tr, "Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan Bazı Ermeniler" , 2002
[32] VARANTANYAN, Ermeni Harekatının Tarihi. Cenevre 1914; akt. URAS, a.g.e . s.150.

geçmiş ve sıksık Osmanlı'yı Avrupa'ya şikayet ederek Onların dikkatini çekmeye muvaffak olmuşlardı. Bütün bunlar karşısında Osmanlı yönetimi, içten dağılmaya çare bulmak ve topraklarını güvenlik altına almak için Batıya benzer reformlar uygulama yoluna gittiğinde ise Müslüman-Gayrimüslim eşitsizliği problemiyle karşı karşıya kalmış ve bu durum yeni uygulamaları elzem kılmıştı. Bunun farkında olan II. Mahmut da 1830'lu yılların sonuna doğru, kimi zaman yaptığı açıklamalarında yapılacak reformların bir nevi habercisi oldu.

Abdülmecit'in 1 Temmuz 1839'da tahta çıkışının ardından ise bu reformlara start verilmiş oldu ve 3 Kasım 1839'da Raşit Paşa Tanzimat Fermanı'nı (Gülhane hatt-ı Hümayun) okuyarak resmen ilan etti.

Tanzimat Fermanı ile Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tüm tebaaya hayat, namus ve mal güvenliği, vergi ve askerlik işlerinde düzenlemeler yapılması, yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, adil ve açık usulde yargılanma gibi haklar tanınıyordu. Böylece, "kanunsuz suç olmaz" ve "yargılanmadan kimseye ceza verilemez" şeklindeki bazı evrensel hukuk ilkeleri benimsenmiş oluyordu. Yalnız, Tanzimat Fermanı bu gibi reformların yanında bazı eksiklikleri de barındırıyordu. Bu eksikliğin en önemlisi Fermanda hürriyetlere yer verilmemiş olmasıydı. Ayrıca, Fermanda Müslüman-Gayrimüslim eşitliği açıkça belirtilmemiş, sadece tebaaya tanınan güvenceler dolayısıyla böyle bir eşitliğin söz konusu olduğu tahmin edilmiştir. Tanzimat Fermanının bir diğer eksikliği de fazla uygulama alanı bulamayışıdır.

Bütün bunlarla beraber Fermanın Osmanlı hukuk sistemine somut etkisi 1840 yılından itibaren görülmeye başlamıştır. Nitekim, 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunnamesi'nde kanun önünde eşitlik prensibi bir kez daha vurgulanmıştır. Reformların en etkili şekilde uygulama alanı bulması ise 1856 Islahat Fermanı ile olmuştur.

1.2.3. 1856- Islahat Fermanında Gayrimüslimlerin Durumu

18 Şubat 1856 Islahat Fermanı Tanzimat döneminde ortaya çıkan en önemli hukuki belgedir. 1839 Tanzimat Fermanının hükümlerini de teyit eden Islahat Fermanı, birkaç madde dışında tümüyle Gayrimüslimlerin hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklik yapacak düzenlemeleri içermekteydi. Ferman başlıca aşağıdaki hususlardan bahsetmekteydi:

- Herhangi bir mezhebe bağlı olan gayrimüslimler, sayıları ne olursa olsun dininin, mezheplerinin gerektirdiği ibadetleri yerine getirmekten menedilemeyecek, bundan dolayı işkence görmeyecek, din ve mezhep değiştirmeye zorlanmayacaktır.
- Patrikler görevlerine kayd-ı hayat şartıyla tayin olunacak, maaşa bağlanacak ve sadece dini yetkileri olacak, dünyevi yetki kullanamayacaklar. Böylece, halk bundan sonra Patriklere ve cemaat liderlerine daha önce ödemek zorunda oldukları aidatları ödemeyecekler.
- Eski millet sisteminden farklı olarak, cemaatlerin yönetimi, din, adamları ve laik üyelerden oluşan meclislere bırakılacaktır.
- Aynı mezhepten olan yerleşim bölgelerinde ibadethane, okul, hastane ve mezarlık gibi yerlerin tamirinde zorluk çıkartılmayacak, izne gerek olmayacak, bu alanda yeni inşaat için ise padişahın iradesi alınacaktır. Karışık cemaatlerden oluşan yerlerde, bu gibi yapıların inşası ve tamiri için patrikler veya metropolitler Bâb-ı Âliye dilekçe ile başvuracak ve padişahın izni alınacaktır. Ayrıca, cemaatler kendi bünyelerinde okullar açabilecek, fakat bu okulların eğitim programları ve öğretmenleri Maarif Nezâreti'nin denetimi altında olacaktır.

- Dini ve mezheplerinden dolayı gayrimüslimleri aşağılayıcı deyimler resmi evraklarda yer almayacak ve halkın ya da memurların onlar hakkında utandırıcı ve kırıcı konuşmaları yasaklanacaktır.
- Müslüman ve gayrimüslimler ya da iki gayrimüslim arasındaki ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde açık şekilde görülecektir.
- Medeni hukuk davalarına ise eyalet ve sancak karma mahkemelerinde vali ve kadının huzurunda nizami ve şer'i usule göre ve yine açık şekilde bakılacaktır. Gayrimüslimler istedikleri zaman bu mahkemelerde şahitlik yapabilecekler.
- Gayrimüslimlerin miras davaları, istedikleri taktirde cemaat meclisleri tarafından çözümlenebilecektir.
- Meclis-i Valâ'da tüm tebaayı ilgilendiren maddelerin tartışılması sırasında bundan böyle gayrimüslimler de hazır bulunacak ve görüş bildirip oy kullanma hakkına sahip olacaktır.
- Eyalet ve sancak meclislerinde bulunan Müslüman ve gayrimüslim üyelerin seçim usullerini belirlemek ve oyların doğru olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla, söz konusu meclislerin kuruluş ve düzenlemesine ilişkin nizamnâmeler yeniden gözden geçirilecektir.
- Milletinden asılı olmayarak bütün Osmanlı tebaası kamu görevlerine atanabilecek, eyalet ve liva meclislerinde temsil edilebilecek, devletin askeri ve sivil okullarında okuyabilecek ve hatta askerlik yapabilecekler. Ancak gayrimüslimler isterlerse, bedel ödeyerek askerlikten muaf olabilecekler[33].

1856 Islahat Fermanında ayrıca işkencenin kaldırılması, ceza uygulamalarının insancıllaştırılması, vergide eşitlik, iltizamın kaldırılması, yabancı uyruklulara "tasarrufu emlak" izni verilmesi, banka, ticaret ve tarım

sermayesine imkan sağlanması, sermaye-i Avrudan istifade edilmesi doğrultusunda düzenlemelere de yer verilmiştir. Bir diğer taraftan Ferman milletlerin kendi cemaatlerini ıslâh etmesini de öngörüyordu. Nitekim, bu çerçevede 1862'de Rum, 1863'de Ermeni ve 1865'de Musevi cemaatleri, Babıali'nin de yardımlarıyla "Millet Nizamnameleri"ne kavuşmuş oldular. Yeni anayasalarda dini liderlerin cemaat içindeki konumuna ilişilmiyor, fakat ihdas edilen cemaat meclisleri ile millet yönetimine, ruhban olmayan halkın katılımı sağlanmış oluyordu. Bu düzenleme ile millet yönetimleri mümkün olduğu ölçüde, liberalleşmekte ve laikleşmekteydi[34].

Görüldüğü gibi, 1856 Islahat Fermanı 1839 Tanzimat Fermanında kapalı kalan bazı kriterleri açığa çıkarmış ve daha çatallı sorunları gündeme getirmiştir. Bu nedenledir ki, Tanzimat Fermanı gibi sessizlikle karşılanmamış, çok yönlü eleştirilere ve tepkilere maruz kalmıştır.

Islahat Fermanıyla Müslüman kesim, kendilerinden daha iyi koşullarda yaşayan gayrimüslimlere karşı tek teselli kaynağı olarak gördükleri, Müslüman ülke içinde Müslüman olmanın sağladığı manevi üstünlüğü de kaybetmişti. Bu duruma karşı çok geçmeden tepkiler doğmaya başlamıştı. İlk olarak, Cidde'de hac mevsimi sırasında hacılar, yapılan tahrikler sonucu heyecana gelerek Hıristiyanlara saldırmışlardı. Olaylar sırasında Fransız ve İngiliz konsolosları araya girmek isteyince, 15.07.1858 tarihinde öldürülmüşlerdi. Bunun üzerine bir İngiliz-Fransız filosu Cidde önlerine gelmiş ve kenti topa tutarak, kışkırtıcılıkla suçladıkları 10 kişinin asılmasını sağlamışlardı. Bir sonraki olay ise Cidde'nin ardından Kuleli'de çıktı. Yalnız burada olaylar yapılan ihbar sonucu hedefine ulaşmadan[35] önlenmişti. Kuleli olayının ilk meşrutiyetçi hareket olduğu ileri

---

[33] Kamuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, s.62-63, Ankara 1983

[34] DAVİSON, Reform İn The Ottoman Empire 1856-1976 (Princeton, 1963) ıv. Bölüm, akt.Doç.Dr.Mim Kemal ÖKE, Ermeni Meselesi 1914-1923, s.60, İstanbul 1986

[35] Kuleli olayında, 1859 yılında Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ve Ferit Çerkes Hüseyin Daim Paşa gizli bir örgüt kurmuş ve Şeriat adına Abdülmecit'i ve bazı devlet adamlarının öldürülmesini hedef olarak

sürülmüşse de, örgüt mensuplarının Islahat Fermanına ve sefahatle israfa karşı tepki duydukları için bu olaya heveslendikleri anlaşılmıştır[36].

Fermanın, özellikle gayrimüslimlere ve yabancı uyruklulara tanıdığı hak ve imtiyazlar nedeniyle hukuk birliğini sarsıcı ve yıkıcı özellik taşıdığı ve hatta daha da önemlisi dış güçlerin Osmanlı Devletine müdahalesini kolaylaştırarak siyasi bütünlük ve bağımsızlığını tehlikeye sokabilecek hükümler içerdiği yaklaşımı ağır bastığı için tepkilere maruz kaldığı bilinmektedir. Ancak, bu eleştirilere rağmen, 1856 Islahat Fermanının, Türk insan hakları ve kamu özgürlükleri tarihinde, Müslüman ve gayrimüslimlere yasalar önünde mutlak eşitlik getirmesi açısından, son derece önemli bir belge olduğu da gözardı edilmemelidir.

Osmanlı Devleti'nin, bu ıslahatlarla Ermeniler başta olmak üzere diğer azınlıkların haklarının hukuki temele oturtarak daha da genişletmesi kimi zaman Ermeni Patriklerinin duygusal konuşmalarına ilham vermiştir.

Ermeni Patriği Narses ise 1876 yılında Vatandaşlık Meclisi Şurası'na sunduğu mektubunda Osmanlının bu dönemde düştüğü zor durumuna dikkati çekerek şunları söylemiştir:

"Şayet günümüze kadar Ermeni milleti, millet olarak korunduysa ve inancını, kilisesini, dilini, tarihi ve kültürel değerlerini koruyorsa, tüm bunlar Türk hakimiyetinin Ermeni Milletine gösterdiği koruma, yardım ve hayırseverlik sayesindedir. Kader, Ermenileri Türklere bağlamıştır. Bundan dolayı Ermeniler, devletin savaş ve ağır sınav döneminde buna kayıtsız kalamaz"[37].

Bütün bu gibi imkanları iyi kullanan Ermeniler tarih boyu Türk hakimiyetleri altında birinci sınıf vatandaş muamelesi görmüş, özellikle ticari hayatta kilit noktaları ellerine geçirmek suretiyle toplum içinde her zaman ön

---

belirlemişlerdi

[36] Sina AKŞİN, Türkiye Tarihi-3 (Osmanlı Devleti 1600-1908), s.135-136, İstanbul 1997

[37] www. ermenisorunu.gen.tr/turkce/ilişkiler/osmanli.html, 2002

planda olmuş ve zengin bir tabaka oluşturmuşlardır. Ancak XIX.yy'ın sonlarında gelişen olaylar bütün bunlara rağmen Ermenileri Osmanlıya karşı kışkırtmaya yetmiştir.

II. ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Ermeni sorunun ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine denk düşmektedir. Bu dönemde bazı Avrupa ülkelerinin, özellikle Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun, kendi menfaatleri doğrultusunda zayıf düşmüş Osmanlı'yı içten parçalama girişimlerinin arttığını görmekteyiz.

Söz konusu bu ülkeler amaçlarını gerçekleştirmek için en elverişli zamanı XIX.yy'ın ikinci yarısında bulmuştur.

Bu dönemde artan Ermeni nüfusta artan milliyetçilik duygularını fırsat bilen bazı büyük Avrupa devletleri bir taraftan "ıslahat" adı altında Osmanlı Devletinin iç işlerine karışırken, bir taraftan da Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı örgütlemeye başlamışlardır.

Yabancı ülkelerin bu politikaları ve baskılarla yapılan reformlarda Osmanlı'nın teslimiyetçi tutumu sonucu cesaretlenerek, içte ve dışta örgütlenen Ermeniler yavaşyavaş Türklerden uzaklaşmaya başlamışlardır.

2.1. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Rusya'nın Rolü.

Rusya'nın, Ermenileri kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaya başlamaları XVIII.yy, I. Petro dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde I. Petro'nun hayalindeki en yüce hedef ne pahasına olursa olsun sınırlarını "Sıcak Denizlere" kadar genişletmek olmuştur. Nitekim, kendi vasiyetnamesinde bunu çok açık bir şekilde dile getirmiştir. Rusya'nın bu dönemdeki politikasını daha

iyi anlamak için söz konusu vasiyetnamenin 9 ve 11.maddelerine değinmekte yarar vardır:

"Madde 9: Mümkün olduğunca İstanbul ve Hindistan'a yaklaşmak gerek. Bunlara egemen olan güç, tüm dünyaya da egemen olacaktır. Sürekli olarak bazen Türklerle, bazen de Perslerle (İranlılar) savaşa girmeli. Karadeniz üzerinde üsler kurmalı ve yavaşyavaş bu denizin tümüne egemen olunmalı. Hızla İran'ın zayıflaması sağlanmalı. Bu suretle, Basra Körfezine inmeli. Suriye ile ilişki kurup, Levant (Doğu) ticaretini önceden olduğu gibi ele almalı, dünyanın ambarı Hindistan'a doğru inilip oraya varıldıktan sonra, İngiltere'nin adalarına yaklaşılmış olunur.

Madde 11: Avusturya ile ilgilenip, Türkleri Avrupa'dan atmalarına yardımcı olmak ve onun İstanbul üzerinde oluşabilecek isteklerine gem vurmak gerek. Bunun için de Avrupa'nın başka devletleri ile aralarında bir savaş çıkartmak, ya da kendisine daha sonra geri alınabilecek bir savaş fetih payı, ganimet vermeli."[38]

I. Petro bu hedeflerine ulaşmak için sık sık Ermenilerden faydalanmıştır ve hatta onların gelip Rusya'ya yerleşmeleri için davetler çıkarmıştır. Nitekim, İran'da yaşayan bir çok Ermeni bu davetlere uyarak Rusya'ya göç etmiştir.[39]

Rusya, Türklere karşı Ermenileri açık bir şekilde 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı zamanı, II. Katerina döneminde kullanmaya başlanmıştır. Savaş zamanı II. Katerina Ermenileri, Ermenistan Krallığı kurma vaadiyle cesaretlendirerek, kendi safına çekme politikası izlemiştir.

Rusya, 1774 yılında imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların koruyuculuğunu yapmak ve

---

[38] Le Spectacle Du Monde 80, Paris, s.48. akt. Nurşen MAZICI, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1918, s.5, İstanbul 1987

[39] Yusuf HALAÇOĞLU, Ermeni Meselesiyle İlgili Birkaç Rus Kaynağı (makale), Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Sorunu Özel Sayısı-II, Sa:38 (Mart-Nisan 2001), s.735, Ankara 2001

kiliseler açmak imkanı bulmuş, böylece Ermenileri daha fazla kontrolü altına alarak kendi istekleri doğrultusunda kullanmaya başlamıştır.

Ermeniler üzerinde daha sistemli çalışmak için Rusya 1816 yılında Moskova'da "Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü"nü açmış ve 1828 yılında İran'la yaptığı savaştan zaferle çıkmasının ardından imzalanan Türkmençay Antlaşması ile sınırları içine kattığı Revan ve Nahçivan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetini kurmuştur.[40] Bu tarihten itibaren Rusya, bölgeye düzenli olarak Ermenileri naklederek bugünkü Ermenistan'nın temelini atmış ve böylece Osmanlı ile sınırında tampon bölge yaratmıştır.

Rusya'nın Ermenileri vaatlerle kendi taraflarına çekme politikaları çoğu zaman işe yaramıştır. Örneğin, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çok sayıda Ermeni Osmanlı Devletine ihanet ederek Rus ordusu saflarına geçmiş ve Erzurum'un Ruslara teslim olmasında etkili olmuşlardır.[41] Aynı şekilde, Ermeniler 24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Rusya'nın yanında yer almışlardır. Bunun karşılığında ise Ermeniler, Patrik Narses Varjabedyan ve İzmirliyan başkanlığında Ermeni Meclisini toplayarak, Rus Çarı II. Aleksandr'a verilmek için isteklerini içeren bir muhtıra hazırlamış ve Çardan, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri toprakları Osmanlıya geri vermemelerini istemiştir. Ayrıca, Patrik Varjabedyan savaşın hemen ardından Ayastefanos'taki Rus karargahına giderek, Grandük Nikola ile görüşmüş ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bu gerçekleşemezse, bölgeye Bulgaristan gibi özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahatlar yapılmasını istemiştir. Ermenilerin sempatisini kaybetmemek isteyen Rusya, onların bu isteklerinden üçüncüsünü Ayastefanos Antlaşmasına, aşağıda aynen verilmiş olan 16.madde olarak koydurmuştur:

---

[40] HALAÇOĞLU, a.g.d., s.735, Ankara 2001
[41] HALAÇOĞLU, a.g.d., s.735, Ankara 2001

"Madde:16. Ermenistan'dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Yüce devletimize verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane münasebetlerine zararlı karışıklıklara yer verebileceğinden, Yüce Devletimiz, Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı garanti eder."[42]

Bu Anlaşma hükmü her ne kadar tam bir bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenileri tatmin etmese de, "Ermeni Sorunu"nun tarihte ilk kez bir uluslararası anlaşmaya konu olması ve Ermenistan diye bir bölgenin varlığından söz edilmesi onlar için önemli bir olay olmuştur.

1878 yılında imzalanmış Berlin Antlaşmasının 61.maddesinde ise yukarıdaki hüküm şu şekilde değiştirilmiştir:

"Madde:61. Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir."[43]

Böylece, Berlin Antlaşmasının bu maddesi ile Türk-Ermeni ilişkilerine yabancı ülkelerin müdahale etme hakkı doğmuştur.

Rusya bir yandan Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin koruyuculuğuna soyunurken, bir yandan da kendi topraklarında yaşayan Ermenilere baskı ve zulüm siyaseti izlemiştir. Rusya'nın bu siyaseti özellikle 1881 yılında Çar tahtına oturan III. Aleksandr döneminde aşırı radikal bir biçim almıştır. Bu dönemde Ermeniler üzerinde Ruslaştırma siyaseti hat safhaya ulaşmış, Ermeni Kilisesi'nin yetkileri önemli ölçüde kısıtlanmış ve mal varlığına

[42] URAS, a.g.e., s.207
[43] URAS, a.g.e., s.247

el konulmuş, yüzlerce Ermeni okulu kapatılmış, direnen binlerce Ermeni ya tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmiştir.

O dönemin Kafkasya Genel Valisi Prens Galitz, ayaklanan Ermenilerle ilgili Çar III. Aleksandr'a sunduğu raporunda şöyle yazmıştır:

"Ermeni emelleri, Ermenilerin ayaklanmasında amaç, memleketlerinin eski bağımsızlıklarını tekrar kurmaktır. Bu düşünce şehirlere yerleşmiş aydınlar ile din adamları arasında pek yaygındır. Köylüler henüz bu hastalığa yakalanmamışlardır. Bu hareketlerin yapıcısı ve teşvikçisi, din adamları ve Ermeni basını ile yabancı ülkelerde bulunan ihtilalci komitelerdir. Hoş görülmeyecek bu durumun öteki kısım halka bulaşmaması için daha şiddetli ve düzenli bir yönetim kurmak hükümetçe zorunlu olmaktadır"[44].

Rusların bu baskı rejiminde tutunamayan Ermeniler fırsatını bulur bulmaz daha özgür yaşayacaklarından emin oldukları Anadolu'ya göç etmişlerdir. Göç eden bu Ermenilerin içinde çok sayıda komiteci de bulunmakta idi ve onlar faaliyetlerini daha serbest devam ettirmek için Anadolu'nun en elverişli yer olduğuna inanıyorlardı. Çünkü Rusya, kendi sınırları içindeki Ermeni nüfusa baskı ve zulüm siyaseti yürütmesine rağmen, konu Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenilerden açıldığında müthiş bir Ermeni savunucusu rolüne bürünüyordu. Bu da Ermeni komitecilerde, Rusya'yı tümüyle karşılarına almaktansa Anadolu'da yerleşerek onun yardımıyla, örgütlenip isyanlar çıkarmak ve burada en kötü ihtimal özerk bir Ermenistan kurma fikri uyandırmıştır. Mikael Ohannesyan bu durumla ilgili şöyle demiştir:

"Ruslar gibi müthiş pençeli bir canavara karşı koymak güçtü. Türkiye, çalışmalarımız için daha elverişliydi. Oradaki Ermeniler, ıstırap içinde bulunuyorlardı. Özellikle Ermenilik, Türkiye'de devletlerarası bir şekil almış, kendi hesabına bir garanti elde etmişti. Şu halde, orada faaliyete geçmek daha

uygundur. Rusya'da milliyete, öğretim ve eğitime, Ruslaştırma siyasetine karşı da basınla, propaganda ile çalışmak, Rusya'daki hareketlere de bu suretle karşı koymak daha doğru olacaktı."[45]

Ermenilerin Anadolu'da planladıkları yöntem Bulgaristan örneği idi. Bilindiği gibi, Bulgaristan'ın Osmanlı Devletinden ayrılması sürecinde, içte karışıklıklar çıkarılarak, Avrupa'nın güçlü devletlerinin dikkatini çekme yolu denenmiş ve bunda da başarılı olunmuştu.

Yalnız, bu yöntemde Ermeniler açısından iki dezavantaj vardı:

1. Ermeniler, en kalabalık oldukları Doğu Anadolu'da bile hiçbir bölgede çoğunlukta değildiler.
2. Yaşadıkları bölgenin ulaştırma sistemi gelişmemiş, coğrafyası çetin, denizden erişilmesi pek zordu. Yani, Ermeniler Avrupa donanmalarının ya da seferi kuvvetlerinin kolay kolay erişemeyecekleri yerlerde yaşıyorlardı. Bu durumda Osmanlı'dan kopmaya çalışmak aslında bir kumardı, ama kendilerinde Ermeniler adına davranma yetkisini gören Ermeni tedhiş örgütleri bu kumara girdiler[46].

Ayrıca Rusya da, Anadolu'da özerk bir Ermeni bölgesinin oluşturulmasına karşı çıkmakta ve politikasını, bu bölgenin kendi egemenliğinde bir yapılandırma doğrultusunda geliştirmekte idi. Çünkü, Rusların doğrudan yardımıyla kurulmuş olan Romanya, Bulgaristan gibi ülkeler hiç de beklendiği gibi her zaman Rusya'nın uydusu gibi davranmamış ve hatta zamanla bu devletlerin Rusya'ya kafa tutabilecekleri ve onu Boğazlara yaklaştırmaktan daha çok, bir engel gibi karşılarına dikildikleri anlaşılmıştır. Bu deneyim, Rusya'yı

---

[44] Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, Cilt II, Kısım III, s.20
[45] Mikael Ohannesyan, Taşnaksutyan ve Muhalifleri, Tiflis 1906 (ermenice), akt. Esat URAS, a.g.e.. s.424, İstanbul 1987
[46] AKŞİN, a.g.e. , s.171

bir daha aynı yanlışa düşmemeye zorlamıştı[47]. E. Drıault bu durumu şu şekilde aktarıyor:

"Rusya Bulgaristan'dan aldığı dersten ve İngilizlerin Ermenilere gösterdiği ilgiden sonra, Ermenistan'daki bütün hareketlere karşı düşmanca bir tutum takınmıştı. Rus hariciyecisi Labanof 'Bir Ermeni Bulgaristan istemiyoruz' diyordu... Rusya yalnız Ermeni özelliği uğruna, bir müdahalede bulunmaya niyetli olmamakla kalmıyor, kendi sınırları içinde kalan Ermeniler üstünde de merkeziyetçi bir siyaset uygulamaya girişiyordu".[48]

Rusya'nın Anadolu'da yaşayan Ermenileri bariz şekilde kullandığı zaman zaman bazı Batılı ülkelerinin yetkilileri tarafından da dile getirilmiştir. Buna örnek olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Büyükelçisi Markgraf Pallavicini'nin 28.06.1913 tarihinde yazdığı raporunu gösterebiliriz:

"Islahat meselesinin Rusya için sadece gayeye varmak yolunda bir vasıta olduğu ve siyasetinin son hedefinin Doğu Anadolu'ya ve daha sonra İstanbul ile birlikte bütün Karadeniz kıyılarına Rus hakimiyetini yaymak bulunduğu kanaatimi sıkı sıkıya muhafaza ediyorum."[49]

Rusya'nın Ermenilerle ilgili gerçek izlenimlerini daha iyi anlamak açısından o dönemin Rus Donanma Bakanı tarafından kaleme alınmış olan "Bizim Doğu Anadolu'daki Muhtemel Kazançlarımızın Sınırları Hakkında Donanma Bakanlığının Raporu" çok önemli bir belgedir:

"Şayet biz batı sınırımızı Sinop bizde kalmak üzere geçirecek olursak, o zaman bazı Türk-Osmanlı halkını da yeni tebaa olarak alacağız. Bu önemli bir sakınca değildir. Çünkü biz bugün bile Rus sınırları içinde çok sayıda Türk-Müslüman tebaaya sahip bulunuyoruz. Şimdiye kadar da onların bize karşı olan

---

[47] AKŞİN, a.g.e. , s.172

[48] E.Drıault, 'La question d'Orient depuis les origines jusqu'a nos jours', Paris 1898, akt. Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 2. Kitap, s.386, çev. Babür KUZU, İstanbul 1987

[49] Österreichisches Haus-Hof-und Staattsarchiv, Politisches Archiv, (kısaltma: HH,PA), XII, 463, akt. Nejat GÖYÜNÇ, Osmanlı İdaresinde Ermeniler, s.11, İstanbul 1983

sadakatlerinden şüphe etmemizi gerektirecek bir olay vuku bulmamıştır. Mesela biz, damarlarında - Ermenilerde olduğu gibi - itaatsiz ve bozgunculuk kanı akmakta olan diğer unsurlardan daha çok, Türk halkından bir sükunet ve huzur bekliyoruz".[50]

Rusya'nın bir taraftan Anadolu'daki Ermenileri Osmanlıya karşı kışkırtması, diğer taraftan da onların arkasından gizlice planlar yapması Ermenileri kimi zaman çileden çıkarmış olmalı ki, bu durum taraflarından sık sık açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Taşnak Komitesinin Yayın Organı olan Hairenik'in 28 Haziran 1918 tarihli sayısında Rusların kışkırtma siyaseti ile ilgili şöyle yazılmıştır:

" Türkiye'deki Ermeniler arasında ihtilalci ruhun uyanması Rus kışkırtmaları sonucudur. Rusya .... sınır halklarında her türlü merkezkaç eğilimi teşvik etmiştir".[51]

Ermeni yazar BORYAN ise Rusya'nın gerçek amacını şu şekilde açıklamıştır:

"Çarlık Rusya'sı hiçbir zaman Ermeni muhtariyetini sağlamak istememiştir. Bu nedenle Ermeni muhtariyeti için çalışan Ermeniler aslında Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirmesi için Çarlık ajanı olarak faaliyet göstermişlerdir".[52]

Tarihçi Marian KENT'e göre ise Rusya'nın asıl amacı Ermenilere Anadolu'da huzurlu bir ortam yaratmak değil, Sıcak Denizlere giden yol üzerinde kati hakimiyet kurmak ve bu bölgelere Rusya'dan göçürülecek köylü ve Kazakları yerleştirmek olmuştur.[53]

---

[50] Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Rus Donanma Bakanı Tarafından Düzenlenen Rapor, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayını, Ankara 1986

[51] Dokuz Soru Dokuz Cevapta Ermeni Sorunu, Dış Politika Enstitüsü Yayını, s.14, Ankara 1983

[52] Dış Politika Enstitüsü Yayını, a.g.e. s.20

[53] Marian KENT, Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler, s.114, çev.Ahmet FETHİ, İstanbul 1999

2.2. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü

XIX.yy'ın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçi söylevlerin artmasıyla, başta Ermeniler olmak üzere Gayrimüslimlerin itiraz direnişlerine kalkmasını fırsat bilen İngiltere, yeraltı ve yerüstü zenginlikler ülkesi olan, çok önemli stratejik ve ticari bölgeleri elinde bulunduran Osmanlı üzerine kendi menfaatleri doğrultusunda planlar yapmaya başlamıştır. İngiltere, Osmanlı üzerinde çalışmalarını genellikle misyoner faaliyetleriyle yürütmüştür. Nitekim, 1840 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan misyonerlerin faaliyetlerinin genişlediğini görmekteyiz. İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki siyasetini Protestanlık mezhebi üzerinden yapmasının altında yatan sebep o dönemde Rusya'nın Ortodoksluğu, Fransa'nın ise Katolikliği söz konusu bölgedeki Ermenilere empoze etmek için büyük çaba göstermeleri idi. Kendi mezheplerini buradaki Ermenilere kabul ettirmek suretiyle burada kendi cemaatlerini oluşturan bu devletler söz konusu cemaatleri himaye altına alıp, onlar için Osmanlıdan yeni haklar koparark tabanlarını olabildiğince genişletmeye çalışıyorlardı. İşte böyle bir rekabet ortamında İngiltere diğer ülkelerin önüne geçebilmek için faaliyetlerini eğitim kurumları açmak suretiyle genişletme yoluna gitmiştir. Bu amaca hizmet eden kurumlardan biri de 1840 yılında Kudüs'te kurulmuş Protestan Lisesi olmuştur. Ayrıca, İngiltere Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenileri Protestanlık çatısı altında daha kolay toplamak için 1856 Islahat Fermanına din değiştirme özgürlüğü getiren bir madde koydurtmağı başarmıştır. İngiltere'nin burdaki asıl amacı Rusya'nın Ermeniler üzerinde gittikçe artan nüfusunun önüne geçmek ve İngiltere yanlısı Protestan Ermenilerin sayısını olabildiğince artırmaktı. Bu hedefini gerçekleştirmekle İngiltere, Osmanlı sınırları içindeki doğal zenginlikleri ve İran, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'ya giden yolları ele geçirme doğrultusunda

önemli bir yerel müttefik kazanacaktı. İngiltere bu müttefiklerini kullanarak, o dönemde içinde bulunduğu ekonomik sorunlardan da kurtulma imkanı da bulacaktı.

Mithat SERTOĞLU, İngiltere'nin o yıllarda içinde bulunduğu sosyal-ekonomik durumu şöyle özetlemektedir:

"Ermeni sorununda İngilizlerin davranış biçimi, Ermenileri değil, yalnızca kendi çıkarlarını korumak amacına yönelmiş bulunuyordu. Zaten, İngiltere Kıbrıs Antlaşmasını da bu amaçla imzalamıştı. Doğu Anadolu kendisi için çok önemliydi. Trabzon, Erzurum ve Doğu Beyazıt aracılığıyla Karadeniz'i İran'a bağlayan ticaret yolu, bu sırada önem kazanmıştı. 1840 yılından itibaren Manchester'de yerleşen Ermeniler, İngiltere tezgahlarının dokuduğu pamuklu kumaşları bu yoldan İran'a ve Orta Asya'ya gönderiyorlardı. 1870 yılından sonra İngiltere'de artmaya başlayan mamul pamuklu stokları büyük bir ekonomik bunalım yaratma yolundaydı. Bunlar hızla erimez ve yeni imalat için pazar bulunmazsa, birçok imalathanenin kapanması, iflasların birbirini izlemesi ve büyük bir işsiz kitlesinin devletin başına bela olması işten bile değildi. Bu ticaret yolları stokların eritilmesi için tek kanaldı".[54]

2.3. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü

Fransa ile Osmanlı arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmakta olup, bu ilişkilerde Osmanlı Ermenilerinin özel bir yeri olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa, kendilerine çok önemli ayrıcalıklar sağlayan kapitülasyonlar elde etmiş ve zamanla bu ayrıcalıklarını Osmanlıyı parçalama ve zenginliklerine sahip olma doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Fransa, bu hedefinde en büyük fırsatı 1604 yılında kapitülasyonlarda yapılan değişikliklerle yakalamıştır. Fransa, bu dönemde yapılan değişikliklerle

Katolik Ermenileri resmen himayesi altına almış, bu da onlara istediklerinde kendi amaçları doğrultusunda Ermenileri kullanma olanağı sağlamıştır.

Osmanlı yönetimi ile Ermeniler arasındaki ilişkiler, Fransa'nın tahribatı öncesinde şaşılacak derecede iyiydi. Hatta, Napolyon Bonapart Akka yenilgisini sindiremeyip Osmanlı'dan intikam almayı planladığında ve bu amaçla Katolik Ermeniler arasında isyan çıkarma düşüncesine kapıldığında, bu konu ile ilgili Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Sebastiani'nin Napolyon'a önerisi kısa ve net şöyle olmuştur:

"Ermeniler hayatlarından o kadar memnundurlar ki, buna imkan yoktur".[55]

Ancak, zamanla Fransız Katolik misyonerlerinin Osmanlı içerisindeki çalışmaları sonucu bu durum tersine değişmiş ve Fransa tarafından verilen bağımsız devlet vaadiyle Ermeni azınlık Türklere karşı düşman kesilmiştir. Fransa'nın Osmanlı üzerinde oynadığı oyunlar kimi zamanlar Fransız basınında da yerini almıştır. Katolik papazların yönetiminde bulunan ve Paris'te on beş günde bir yayımlanan "La Terre Sainte" (Kutsal Yerler) adlı gazetenin 1875-1878 yıllarında basılmış sayılarında, misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgilere yer verilmiş olup, Fransa'nın Papalıkla işbirliği yaparak, Türkiye'deki Katolik Ermenileri nasıl desteklediği, nasıl tahrik ettiği anlatılmıştır.[56]

Anadolu'da yaşayan Gregoryen Ermeniler her zaman Katolik Ermenilere karşı düşmanca tutum takınmış olup sıksık onları Babıali'ye şikayet etmiştir. Hatta kimi zamanlar Osmanlı Hükümeti Gregoryen Ermenilerin ısrarlı tutumları sonucu İstanbul'daki Katolik Ermenileri Anadolu'nun iç kısımlarına doğru mecburi bir göçe tabi tutmuş ve Katolik Ermenilerin önde gelenlerinden bir kısmını ölüm cezasına çaptırmıştır. Bu durum karşısında Fransa, Osmanlı

---

[54] Mithat SERTOĞLU, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:4
[55] Dış Politika Enstitüsü Yayını, a.g.e., s.10
[56] Dündar AYDIN, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü, s.288-299, Ankara 1985

Hükümeti'ni protesto etmiş ve Anadolu'daki Katolik Ermenileri kendi meseleleri gibi gördüklerini bildirerek, Edirne Anlaşmasını öne sürmüş ve bu doğrultuda Hükümete baskı yapmıştır.[57]

Peki, Fransa'nın Anadolu Ermenileri üzerindeki bu "himayesi" ne derece samimilik arz etmekte idi? Acaba Fransa, gerçekte Ermenilerin Anadolu üzerinde bağımsız bir devlet kurma hakkına sahip olduklarına ne derecede inanmaktaydı?

Bu soru Fransa Büyükelçisi M.P. CAMBON'un 20 Şubat 1894'de Dışişleri Bakanı Casimir PERİER'e gönderdiği mektupta kendine yanıt bulmuştur:

"... Bağımsız bir Ermenistan mı? Kesinlikle bu düşünülemez. Ermenistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi tabii hudutlarla çevrili, birleşik bir halk kitlesiyle tarif ve sınırlanmış bir yer değildir. Ermeniler Türkiye'nin her köşesine dağılmış bulunuyorlar. Asıl Ermenistan denilen yerlerde de İslam halkla karışmış bulunuyorlar. Buna, Ermenistan'ın Türkiye, İran ve Rusya arasında parçalanmış olduğunu da ilave ediniz. Beklenmeyen bir savaş sonucunda, eğer Avrupa, bir Ermenistan kurulmasını teklif etmiş olsa, yeni hükümetin yerini tayin ve tespit hemen hemen imkansızdır. Aynı zorluk, yarı bağımsız bir il kurulmasında da söz konusudur. Ermenistan nerede başlayıp nerede bitiyor?...O halde Ermeni sorunu için bir hal çaresi, bir sonuç mümkün değildir..."[58] Peki bu durumun farkında olan Fransa, Ermenileri örgütleyip Osmanlı'ya karşı neden kışkırtıyordu? Bu sorunun tek bir yanıtı vardı. Sadece kendi menfaatleri için.

2.4. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ABD'nin Rolü

[57] Davut KILIÇ, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler, s.72, Ankara 2000
[58] Sarı Kitap, akt. URAS, a.g.e., s.427

Amerikan-Türk ilişkilerinin resmi başlangıç tarihi 1830 yılının Mayıs ayına rastlamaktadır. O tarihte ABD ve Osmanlı Devleti arasında imzalanmış Ticaret Antlaşması ile ABD, Osmanlı sınırları içerisinde en çok kayrılan ülke (the most favored nation) statüsü almış ve tüm ticari imkanlardan yararlanma şansı bulmuştur. Bunun devamı olarak 1831 yılında, İstanbul'da iki Amerikan temsilciliği kurulmuştur.

Amerika'nın Osmanlı üzerindeki politikasına baktığımızda bunun yukarıda bahsi geçen diğer devletlerin politikalarından hiç de farklı olmadığını görüyoruz. Yani Amerika'nın asıl amacı zengin pazarların ve kaynakların bulunduğu Asya'ya açılmak olmuştur. Bu yolda Anadolu'nun etki altına alınması hedefindeki ilk basamağı oluşturmuştur. Bunun bir sonucudur ki, Amerika ilk misyonerlerini 1820'lerden itibaren Anadolu'ya göndermiştir.

Misyoner faaliyetleri açısından Türkiye'yi, Asya'nın anahtarı gibi gören Amerika'nın, Anadolu üzerindeki politikasını bu doğrultuda yürütmesinin nedeni 1823 yılında yürürlüğe koyduğu Monroe Doktrini olmuştur. Bilindiği gibi, Amerika bu doktrinle yayılmacılık politikasını bırakarak kendi içine kapanma politikasını benimsemiştir. Dolayısıyla da bu Doktrini çiğnememenin en kolay yolu yayılmacılık faaliyetlerini misyonerler eliyle yürütmekti. Amerika 1830 yılına kadar bu misyoner faaliyetlerini İngiliz Büyükelçilikleri vasıtasıyla yürütmüş, bu tarihten sonra ise bunu yapılan antlaşmayla, ticari faaliyetler şeklinde uygulamaya koymuştur. Yapılan ticari antlaşmanın üçüncü maddesi Ermeniler açısından çok önemli bir fırsat yaratmıştır. Bu madde ile Amerikan tüccarları Türkiye'de simsarlar kullanma hakkına sahip olmuş ve bu simsarların her milletten olması koşulu ile de ABD tarafından Türkiye Ermenileri işin içerisine dahil edilmiştir.[59] İlk başta Protestanlığı Anadolu'nun bütün Hıristiyan toplumu üzerinde yaymaya çalışan Amerika, 1840'lı yıllardan itibaren diğer

Hıristiyan unsurlardan yüz bulamayınca faaliyetlerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmaya başlamıştır. Hatta, o dönemde Amerikan misyonunun adının bile Ermeni misyonu olarak anılmaya başlandığı bilinmektedir. Misyoner faaliyetlerini gittikçe artıran Amerika, bu doğrultuda okullar açmayı da gözardı etmemiş ve İstanbul, Erzurum, Merzifon, Tarsus, Harput, gibi vilayetlerde okullar açmıştır.

Amerikalı misyonerler faaliyetlerini Anadolu'da o kadar genişletmişlerdi ki, örneğin 1840'larda sadece Suriye'de kutsal kitap basımı ve dağıtımının yıllık 6.000.000 sayfanın üzerine çıktığı bilinmektedir.

XIX.yy'ın sonlarına doğru Amerikan misyonerleri bölücü faaliyetlerini daha açık bir şekilde sürdürmeye başlamışlardır. Bu dönemde, kurdukları okullar, misyon evleri, hastaneler ve hayır kuruluşları, Ermenileri ayaklanmaya, isyan ve savaşmaya hazırlayacak merkezlere çevrilmiş, silah ve cephane depoları haline gelmişti. Özellikle dini duyguları körükleyerek, kutsal bir savaş havası yaratmaya çaba harcayan Amerikan misyonerler din duygusunu, kin ve nefret duygularını artırmaya yönelik bir araç olarak, İngiliz, Fransız ve Ruslara nazaran, daha acımasızca kullanmışlardır.

Amerika'nın yürüttüğü bu siyaset Anadolu'dan pay koparmak isteyen diğer devletleri bile rahatsız etmiştir. Nitekim İngiliz Amiral WEBB, Lord CURZON'a şunları yazmıştı:

"Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye ederek, geri kalan dört vilayeti de Kürt Devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakıyor. Ben Amerikan misyonerlerinin tehlikeli hareketlerinden korkuyorum, din tesirinde kalıp halkın büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlara kötü davranacaklardır".[60]

---

[59] Fahir ARMAOĞLU, Belgelerle Türk-Amerikan Münasibetleri, s.5, Ankara 1991

[60] Erol ULUBELEN, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s.745 (Belge No:492, 31 Ağustos 1919, Mr.Balfour'dan Lord Curzon'a,) İstanbul 1967.

Bütün bunlar gösteriyor ki, adı geçen bu ülkelerin asıl amaçları Ermenilere bağımsızlıklarını kazandırmak değil, zayıf düşmüş Osmanlı İmparatorluğundan kendilerine daha büyük parça koparmak olmuştur.

2.5. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Ermeni Kilisesinin Rolü

Ermeni tarihinde Kilisenin özel yerinin olduğu bir gerçektir. Bunun en önemli nedeni Ermenilerin her zaman Kilise ile yakın ilişki içinde olmaları ve din adamlarının etkisinde kalmış olmalarıdır. Kilise bu etkisini Ermeni sorununun ortaya çıkışında ustaca sergilemiştir.

Batı ülkelerinin Ermeni nüfusu kışkırtmaya başladığı XIX.yy'ın ikinci yarısında Ermeni din adamlarının da ortalığı karıştırmak gibi bir misyonu üslendiği görülmüştür. Bu dönemde çıkan küçük tartışmaları bile siyasi boyutlara taşıyıp büyük problemler gibi Batı ülkelerine rapor etmek Kilisenin esas görevi olmuştur. Bunu, Patrik Narses'in İngiltere Dışişleri Bakanı Lord SALİSBURY'e 13 Nisan 1878 tarihli mektubunda da görebiliriz:

"Ermeniler ile Türklerin bir arada yaşamaları artık imkansızdır. Eşitliği, adaleti ve vicdan özgürlüğünü ancak bir Hıristiyan yönetimi sağlayabilir. Müslüman yönetiminin yerini Hıristiyan yönetimi almalıdır. Ermenistan (Doğu Anadolu) ve Kilikya, Hıristiyan yönetimin kurulması gereken yerler arasındadır... Türkiye Ermenileri işte bunu istiyorlar... Yani, Türkiye Ermenistan'ında, Lübnan'da olduğu gibi, güvence altına alınmış bir Hıristiyan yönetim istiyorlar"[61]

Durum bunu gösteriyor ki, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından Rusların zaferle çıkması Ermeni hayalperestlerinde büyük ümitler uyandırmıştır. Çünkü,

---

[61] Bilal N.ŞİMŞİR, British Documents On Ottoman Armenians (1856-1880), Cilt I, s. 173, Belge No:69, nak. www. ermenisorunu.gen.tr/turkce/sorun/kilise1.html, 2002

daha savaş öncelerinde Osmanlı'ya sadakat yemini edenler savaş sonrası bu yeminlerini unutmuşlardır. 17 Mart 1878 tarihinde Patrik Narses'in, İstanbul'da İngiltere Büyükelçisi LAYARD'ı ziyareti zamanı "Bir yıl önce Osmanlı idaresinden şikayetimiz yoktu, ancak Rus zaferi şimdi durumu değiştirdi, Doğu'da bağımsız bir Ermenistan istiyoruz. Eğer siz yardım edemezseniz bunu gerçekleştirmek için Rusya'ya müracaat ederiz', diye bir talepte bulunması bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, görüşme zamanı Büyükelçi, Narses'e kastettiği bölgelerin (Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya) hiç birinde çoğunlukta olmadıklarını ifade etmesi üzerine Narses: "Bunun farkındayız, ama şimdi Rusya Doğu'da topraklar kazanıyor. Rusya-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki güç dengesi değişti. Biz de geleceğimizi düşünmeliyiz"[62] şeklinde cevap vermesi Ermenilerin asıl amaçlarını ortaya koymuştur**.**

Ermeni Patriği Narses VARJABEDYAN, bütün çabalarına rağmen bağımsız Ermenistan kurmaya muvaffak olamasa da, 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan ve gayet ağır hükümler içeren Ayastefanos Antlaşması'nın 16.maddesinde geçen "Ermenistan" kelimesi ile Anadolu'da böyle bir memleketin varlığı Osmanlı Devletine kabul ettirilmiş ve Ermeni sorunu resmi olarak ortaya konulmuştur.

Ayastefanos Antlaşması'nın yürürlüğe girmemesine rağmen, Patrik Narses ve yandaşlarının büyük çabası ile, söz konusu uydurma Ermeni sorunu 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Muahedesi'nin 61.maddesi olarak kabul görmüştür. Daha önce değinildiği gibi bu maddenin kabulüyle "Ermeni Meselesi" büyük devletlerin nezaretinde olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir "Islahat Meselesi" halinde tespit edilmiş oldu.

Patrik Narses'in aynı zamanda fiili eylemden yana olduğu ve meselenin ihtilal ve isyanlarla halledilmesi gerektiği görüşünde olduğu da bilinmektedir.

---

[62] Kamuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, s.106-107, Ankara 1983

Nitekim, o, bu amaçla Patrikhanede "Islahat Komisyonu" adı altında bir komisyon kurmuştur. Söz konusu bu komisyon tarafından 1879 yılı ortalarında Piskoposlara gönderilen genelgede, bir cümle ile Ermeniler isyana davet edilmiş ve vilayetlerdeki Ermeni din adamlarından yapılması gerekenler istenmiştir.[63]

Sivas Valisi Hakkı Paşa'nın, Patrikhanenin devlet aleyhine yaptığı bu faaliyetleriyle ilgili Dahiliye Nazırlığı'na göndermiş olduğu 1881 ve 1882 yıllarına ait raporlarında bu hususa şöyle değinilmiştir:

1. Patrikhane Piskoposlara, ihtilal ve isyan hazırlıklarını gösteren genelgeler göndermeğe başlamıştır.
2. Patrikhane, aklı başında, yaşlı, ihtilal ve isyanın Ermeniler için çıkar yolu olmadığını, Ermeni milletinin bundan zarar göreceğini kavrayan ve Patrikhanenin emirlerine uymayan piskoposlar ile Papazları işlerinden atarak (bunların bazılarını öldürtmüştür) yerlerine genç ve ihtilalci piskopos ve papazları tayin etmiştir.
3. Patrikhane, gönderdiği gizli genelgeler ile devletin işi olan nüfus sayımına girişerek, Avrupa devletlerine altı vilayette çoğunluk olduklarını gösterme yolunda çalışmalara başlamışlardır.
4. Patrikhane, çeşitli adlar altında (Kıtlıktaki Ermenilere Yardım, Kudüs-ü Şerif Borçlarının Ödenmesi, vb.) Ermenilerden vergiler alarak, Avrupa basınında Ermeniler lehine ve Türkler aleyhine geniş ölçüde propagandaya girişmiştir. Bunun için adi cinayet olaylarını Ermenilerin katli gibi göstermeğe çalışmış, gerçekle ilgisi olmayan cinayet haberleri çıkarmıştır. Kısaca, olayları tersyüz ederek yalan ve iftiraya dayalı bir kampanya başlatmıştır
5. Patrikhanenin Ermenilerden "yardım" adı altında topladığı yüzbinlerce lirası (altını) bulunmaktadır. Bu paranın bir bölümü ile, Rusya'dan

[63] Mehmet HOCACIOĞLU, Trihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, s.181-182, İstanbul 1976

Doğu Anadolu'nun her tarafına sızdırılan silahlı çeteler, yerli fedailer ile birlikte terör hareketlerini başlatmışlardır.

6. Papazlar, iki üç yıldan beri, Ermeni Okullarındaki küçük çocuklara varıncaya kadar, bütün Ermenilerin zihinlerini zehirleyerek, hükümet emirlerine saygıyı ve itaati kökünden yıkmışlardır.
7. Patrikhane, komitelerin kurulmasında öncülük ettiği gibi paraca da büyük yardımlar yapmaktadır. Komitelerin, Patrikhanenin idaresinde olduğunu belirtmekte yarar vardır.[64]

Bu rapordan da gördüğümüz gibi Ermeni Patriği asli görevi olan dini meseleleri bir tarafa bırakıp tipik bir devrimci teşkilat konumuna bürünmüştür.

1884 yılında Narses VARJABEDYAN'ın ölümünden sonra 1885'te onun yerine, o döneme kadar Erzurum Piskoposluğu yapmış Harutyun VAHABEDYAN (1885-1888) geçmiştir. Kendinden önceki Patriklerin fikirlerini tasvip etmeyen VAHABEDYAN, özellikle Avrupa'nın yardımına bel bağlamanın yanlış olduğunu ve bağımsızlık için komitelerin örgütsel yapılarının genişletilmesi gerektiğini savunuyordu. Nitekim, kendi Patrikliği zamanında komitelerin Avrupa ve Amerika'da şubeleri açılmış ve ihtilalci hareket, kilisenin yanında Ermeni İhtilalci Partileri'ne geçmiştir.

1888-1994 yılları arasında Patrik görevini yapmış eski İzmir Manastırı Baş Rahibi Horen AŞIKYAN ise özellikle, küçük olayların büyütülerek Avrupa'ya "Türk Zulmü" diye kabul ettirilmesi doğrultusunda bir yol takip etmiştir. Komitecilik faaliyetlerine fazla ilgi göstermeyen AŞIKYAN, bunun bedelini komiteciler tarafından gerçekleştirilen suikasta hedef olmakla ödemiştir. Suikasttan yarılı kurtulmasının ardından görevinden istifa etmiştir.

AŞIKYAN'dan boşalan Patrik koltuğuna başta Hınçak üyeleri olmak üzere, diğer komitecilerin sevdikleri bir isim – Mısır'ın eski Ermeni Patriği

Mateos İZMİRLİYAN (1894-1896) geçmiştir. Hemen her fırsatta Osmanlı Hükümeti'nin faaliyetlerini eleştiren İZMİRLİYAN, bunlarla ilgili sürekli Avrupa devletlerine şikayet mektupları göndermiştir[65]. İZMİRLİYAN, ayrıca komitecileri de yanına alarak tüm yurt çapında isyanlar çıkarmayı da asıl görev olarak üslenmiştir.

2.6. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Ermeni Komitelerinin Rolü

Ermeni Komiteleri Ermeni sorununu ortaya çıkışında önemli bir yer işgal etmiştir. Söz konusu Ermeni komite ve örgütlerini tarihi süreçler içerisinde incelediğimizde, ortak özelliklerinin birer ihtilal, isyan ve terör örgütleri oldukları görülmektedir. Genellikle merkezden yönetilen ve dar bir kadroyla kurulan bu örgütlerde, gizlilik esas olup, terör psikolojik harekatın bir parçası, hatta aşaması olmuştur. Yani terör olayları, Ermeni komitelerinde sadece propaganda için değil aynı zamanda korku ve sindirme sağlamak amacıyla da başvurulan bir eylem türü olmuştur. Ermeni komitelerinin bir başka ortak özelliği ise her zaman bir veya birçok ülkenin açık veya gizli desteğini arkalarına almalarıdır. Örgütlerin bu özelliği onlara, süreç içerisinde daha etkin faaliyet gösterme olanağı sağlamıştır. Ermeni sorununun ortaya çıkmasında büyük rolleri olan bu komitelerin en önemli ortak özelliği ise Türk ve Türkiye düşmanlığı olmuştur.

2.6.1. Armenekan Komitesi

Armenekan Komitesi Ermeniler tarafından, Türklere karşı faaliyetlerini

---

[64] HOCACIOĞLU, a.g.e. s.182-185

[65] Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, I, s.66, Ankara 1994, nak. www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/sorun/kilise1.html, 2002

organize bir şekilde yürütmek için, kurulmuş ilk siyasi örgüt olmuştur. 1885 yılında, PORTAKALYAN'ın[66] yetiştirmiş olduğu dokuz kişi tarafından kurulan ve "kan dökmeden hürriyet elde edilemez" sloganı ile faaliyetine başlayan bu örgüt Van'ı merkez olarak kullanmıştır. Örgütün, kendilerine yandaş toplamak maksadıyla Fransa'da "Armeniya" adlı gazete çıkardıkları bilinmektedir. Armenekan Komitesi kendilerinin başlıca hedeflerini;

- Tüm Ermenileri bir arada toplamak,
- Bölücü ideolojiyi tabana yaymak,
- Silah ve para temin etmek,
- Örgüt üyelerine askeri eğitim vermek[67] Ermenileri genel bir isyana hazırlamak şeklinde belirlemişlerdi.[68]

Bu hedefler doğrultusunda örgüt sık-sık Türk kolluk kuvvetlerine, köy ve kasabalara saldırmış, bir çok masum insanı katletmiştir.

2.6.2. Hınçak Komitesi

Hınçak (huncak/hentchak) Ermenice çan sesi anlamına gelmektedir. Örgüt Rus uyruklu Ermenilerden Azateis (Avedis) NAZARBEKYAN, eşi Marian (Maro) VARDANYAN ve Gabrid KAFİYAN, Rulen HAMARAD, Nikoli MARTİYAN, MANÇARYAN adlı dört öğrenci tarafından 1886 yılında İsviçre'de kurulmuştur. İdeolojik olarak Sosyalist, Marksist olan örgüt üyeleri faaliyetlerini daha kolay sürdürmek ve kamuoyu oluşturmak için bir de Hınçak adlı gazete çıkarmıştır. Hınçak gazetesini çıkarmadan önce NAZARBEKYAN, kendi devrimci yazılarını Fransa'da, PORTAKALYAN'ın yönetiminde çıkarılan ve Armenekan Komitesine bağlı "Armenia" gazetesinde yayınlamıştır.

---

[66] PORTAKALYAN, Van'da yerleşen bir okulun sahibi olup, bir çok militan öğrenci yetiştirmiş ve olayların çıkarılmasında yakından iştirak etmiş, bu nedenlerle de Hükümetçe Van'dan uzaklaştırılmıştır.

[67] Bu konuda Rusya'nın Van Konsolosluğunda görevli bir binbaşı onlara yardım etmiştir

[68] SÜSLÜ, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, s.52-53, Ankara 1990

Hınçak Örgütünün başlıca hedefi üç devlet (Osmanlı, İran, Rusya) üzerinde iddia ettikleri "topraklarını" azat ederek "Büyük Ermenistan"ı kurmaktı. Program ve hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilen bu örgüt amacına ulaşmak için terör başta olmakla her yolu mubah saymıştır:

- Bugünkü düzen, bir ihtilalle ortadan kaldırılacak ve onun yerine ekonomik gerçeklere ve adalete dayanan yeni bir toplum oluşturulacak.
- Partinin ilk ve yakın hedefi Türkiye Ermenistanı'nın siyasi ve ulusal bağımsızlığını sağlamaktır. Bu hedef gerçekleştirildikten sonra siyasi ve ekonomik amaçlara varılmasına çalışılacaktır.
- Ekonomik amaçlar, halkın gereksinim ve istekleri dikkatle incelendikten sonra belirlenecektir. Herhalde bir gelir düzeyi üzerinde müterakki vergi uygulanacaktır.
- Türkiye'de ihtilal yoluyla gerçekleştirilebilecek olan hedeflere varılmak için kullanılacak yöntemler, propaganda, kışkırtma, tedhiş, örgütlenme ile köylü ve işçi hareketidir.
- Bu tedhiş hareketlerini yürütmek için özel bir kol kurulacaktır.
- Partide bir merkez komitesi olacak. İşçi ve köylülerden oluşacak iki geniş ihtilal grubu kurulacaktır. Bunlardan ayrı olarak gerilla çeteleri oluşturulacaktır.
- İhtilali gerçekleştirmek için en uygun zaman Türkiye'nin savaşa girdiği dönem olacaktır.
- Süryaniler, Kürtler ve Türklere karşı savaş kazanılmalıdır.
- "Türkiye Ermenistanı"nın bağımsızlığı elde edildikten sonra ihtilal "Rusya ve İran Ermenistanı"nı içine alacak ve federatif bir Ermenistan kurulacaktır.[69]

XIX.yy'ın ikinci yarısında iyice güçsüzleşen ve parçalanmaya doğru giden Osmanlı İmparatorluğundan kendilerine pay koparmak isteyen Avrupa

ülkelerinin verdiği cesaretle Hınçak Komitesi, bu programları çerçevesinde Anadolu'da Ermenileri silahlandırarak 1890'lı yıllarda isyanlar çıkarmalarını sağlamış ve bu olaylarda binlerce masum insanın ölümüne sebep olmuştur.
Nitekim, bunu İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Sir Philip GURGU'nun aşağıdaki sözleri de kanıtlamaktadır:

" Hınçaklar harekatı dışarıdan yönetiyorlar ve kendileri tamamen güven içinde bulundukları halde Türkiye'deki kendi ırklarına yaşamı dayanılmaz hale getiriyorlar. Amaçları İslamcıları Hıristiyanlara karşı kışkırtmak ve katliam çıkararak, ülkeyi dehşet içinde bırakmaktır."[70]

2.6.3. Taşnaksutyun Komitesi

"Ermeni Devrimci Federasyonu" adıyla da bilinen bu örgütün Ermeni sorununun ortaya çıkmasında kendine özgü yeri olmuştur. Örgüt, çoğunluğu Rusya'dan olmak üzere, birkaç grubun bir araya gelmesiyle kurulduğu için bu adı almıştır. 1890'da kurulan örgüte ilk başta Hınçak Partisi de (komitesi) katılmış, ama fikir ayrılıkları nedeniyle 5 Haziran 1891'de ondan kopmuştur.[71] En önemli kurucuları Christopher MİKEALİAN, Stephan ZARİAN, Simon ZAVARİAN ve Ruben HARAGAD olmuştur. Taşnaksutyun Komitesi ideolojik ve stratejik açıdan grup farklılıklarının bir araya gelmesiyle değişik bir mozaik oluşturmuştur. Bu oluşumda üç grubun öne çıktığı görülmüştür. Birinci grup, milliyetçi tutumu benimsemiş olup, daha çok Armenekan Komitesine yakınlığı ile bilinmiştir. Tiflis'i merkez olarak kullanan bu gruba (Severnaya Nomera) Kuzeyliler denilmekte idi. Bunun aksine diğer bir grup ise, katı sosyalist ideolojiye sahiptiler ve ilk olarak Çar Rusyası'nın dağılmasının şart olduğunu ve

---

[69] GÜRÜN, a.g.e. , s.131
[70] URAS, a.g.e. s.441
[71] GÜRÜN, a.g.e. , s.133

bunu takiben Sosyalist Ermenistan'ın bağımsızlığının temin edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Üçüncü grup ise, ideolojik olarak ikici gruba benzemelerine rağmen, stratejik farklılık göstermekte idi. Bu farklılığın temelinde, onların sadece Türkiye Ermenileri ile ilgilenmeleri yatıyordu. İdeolojik açıdan benzer oldukları için bu iki grup tek adla – Güneyliler (Yujnaya Nomera) diye adlandırılıyordu.

Taşnaksutyun Komitesinin Merkez Örgütü teşkilat yapısı itibariyle diğer komitelerden daha organize bir durumda olup, büro, merkez komitesi ve hizmet bölümleri esas kurumlarını oluşturmuştur.

Büro - Örgütün en üst organıdır ve yönetim bu kurumun kararları doğrultusunda gerçekleşmektedir. Görünüşte kolektif liderlik şeklindedir. Kaliforniya'dan, Fransa'dan, İran'dan birer, Lübnan'dan beş üyeden oluşur. Üyeler kendi içlerinden birini başkan seçerler. Lübnan'da çıkan iç savaşa kadar merkez olarak bu ülkeyi kullanan büro, daha sonra sırasıyla ABD, Yunanistan ve Fransa'da faaliyetlerine devam etmiştir. Faaliyetlerini tam bir gizlilik içinde yürüten bu kurumun bugün yeniden ABD'de olduğu sanılmaktadır. 1985 yılına kadar, İran doğumlu, Yunanistan'da yaşayan, Hrair MARUKİYAN'ın Büronun başkanı olduğu bilinmektedir.

Merkez Komitesi – Örgütün üst yönetim organıdır. Büro ile yerel gruplar ve örgütler arasındaki bağı oluşturur. Ermenilerin nüfus bakımından önemli oldukları yerlerde kurulur. Lübnan ve Fransa'da birer merkez komitesi olmasına karşılık, ABD'de "Batı Kesimi Merkez Komitesi", "Doğu Kesimi Merkez Komitesi" adı altında iki komite vardır. Piramide benzeyen bu yapının alt kademelerinde yerel örgütler, organlar yer almaktadır. En önemlileri, "Ermeni Gençlik Federasyonu", "Gençlik Örgütü", "Erkek ve Kız Öğrenciler İzci Örgütü" ve "Spor ve Kültür Örgütleri"dir.

Merkez Komitesi'ne ayrıca, propaganda ve yayın, hukuki, askeri, eğitim ve "Ermeni Göçünü Denetleme Komitesi" adı altında bir çok hizmet bölümleri bağlıdır.

Taşnak Ermeni terör örgütünün asıl hedefi, "Genç Ermenistan" (Tiflis), "Armenekan" (Van) ve "Hınçakları birleştirmek olmuştur.

Kurtuluş Savaşından sonra Taşnakların bu hedefi, çöken Osmanlı Devletinin, dış baskılarla kabul etmek zorunda kaldığı Sevr Anlaşmasındaki komünist olmayan Ermenistan'ın kurulması ve Türkiye'nin Ermenilere tazminat ödemesinin sağlanması doğrultusunda değişmiştir.

Kısacası, Kurtuluş Savaşı sonrasında Taşnakların hedeflerini "soykırımın tanınması", "Türkiye'nin tazminat ödemesi", "'Ermeni Toprakları'na geri dönüşün gerçekleşmesi" gibi özetleyebiliriz.

Taşnaksutyun Komitesi görünüşte stratejisini "barışçı yollarla amaçların gerçekleştirilmesi" olarak belirlemesine ve kendisini kamuoyuna "barışçı kimlikleri" ile tanıtmasına rağmen, gerçek faaliyetine bakıldığında kuruluşundan itibaren bir terör örgütü gibi davrandığı görülmüştür. Nitekim, Anadolu'da isyanların çıkmasında ve terör olaylarının planlanmasında baş rolü Taşnaksutyun Komitesi oynamıştır. Nitekim, 1972'den sonra bir çok terör olayını üslenmiş olan JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları) Taşnak örgütü tarafından kurulmuştur. Ayrıca, Taşnakların 1892 yılında Tiflis'te gerçekleştirdikleri genel kurul toplantısında başlattıkları Fedai Harekatı genellikle ülke içine sızarak terör eylemleri yapma görevi üslenmiştir. Aynı şekilde, Taşnakların terörist yüzü örgütün 1919 yılında Erzincan'da gerçekleşen "Dokuzuncu Taşnak Dünya Kongresi"de, sürgündeki eski Osmanlı yetkililerinin izlenmesi ve öldürülmesi ile ilgili almış olduğu kararla bir daha açık bir şekilde görülmüştür. Bildiğimiz gibi kongrede söz konusu karar doğrultusunda kod adı "Nemesis" olan "İntikam Harekatı" başlatılmıştır. Sahan Natali isimli Ermeni asıllı bir Amerikalının

başkanlığını yaptığı ve çok sayıda gizli ajanı bulunan bu harekat sonucu; 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa Berlin'de, 5 Mart 1921 tarihinde Sait Paşa Roma'da, 17 Nisan 1922 tarihinde Bahaddin Şakız ve Cemal Azmi Beyler Berlin'de ve 25 Temmuz 1922 tarihinde Cemal Paşa Tiflis'te şehit edilmiştir. İlginç olan şudur ki, bu terör olaylarının failleri yabancı ülkelerde yakalanıp yargılandıkları zaman kurbanlara tahrikçi damgası vurularak katillerin suçsuz olduğu ve asıl sorumluların Türk tarafı olduğu iddia edilmiş, kimi zamanlar teröristler ceza almadan tahliye edilmiştir. Sözde insan hakları savunuculuğuna soyunmuş Batı ülkelerinin bu tavrı ise, Ermeni terörist örgütleri daha da cesaretlendirmiş, bu da yeni terörist faaliyetlerin gerçekleşmesi ve sayısız masum insanın katledilmesi sonucunu doğurmuştur.

Taşnakların süreç içerisinde kendi milletinden olanlara bile suikast ve katliamlar yaptıkları bilinmektedir. Buna örnek olarak, Taşnaklar tarafından 10 Aralık 1912 yılında hunharca öldürülen Van Belediye Reisi Bedros KAPAMACIYAN gösterilebilir. Bedros KAPAMACIYAN, o yıllarda Van'da hem Ermeniler hem de Türkler tarafından çok sevilen birisi olup, bölücü terör örgütleri olan Taşnak ve Hınçaklara karşı ciddi tedbirler almasıyla tanınmıştır. Bu nedenle KAPAMACIYAN'ı kendilerinin bölücü faaliyetlerinde engel olarak gören örgüt üyeleri 10 Aralık 1912 tarihinde, kafasına sıktıkları kurşunla onu katletmişlerdir.

Burada öncelikle şunu kaydedelim ki, Osmanlı'nın, en zor günlerinde bile kritik bölgelerde Ermenileri kilit görevlerde tutması bu azınlığa karşı ayrımcılık yapmadığını göstermektedir. Buna karşın, kendi yerli ahalisi tarafından saygı ve sevgi gören Ermeni asıllı Osmanlı yetkililerinin adı geçen bu örgütler tarafından acımasızca katledilmeleri onların asıl amacını bariz şekilde açığa çıkarmaktadır.

Taşnaksutyun Komitesi, amaçlarını gerçekleştirmek için basın-yayın organlarından ciddi anlamda faydalanmıştır. Bu doğrultuda kullandıkları en

önemli yayın organları ABD'de "Asbozez" ve İngilizce yayınlanan "Armenian Weeky" olmuştur.[72]

2.6.4. Ramgavar

1908 yılında İstanbul'da kurulmuş bu örgüt Rusya yanlılığı ile tanınmıştır. Örgüt "Armenian Democratic Liberal Party" adı altında kurulmuş olup, siyasi faaliyetlerini Massachusetts'den yönetmiş ve dini merkez olarak da Ecmiyazin'e bağlı olmuştur. Örgütün asıl amacı, "Büyük Ermenistan" hayallerini gerçekleştirmede elzem olarak gördükleri birliğin sağlanması olmuştur. Bu doğrultuda Ermenice günlük "Baykar" gazetesini ve İngilizce yayınlanan "Miror-Spectator" adlı yayın araçlarını kullanmıştır.[73] Azerbaycan'da 1990'larda gerçekleşen olaylarda bu örgütün adı sık sık duyulmuş olup, Ermeni faaliyetlerinin "kapalı kutusu" olarak değerlendirildiği bilinmektedir.[74]

2.6.5. ASALA (Armenian Secret Armytor Liberation of Armenia)

20 Ocak 1975 tarihinde Lübnan'da kurulan, Türkçe "Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu" diye adlandırılan ve liderliğini de Agop AGOPYAN'ın yaptığı ASALA, 1974 sonrası terör olaylarında adını en çok duyuran örgüt olmuştur. Taşnaksutyun'dan hedef kitlesi bakımından önemli farkı, Taşnakların sadece Türkler ve Türk Temsilcileri hedef almalarına karşın ASALA'nın her hangi bir ayrım yapmaksızın hedefini belirlemesidir. Nitekim, sadece 1981-1982 yıllarında gerçekleştirdikleri olaylarda 29 Fransa, 22 İsviçre, 3 Kanada, 1 ABD, 1 İtalya, 1 Suudi Arabistan vatandaşı teröre kurban gitmişlerdir.

---

[72] URAS, a.g.e. s. CXCVIII
[73] URAS, a.g.e. s.XCVII
[74] Soydaş Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s.103, Ankara 1977

ASALA, en üst kurumu Merkez Komitesi olan siyasi ve askeri olmak üzere iki merkezden yönetilmektedir. Siyasi Merkezler kendi bünyesinde ülke/bölge sorumlularını barındırmaktadır. Askeri Merkezler ise 2 veya 4 kişilik hücreler şeklinde örgütlenmiş Komuta Gruplarını içermektedir. Asıl hedefini "Demokratik, Sosyalist, ve Devrimci Bir Hükümetin Önderliğinde Birleşmiş Bir Ermenistan'ın Kurulması" şeklinde belirlemiş olan ASALA, bu hedefe dünyadaki bütün Ermeni harekatını Lübnan'da toplamakla ve bunları bir merkezden yöneltmekle ulaşılabileceği görüşündedir.

ASALA'nın faaliyetleri tam bir terörü yansıtmakta olup, yönetimin bütün kademelerinde terör bu örgütün simgesi sayılmaktadır.[75]

Ermeni sorunun ortaya çıkışında rol oynayan terör örgütlerine yukarıda değinilenlerin dışında JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları), ASALA'dan ayrılarak kurulduğuna inanılan "ARA" (Ermeni İhtilal Ordusu), "NAR" (Yeni Ermeni Direnişi) "NUPA", "AHHRMG", "VEDO", "GEGE", "Ermeni Yer altı Ordusu" ve "Yeni Ermeni Uyanış"ı da örnek gösterilebilir.

III. TARİHİ BELGELER IŞIĞINDA ERMENİ SORUNU

3.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Anadolu'da Ermeni Sorunu

Yabancı devletlerin tahrikleri ve Ermeni Komitelerinin terörist tutumlarının beraberinde getirdiği baskı ortamı Ermeni azınlığı 1890'lardan itibaren Osmanlı Devletine karşı başkaldırıya zorlamıştır. Batılı ülkelerin dikkatini Osmanlı Ermenileri üzerine çekmeği amaçlayan bu başkaldırılar zamanla birbirini takip eden düzenli isyanlara dönüşmüş ve bu isyanlar sonucu, çoğunluğu Türkler olmak üzere binlerce masum insan hayatlarını kaybetmişlerdir. Olayları tarihi süreç içerisinde daha iyi anlayabilmek için

[75] Ottoman Archives, Yıldız Collection, The Armanian Question, s.43-44, akt. Emin ŞIHALİYEV, Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu, s.80, Ankara 2002

Ermeni Komitelerinin organize ettiği bu isyanlardan bazılarına değinmekte fayda vardır.

3.1.1. Erzurum İsyanı

İsyan 20 Haziran 1890 tarihinde çıkarılmıştır. Ermenilerin Rusya'dan silah ve cephane getirerek bunları SANASARYAN okulunda ve kiliselerde sakladıkları, dönemin Erzurum valisi Semih Paşaya ve diğer yetkililre ihbar edilmiş, ama Ermeniler bunu önceden haber almış ve direnmek için kendilerini hazırlamışlardı. Temmuz ayı içinde zaptiye ve polisler kiliseleri aramak istediklerinde komiteci Ermeniler askerlerin üzerlerine ateş yağdırmış, olay yerinde iki er, bir subay ve bir polis şehit olmuştu. Bu arada Taşnak Komitesi Erzurum Merkezi kararı ile öldürülen ve Müdafaa-i Vatandaşlar Cemiyeti'nin kurucularından olan GREGESYAN'ın adamları halkı kışkırtmaya başlamışlardı. 3-4 gün mezarlıklarda ve kiliselerde saklanarak ayaklanmaya hazırlanan Ermeniler, Hükümetin tüm uyarılarına rağmen silahları bırakmamış, aksine GREGESYAN'ın kardeşi ateş ederek birkaç askeri daha şehit etmişti. Bunun üzerine çıkan çatışma iki saat sürmüş ve olayda her iki taraftan yüzden fazla kişi ölmüş, 200-300 kişi de yaralanmıştır. İsyanın çıkartılmasındaki asıl amaç yukarıda da belirtildiği gibi, Ermenilere zulüm yapıldığını ileri sürerek Batının "Ermeni Sorununa" el atmasını temin etmekti[76].

Aslında bu bir taraftan da dış mihrapların planlı faaliyetlerinin sonucu olmuştur. Örneğin, o dönemde Rusya'nın Erzurum Konsolosu TEVET'in Ermenilerin çıkardığı olaylar nedeniyle Valiyi ziyareti zamanı, 'böyle asi bir halkı, Rusya'da olsa mutlaka kırarlar' deyişi, Ermenilerle görüşünde ise 'Türkiye

[76] Veysel EROĞLU, Ermeni Mezalimi, s.65

gibi vahşi bir hükümetin idaresi altında yaşamağa değmez' şeklinde kışkırtıcı beyanda bulunuşu oynanan ikili oyunlara kanıt niteliği taşımaktadır[77].

Planlı bir şekilde çıkarılmasına rağmen, Erzurum'daki isyanın bastırılmasıyla Ermeni Komiteciler batı ülkelerinin tutumu karşısında hayal kırıklığı yaşamışlardır. Bu hayal kırıklığını Hayrenik Gazetesinin 1927 tarih, 1.sayısındaki HANAZADYAN'ın sözlerinde de açıkça görebiliriz:

"En fazla dikkati çeken şey, Trabzon'da ve başka yerlerde bulunan bizlerin durumuydu. Biz inanıyorduk ki, Erzurum'daki Avrupa devletleri konsolosları derhal bu olayı müthiş bir şekilde hükümetlerine yansıtacaklar ve Ermeni sorunu da bu suretle hemen bir sonuca bağlanacak. Fakat bu olmayınca, herkesi büyük bir şaşkınlık kapladı.

İdare heyetimizde de bu sorunu tartışarak şu neticeye vardık: Büyük Avrupa devletlerini bu taş gibi duyarsızlıklarından çıkarmak için, Padişahın başkentinde, elçilerin burunlarının dibinde büyük bir gösteri tertiplemek."[78]

3.1.2. Kumkapı Gösterisi

HANAZADYAN'ın yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi Erzurum isyanından sonraki hedef İstanbul'du ve bu da Kumkapı'da gerçekleştirildi.

Kumkapı'da, Temmuz 1890'da yapılan gösterinin sebebi "Musa Bey Olayı"ydı. İddialara göre, Musa Bey bir çok Ermeninin mallarını yağmalamış ve onlara zulümler yapmış, en önemlisi ise Muşlu bir Papazın kardeşinin Gülizar adlı kızını kaçırarak ırzına geçmiş ve Müslüman olması için işkenceler yapmıştı.

Bu iddialar üzerine Musa Bey tutuklanarak adalet önüne çıkarılmak üzere İstanbul'a getiriliyor. Yabancı ülkelerin siyaset ve medya çevrelerinden de temsilcilerin bulunduğu mahkemede 60'a yakın tanık dinleniyor ve Musa Beyin

[77] URAS, a.g.e. s.459
[78] URAS, a.g.e. s.459

suçsuz olduğuna karar veriliyor. Bu beraat kararını fırsat bilen Hınçak Komitesinin önde gelenleri Kumkapı Ermeni Kilisesinde Ermenileri toplayarak, Saraya doğru yürümeğe başlıyorlar. Yürüyüş sırasında "Yaşasın Ermeni Milleti", "Yaşasın Hınçak Komitesi" diye sloganlar da atan Ermeniler olayı yatıştırmaya çalışan askerlere rasgele ateş açıyor, bunun sonucu çok sayıda Türk askeri şehit oluyor. Ermeniler tarafından ise sadece iki kişi ölüyor.

Kumkapı Gösterisini yöneten H. CANGÜLYAN, bu gösterideki amaçlarını şöyle değerlendirmiştir:

"Asıl gaye Erzurum olaylarına misilleme yaparak Ermeni ayaklanmalarını yeniden körüklemek, yabancıların gözlerinden uzak olan Anadolu olaylarının ardından İstanbul'da yabancı ülke Büyükelçilerinin gözleri önünde daha etkili bir eylem gerçekleştirerek dikkat çekmekti"[79]

3.1.3. Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları

Zamanla daha fazla olaya adı karışan Hınçak Komitesinin 1892-1893 yıllarında Merzifon, Çorum, Kayseri, Yozgat, Develi, Tenüs, Aziziye ve bir çok başka bölgelerde faaliyetleri iyice artmaya başlamıştı. Çalışma merkezi Merzifon olan komitenin Başkanı Merzifon Amerikan Koleji öğretmeni Karabet TOMAYAN, sekreteri ise yine aynı okulda öğretmen olan Ohannis KAYAYAN idi. Bu kişiler yabancı ülkelerden de yardım toplayarak devamlı Ermenileri silahlanmaya yönlendiriyorlardı.

Bu olaylarda önce, Osmancık Postası pusuya düşürülerek posta sürücüsü ve koruyucuları öldürüldü. Bunun ardından Gürünlü ZAROPYAN, Gölbank, Serope, Kasbar isimlerindeki Ermeniler Yozgat'a giden posta sürücüsünü hunharca öldürdüler. Daha sonra Derbent Karakolu basılarak zaptiyeler katledildi. Bu öldürme olaylarının ardından Hükümet kuvvetleri harekete

geçerek, Derevenk Manastırını bastı, orada saklanmakta olan ve olayları organize edep, yönlendiren Andon RİŞDUNİ'yi tutukladı. Yapılan aramalarda manastırda bir çok silah, cinayet plan ve vesikaları bulundu. Bunun ardından Ermeniler, komitecilerin tahrikleriyle ayaklanmaya başladılar.

Bu olaylarda Komitecilerin, isyanları organize etmek için daha çok kilise ve manastırları karargah olarak kullandıkları görülüyor ki, bunun da nedeni Osmanlı'nın Gayrimüslimlerin inanç ve ibadetlerine sonsuz saygılı olmasıydı. Bu ise her şekilde denetim ve kontrolden uzak kiliseleri Komiteciler için güvenli çalışma yeri konumuna getirmekteydi.

Daha sonra bu olaylarda parmakları olan, Amerikan Kolejinin iki öğretmeni de tutuklandı.

Yargılama sonucu bu kişiler ölüm cezasına çarptırılsalar da İngilizlerin baskısıyla hükümet tarafından salıverildi. Salıvermenin ardından İngiltere'ye giden TOMAYAN komitenin nüfuzlu üyelerinden oldu ve bundan sonra mitinglerde, suçsuz, zulüm görmüş, Büyük Ermenistan yolunda mücadele eden Ermeni olarak tanıtılmaya başlandı.

Yabancı gözlemcilerin söylediklerinden, Merzifon ve diğer olaylarda Ermenilerin Rusya ve İngiltere'den destek aldıkları anlaşılmıştır.

Ziyaretine gelen doktor SMİTH'in söylediklerini Clare FORD, Lord ROSEBERY'ye şöyle aktarıyor:

"Doktor SMİTH, aldığı bilgiye göre Merzifon, Amasya ve diğer yerlerde adlarını unuttuğum bazı Rus ajanlarının da bu hareketleri teşvik ve himaye ettiklerini bana bildirdi.

Mister SİMİTH, ihtilal cemiyetinin, Ermeni ıstıraplarının İngiltere ve diğer memleketlerde kendilerine karşı uyandırdığı alaka ve dostluktan cesaret aldıklarını ve son zamanlarda hareketlerinin daha cesurca ve saldırgan olduğunu

---

[79] URAS, a.g.e. s.461

da eklemiştir. En sakin vatandaşlara yapmakta oldukları vahşice tedhiş, bir kat daha artmış ve kendilerine ilgi göstermeyen, taraftar olmayanları öldürmeleri, sakin ve kendi halinde yaşayanlar arasındaki korkuyu daha çok derinleştirmiştir."[80]

Bütün bunlar Ermeni nüfusun o dönemde içinde bulunduğu durumu bariz bir şekilde otaya koymaktadır.

3.1.4. Birinci Sasun İsyanı

Siirt'in bir ilçesi olan Sasun'da 1890'da çıkan bu isyan Mihran DAMADYAN adlı bir Ermeni komiteci tarafından yönlendirilmiştir. Hınçak Komitesi İstanbul şubesinin başkanı, kod adı Murad olan Hamparsum BOYACIYAN Kafkasya'dan gelerek bu konuda ona yardım etmişti.

Bu olaylar sırasında Rus ve İngiliz silahları ile silahlanmış Ermeniler yerli halka saldırarak katliamlar yapmış, köyleri yağmalamış ve yakmışlardı. Bir kısım silahlı Ermeniler ise Muş'u kuşatmak için Arduk dağında toplanmışlardı. Daha sonra, güneyden Muşa saldıran silahlı Ermeni isyancılar, köyleri basarak erkekleri diri-diri yakmış, kadınlar ise işkence ve tecavüze maruz kalmışlardı.

Bunun üzerine, vahşeti durdurmak için harekete geçen Türk askerleri 13 Ağustos 1894 tarihinde Arduk dağında toplanmış olan Ermenilerle çatışmalara başlamış ve çatışma sonunda isyan bastırılmıştı. Yakalanan BOYACIYAN ise, İngilizlerin yardımıyla bağımsız Ermenistan kurmak istediklerini itiraf etmişti.[81]

3.1.5. Bâb-ı Ali Gösterisi

Gösterinin organizatörlüğünü, diğer olaylarda da baş rol oynamış Hınçak Komitesi yapmıştı. Yabancı ülke temsilciliklerinin İstanbul'da yerleşmesi

[80] URAS, a.g.e. s.468
[81] GÜRÜN, a.g.e., s.147-149

nedeniyle Hınçak Komitesi bu şehirde daha ciddi bir şekilde teşkilatlanmıştı. Nitekim, bu dönemde İstanbul'da Hınçak'ın iki ayrı teşkilatı-Yönetim Kurulu ve İcra Komitesi faaliyet gösteriyordu. Ülke içindeki ayaklanmalar için karar Yönetim Kurulu tarafından verilmekte olup, söz konusu kararın uygulanmasındaki organizasyon İcra komitesi tarafından yapılıyordu. Bâb-ı Ali Göstersi'nde de aynı yol izlenmiştir. Yönetim Kurulu tarafından alınan kararın ardından, İcra Komitesinin yaptığı organizasyonla, 30 Eylül 1895 tarihinde Hınçak grubuna mensup kalabalık bir Ermeni topluluğu Kumkapı'daki Ermeni Kilisesi'nde toplanarak Bâb-ı Ali'ye yürümeye başlamışlardır. Taleplerinin yazılı olduğu bir mektubu Sadrazama ileteceklerini bildirerek, Bâb-ı Ali'nin demir kapılarına direnen ikibin kadar Ermeniden önde gelenleri, jandarmanın dağılmaları doğrultusundaki ikazlarına daha önce dağıtılan silahlarla ateş açarak cevap vermişlerdir. Ancak, büyük devletlerin müdahalesi ile bu olayda II.Abdulhamit askeri güç kullanmaktan vazgeçmiş, bunun üzerine yerli halk galeyana gelmiş ve birkaç gün Müslümanlar ile Ermeniler arasında kanlı olaylar cereyan etmiştir.

Her ne kadar bu gösteri Ermeniler tarafından barışçı bir nümayiş olarak değerlendirilse de dönemin İngiliz Büyükelçisinin raporundan aşağıdaki bölümler gösterinin gerçek amacını ortaya koymuştur:

"30 Eylül tarihli raporda bildirmiş olduğum gibi, ihtilalci Ermeni Komitesi Hınçak mühürünü taşıyan ve 28 Eylülde Sefaretlere gönderilen bir iş'arda, ıslahat arzularını ifade için Ermenilerin tamamen barışçı bir gösteri yapacakları bildiriliyordu..... Gösteri 30 Eylülde yapıldı. Ancak maateessüf kendisine izafe edilen barışçı nitelikten uzaktı. Göstericiler, hareketin organizatörleri tarafından dağıtıldığından şüphe edilmemesi gerekecek, aynı cins tabanca ve kamalarla silahlanmışlardı. Hınçak'ın gayesinin karışıklık çıkarmak, kan döktürmek

yoluyla Avrupa Devletlerinin Ermeniler lehinde müdahalesini temin etmek olduğunu düşünmek için kâfi sebepler vardır.

"Ölüme hazırlanmak maksadıyla bir gün evvel 3.000 kişinin çeşitli Kiliselerde mukaddes ekmek yedikleri söylenmektedir.

"Otoritelerin bir karşı nümayiş için bazı tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Sokaklarda, ellerinde sopalarla alışılmamış sayıda mollalarla diğer Türklerin biriktiği görülmüştür.

"Polisin, kalabalığın sükunet içinde dağılması için gayret sarfettiği anlaşılmaktadır.

"Polisin Ermenilere dipçik ve kılıçların tersiyle yürüdükleri ve liderlerini yakaladıkları anlaşılmaktadır. İlk ateşi açanların Ermeniler olduğundan hiçbir şüphe yoktur."[82]

Hınçak Komitesi Bâb-ı Ali Gösterisini, Sasun isyanından sonra ıslahat konusunda Rusya, Fransa ve İngiltere'nin yaptıkları müşterek teşebbüsün sonucunu almaya olanak hazırladığı için kendileri için başarı saymışlardır.

3.1.6. Zeytun İsyanı

Zeytun, birçok Ermeni isyanına tanıklık etmiştir. Bunlardan en önemlisi 24 Ekim 1895'te başlamış ve 28 Ocak 1896'ya kadar sürmüştür. Hınçak komitesinin Londra Merkezi bu ayaklanmanın yönetimi için Abah, Nişan, Agası, Melek, Hraçya, Karapet adlı komiteci Ermenileri görevlendirmişti.

İsyan, bu kişilerce son teknoloji Rus ve İngiliz silahlarıyla silahlandırılmış altı bin Ermeni'nin kışla ve hükümet konağına saldırmasıyla başlıyor. Bu saldırıda kaymakam, elli subay ve altı yüz er vahşice öldürülüyor. Bu durum karşısında Türk ordu birlikleri Zeytun'u kuşatıyor. İsyan tam bastırılacakken, daha önce Türk askerlerinin katlini uzaktan sessizce seyreden İstanbul'daki Rus

ve İngiliz Elçileri acele Zeytun'a geliyor. Daha sonra ise bu devletlerin Halep Elçileri isyancılarla görüşme konusunda Türk tarafını ikna ediyor. Görüşme sonucunda yabancı devletlerin de baskısıyla Osmanlı Hükümeti bütün Hınçaklı Komitecilerin ülkeyi terk etmelerini şart koşarak Zeytun'da genel af ilan ediyor.[83]

Çok sayıda masum insanın hayatını kaybettiği bu olayda hükümetin tutumu onun dış güçler karşısındaki ezikliğini göstermiştir ki, bu da Ermeni Komitecileri daha da cesaretlendirmiş ve yeni isyanlar çıkarma yoluna itmiştir.

Zeytun olayının yöneticilerinden olan Agasi, tuttuğu günlükte isyandaki kayıplarla ilgili şöyle yazmıştır:

"İsyanın başından sonuna kadar Türkler 13.000'i asker, gerisi başıbozuk olmak üzere 20.000 kişi kaybettiler, biz sadece 125 kişiyi kaybettik, bunların 65'i de kalleşçe mütarekede vuruldu"[84]

Lepsius ise, Ermenilerin bu isyanda 6000 kişi kayıbettiğini iddia etmektedir.[85]

Zeytun isyanıyla Hınçak Komitesinin Anadolu'daki aktif çalışması da fiilen sona ermiş olup, bu dönemden sonra sahneye yavaş yavaş Taşnaksutyun Komitesi çıkmıştır.

3.1.7. Van İsyanı

Komite faaliyetleri bakımından Van diğer bölgelere oranla daha önemli konumdaydı. Çünkü burada Rusya, İran, ve Kafkasya'dan gelmiş olan komiteciler çoğunlukta idi. Bu ülkelerden getirilmiş silahlarla silahlanmış Ermeniler önce yakın köylere saldırarak katliamlar gerçekleştirmiş, daha sonra 1

---

[82] İngiliz Arşivleri, Foreing Office Public Record Office (FO) 424/184, No3-5, akt.GÜRÜN, a.g.e., s.152
[83] URAS, a.g.e. s.493
[84] GÜRÜN, a.g.e, s.160
[85] LEPSİUS, l'Arménié et l'Europe, s.243, akt.GÜRÜN, a.g.e, s.160

Haziran 1896 gecesi devriye gezen askerlere saldırarak bir subay ve bir eri ağır yaralamışlardı. Böylece, çatışmalar başlamış ve sokaklarda barikatlar kurulmuştu. İsyanı yatıştırmak için şehri kuşatan hükümet birliklerinin çemberi daraltmasıyla ve yabancı temsilcilerin Ermeni Komitecilere birlikte gönderdikleri, '24 saat içinde teröre son verme' konusundaki, notasının ardından isyanın önde gelenleri geceyi fırsat bilerek kaçmayı başarmışlardı.

Görüyoruz ki, diğer bölgelerdeki isyanlar gibi, Van'daki isyan da birkaç komitecinin, Rusya ve İran'ın yapacakları yardıma da güvenerek, Ermeni azınlığı kışkırtmasıyla gerçekleşmişti.

İngiliz konsolosu WİLLİAMS'ın, Van'daki isyanla ilgili Mavi Kitap'taki raporunda söyledikleri aslında olayı açıklığıyla ortaya koymuştur:

"2-3 Haziran gecesi, Van sokaklarından birinde vazife gören bir askeri devriye, gece yarısı saldırıya uğradı. Bir subay ve bir asker ağır yaralandılar. Müslümanların sabır ve dayanmaları son dereceye kadar gelmiştir. Bu duruma, sersem Ermeniler sebep oluyorlar. Kendilerine çocukça olan bu tahriklerin hiçbir fayda temin etmeyeceğini kaç defa anlatmışım. Bu hareketlerden vazgeçmelerini tavsiye, hatta rica ettim. Sanırım, şimdi artık hiç ümit kalmadı.

"Gazetelerde yayımlanan Ermeni sorunu konusundaki yazılar doğru değildir. Bunlara ait yazıların hepsi yalandır.

"6 Haziranda, Amerikan misyoneri Doktor REYNAULT ile birlikte asilerin savunduğu iki yeri gördüm. Koruma usulleri beni şaşırttı. Kendileri İran'dan yardım kuvvetleri gelinceye kadar 10 gün dayanacaklarını söylediler. Bunlar arasında Amerika, Rus, Bulgar tabiyetinde olanları da vardı. Yabancı ülkelerden gelenler 12-15 arasındadır. Asilerin toplamı da 600'e çıkar.

Ermeniler, Rus tüfekleri ile silahlanmışlar. Asiler, bu silahların yerli Ermenilerin yardımıyla alınmış olduğunu ve İran yoluyla sokulduğunu söylüyorlar. Çeşitli komite mensupları, başka başka üniformalar taşıyorlar.

Bütün bunları, asilerin 'çocuklarını korumak' için değil, özellikle isyan amacıyla silaha sarılmış olduklarını kanıtlamak için anlatıyorum. Tamamen suçsuz olan ve bilmeyerek asilerin üslendikleri yerlere yaklaşmış olmaları yüzünden öldürülen İslamlara ait elimde belgeler vardır.

Bunun dışında Konsolos WİLLİAMS'ın raporunda Türklerle ilgili söyledikleri de gerçek suçluların ve saldırgan tarafın kimler olduğunu açıkça göstermektedir:

"Türkler, Anadolu'daki halkların, yalnız İslamların değil, öteki ırkların da en iyisidirler. Rus ve Avrupa gazetelerinin yaptıkları suçlamalara asla layık değildirler".[86]

Van'daki sıcak çatışmalar 15-24 Haziran arasında devam etmiş olup olaylarda 418 Müslüman ve 1715 Ermeni ölmüş, 363 Müslümanla 71 Ermeni de yaralanmıştır.[87]

3.1.8. Osmanlı Bankası'na Yapılan Saldırı

Van isyanından bekledikleri sonucu alamayan Ermeniler, İstanbul'da dikkat çekmek için büyük bir kargaşa çıkarma doğrultusunda hazırlıklara başlamışlardı. Bu amaçla Taşnak Komitesinin organize edip yönelttiği Osmanlı Bankası olayında Kafkasya'dan gelen Boris, Mar ve Varto ismindeki Rusya Ermenileri baş rol oynamışlardı. Bu iş için özel olarak 753 adet el bombası yapılmış ve bir çok noktadan saldırı planlayan Ermeni grupları 800'ü aşkın son model Amerikan malı tabancalarla donatılmışlardı.

Olay 14 Ağustos 1896 tarihinde gerçekleştiriliyor ve bir grup silahlı Ermeni sağa sola ateş açarak saldırıya geçiyor ve Osmanlı Bankası'nı ele geçiriyor. Diğer gruplar ise şehrin başka yerlerinde ayaklanmaya başlıyor ve

[86] Mavi Kitap, s.41,67,207, 1896, akt. URAS., a.g.e. s.500
[87] GÜRÜN, a.g.e. s.163

hatta bu arada bazı gruplar Bab-ı Ali'yi bile işgale kalkışıyor, ama geri püskürtülerek darmadağın ediliyor. Bankayı işgal eden komiteciler ise Rus Büyükelçiliği baş tercümanı MAKSİMOV ve banka müdürü Edgar VİNCENT'i Saraya göndererek Abdülhamit'e aşağıdaki isteklerini iletiyorlar.

- 6 devlet tarafından seçilecek , aslı ve milleti Avrupalı bir Yüksek Komiser tayini,
- Vali, Mutasarruf ve Kaymakamların Yüksek Komiser tarafından tayin ve padişah tarafından onaylanması,
- Avrupalı subayların kumanda ve yönetimi altında yerli milletlerden gönüllü, jandarma ve milis teşkilatı kurulması,
- Avrupa sistemine göre adli reform,
- Din, öğretim, eğitim ve basın hürriyeti,
- Memleketin gelirinin 3/1'inin mahalli ihtiyaçlara ayrılması,
- Birikmiş vergi borçlarının silinmesi,
- Beş yıllık vergi muafiyeti ve sonraki beş yılda da sadece hükümet vergilerinin alınması,
- Ermenilerden alınmış malların derhal iadesi,
- Ermeni göçmenlerin yerlerine dönüşünün sağlanması,
- Siyasi suçlardan hüküm giymiş Ermenilerin affı,
- Avrupa devletleri temsilcilerinden geçici bir Komisyon kurularak yukarıdaki hususların uygulanmasını denetlemesi.

Durumun böyle olunca, Abdülhamit meselenin fazla büyümemesi için bu iki aracıya arabuluculuk yapmaları doğrultusunda yetki veriyor. Sonuçta, Batı devletlerinin de araya girip Bab-ı Ali'ye baskı yapmasıyla isyancılar yine de yakalarını kurtarmayı biliyorlar ve askerlerin arasından ellerini kollarını

sallayarak rıhtıma iniyorlar, oradan da Gironde Gemisi ile Marsilya'ya yola çıkıyorlar.[88]

Osmanlı Bankası olayında ölenlerin sayı ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Batı kaynaklarının bu olayda ölen Ermenilerin sayısını 4000-6000 arasında zikretmelerine karşın, bu kadar kısa süren bir olayda ölenlerin sayısının yukarıdaki rakamın kesinlikle çok altında olduğu fikri ağırlık taşımaktadır.

3.1.9. İkinci Sasun İsyanı

Osmanlı Bankası'nın işgalinden sonra faaliyetlerini daha da artıran Taşnak Komitesi 1898 yılında, komite kongresinde Sasun ve çevre bölgelerinde ayaklanma kararı alıyor. Ahlat'ın Sohort köyünden Ermeni Serop'un yöneteceği bu ayaklanma için Sasun'a 1500 silah, önemli ölçüde cephane ve 300.000 ruble para gönderiliyor.[89] Bu sırada Serop rakipleri tarafından zehirlenip öldürülüyor ve bunun ardından yönetimi ANDRANİK alıyor.

1904'de başlayan ayaklanma kısa sürede Muş da dahil, çevre illere yayılıyor. Bu olayda da Ermeni çeteleri köyleri ve kasabaları basarak çok sayıda masum Türkü katlediyorlar. Hükümet bu ayaklanmayı 1904 baharında ancak durdurabiliyor. ANDRANİK ise, birkaç defa izine rastlansa da çatışmalardan kurtulup Kafkasya'ya kaçmayı başarıyor.

Sasun olayındaki 14, 16, 22 Nisan, 2 Mayıs ve 17 Temmuz çatışmalarında ölenlerin sayısı ile ilgili Ermeni kaynaklarında toplam 932-1.132 Türkün ve 19 Ermeninin öldüğü bildirilmektedir.[90]

3.1.10. Yıldız Bombası

[88] URAS. a.g.e. s. 511-513.
[89] URAS. a.g.e. s. 520
[90] GÜRÜN, a.g.e, s.167

Ermeni Taşnak komitesi 1904'de Sofya'da toplanıyor ve kongreden yine İstanbul ve İzmir'de eylem gerçekleştirme kararı çıkıyor. İstanbul'da önce Padişah'a tabancalı suikast düzenleniyor, ama başarılı olunamıyor. Bunun üzerine özel olarak yaptırılmış arabanın içine 120 kg melinit ve bunu ateşleyecek 1.42 dakikaya ayarlı bir bomba koyularak 21 Temmuz 1905, Cuma günü Selamlık resminden sonra cami önünde patlatılıyor. Abdülhamit bu suikasttan, Şeyhül İslam Cemalettin Efendi ile bir süre ayakta sohbet ettiği için şans eseri yara almadan kurtuluyor, ama çok sayıda masum insanın ölümü kaçınılmaz oluyor.[91]

3.1.11. Adana İsyanı

Daha önce de değindiğimiz gibi Kilikya tarih boyu Rusya'nın sıcak denizlere açılma hayalinde iştahını kabartmıştır. Adana ise her zaman bu bölgede önemli ve kilit bir konuma sahip olmuştur. Bunun için bölgede Kilikya Krallığı'nı kurup idealleri için kullanmak isteyen Rusya, 1900'lü yılların başından itibaren buradaki Ermenilerin el altından silahlandırılmasında yardımını hiç esirgememiştir. Özellikle 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra bölgede Ermenilerin örgütlenerek silahlanması hız kazanmıştır.

Bu dönemde Ermeni papazları köy, köy gezerek propaganda yapıyor, ayaklanmanın başlanmasıyla yabancı ülkelerin de Akdeniz sahillerine asker çıkararak, bölgeyi Türklerden alıp Ermenilere vereceği konusunda Ermeni nüfusu cesaretlendiriyorlardı. Episkos Muşeng bu konuda en etkili papaz olmuştur.[92]

Kısa sürede diğer illerden de Ermeni grupların bölgeye getirilerek silahlandırılmasının ardından ayaklanma, 27 Mart 1909 tarihinde Ermenilerin iki Türkü katletmesiyle, başlıyor. Daha sonra Adana halkının çok sevdiği bir din

---

[91] GÜRÜN, a.g.e.,s.167
[92] Mehmet ETHEMOĞLU, Ermeni Terörünün Kısa Tarihi , s.32, Diyarbakır 1987

adamı öldürülüyor. Kısa sürede büyüyen olaylarda Ermeniler çoğunlukta oldukları mahallelerdeki tüm Türk nüfusu hunharca, çocuk, ihtiyar demeden katlediyorlar. Güçlükle bastırılan isyanda bilanço çok ağır oluyor. Patrikhane, Adana isyanında ölen Ermeni sayısının 21.300 olduğunu iddia etmiştir. Cemal Paşa ise bu olayda ölenlerin sayısını 17.000 Ermeni ve 1.850 Müslüman olarak bildirmiştir.[93]

3.2. I. Dünya Savaşında Anadolu'da Ermeni Sorunu

1914 yılında I.Dünya savaşı başlayınca ve Osmanlı Devleti de savaşa girince Ermenilerin eski hayalleri yeniden yeşermeye başlamıştır.

Ermeni komiteciler, Balkan Savaşı'nda Balkan ülkeleri karşısında bile dayanamayan Osmanlı ordusunun Rus, İngiliz ve Fransız orduları karşısında hiç tutunamayacağını, böylece savaşın kısa süreceğini düşünüyorlardı.

Nitekim, Ruslar 16 Şubat 1915'de Erzurum'u, 18 Kasımda ise Trabzon'u işgal ettiler ve 20 Ocak-2 Mart 1916'da ise Muş ve Bitlis'i aldılar. Kimi zaman yavaşlamalarına rağmen Ruslar 1916 Ağustos başında Karadeniz kıyısında, Tirebolu önlerinden Erzincan'ın batısındaki Munzur Dağlarına kadar, cephelerini genişlettiler.

Durum böyle iken, modern silahlarla silahlanmış ve komitecilerin Anadolu Ermenilerinden oluşturduğu "intikam alayları" da silahsız Türklere karşı planlı saldırılar düzenliyor ve inanılmaz katliamlar gerçekleştiriyorlardı. Bu dönemde Ermeniler özellikle Erzincan, Bitlis, Erzurum, Van, Kars, Adana, Gaziantep, Urfa, Maraş ve Diyarbakır'da yaptıkları katliamlarla tarihe kanlı damgasını vurmuştur. Artık iş o kadar rayından çıkmıştı ki, Ruslar bile

[93] GÜRÜN, a.g.e, s.176

Ermenilerin yaptıkları bu cinayetlerin önüne geçemiyorlardı. Nitekim, günümüze kadar korunmuş tarihi belgelerden bu durumu açıkça görebiliriz.

Van Rus kıtaları komutanı general NİKOLAYEV'in Kafkas Orduları Komutanına çektiği 1 Temmuz 1915 tarihli telgrafta şöyle deniyor:

"Ermeni gönüllüleri çalınmış ganimetleri götürürken bunları önlemeye çalışan Rus askerlerine Ermeniler tarafından ateş edilmiştir. Bundan başka, gönüllüler devamlı yağma yapmaktan ve her türlü cinayetleri işlemekten zevk almaktadırlar. Bu çoğalan cinayetlere son vermek maksadıyla Van'da Divan-ı Harp kurulmuştur. Bunlara mani olmak için ayrıca disiplin birlikleri teşkiline lüzum görülmüştür."[94]

Türkistan avcı alayından yüzbaşı vekili KAZİMİR ise raporunda şunları bildiriyor:

"Ermeniler, Müslümanları Sarıkamış'ta çalıştırmak maksadıyla topladılar ve şehirden 2 km ayrılınca katlettiler.

Şayet Ermeniler arasında Rus subayları bulunmasaydı, mezalimin daha da geniş bir tarzda tatbik edileceği tabii idi. Bir gecede 800 Müslümanın kesildiğini bizzat Ermenilerden işittim. 15-16 Ocak gecesinde Ermeniler Erzincan'da Müslüman ahaliye karşı katliam tertiplediler. Albay Morel'in aldığı tedbirler neticesiz kaldı. Zulüm ve yağma devam etti."[95]

Rus yetkililerinin bu söylediklerinden de anlaşıldığı gibi Ermeni nüfusun bu dönemde Türklere yaptığı mezalim dayanılmayacak düzeyde olmuştur. Bu olaylardan bazılarına değinmek, dönem içerisindeki durumu analiz etme açısından faydalı olacaktır.

3.2.1. Zeytun (Süleymanlı) Olayları

[94] SÜSLÜ, Ruslara göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim, s.27, Ankara 1987
[95] SÜSLÜ, a.g.e., s.40

Osmanlı tarihinde Ermeni sorununun ortaya çıkmasının ardından hemen hemen her kritik dönemde Zeytun Ermeni isyanlarına tanıklık etmiştir. Bölgenin sahip olduğu stratejik konumu bu isyanlarda Ermenilerin Rusya ve Fransa'dan yardım görmesini sağlamıştır. Nitekim, verilen önemin doğal sonucudur ki, bölge III.Napolyon tarafından "République de Zeitoun" (Zeytun Cumhuriyeti) olarak tanımlanmıştır.[96] Her defasında olduğu gibi, yine seferberliğin yapıldığı kritik savaş döneminde Ermeniler ayaklanmaya başlamış ve ilk olarak da 30 Ağustos 1914'de ordudan terhis olup köylerine dönen 100 Andırınlıyı soyduktan sonra katletmişlerdir. Bunun ardından Ermeniler etraf köylere de saldırarak katliamlara devam etmişlerdir.

Bu dönemde Hınçak Komitesinin yeniden iş başında olduğu görülmüştür. Komite liderlerinden Çakıroğlu Panos'un evinde yapılan toplantıda İngilizlerin İskenderun'a çıkacakları haber verilmiş ve bu harekatı kolaylaştırmak için Adana ve Maraş işgal oluncaya kadar isyanlarla seferberliğe mani olunması, jandarmanın cephanelerinin ele geçirilmesi, kaymakam ve diğer Hükümet memurlarının ve ailelerinin öldürülmesi, telgraf tellerinin kesilmesi karalaştırılmıştır. Bunun ardından askeri kışlaya ve Hükümet Konağı'na saldıran komiteciler binbaşı Süleyman Bey ve 25 jandarma erini şehit etmiş 34'ünü de yaralamışlardır. Maraş'ta da aynı şekilde baskınlar düzenleyen silahlı Ermeniler çok sayıda masum Türkü katletmişlerdir. Olayları yatıştırmak için harekete geçen Türk birliklerinin zorlu mücadelesi sonucu isyan yatıştırılmış ve 713 tüfek, 12 çifte, 12 mavzer tabanca, çeşitli bombalar, komiteye ait birçok doküman ve Ermeni Papazıyla birlikte 61 eşkıya ele geçirilmiştir.[97]

3.2.2. Bitlis Olayları

[96] E. BREMOND (Albay)'un Paris'teki Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde "La Ciliice en 1919-1920" isimli makalesi,s.31-32, akt. SÜSLÜ, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, s.133, 1990 Ankara

[97] Genelkurmay ATASE arşivi, nu.1/131, kls.2287, dos.12, fih.1-10, akt.SÜSLÜ, a.g.e. s.71-72

Faaliyetlerini durmadan hızlandıran komiteciler için Muş ve Bitlis de konumları nedeniyle çok önem arzediyordu. Dolayısıyla Patrikhane bu bölgelerdeki faaliyetler için en tecrübeli komitecileri ve din adamlarını görevlendirmişti. Yürütülen propagandalar ve kışkırtmalar sonucu Ermeniler özellikle Bitlis'te sudan sebeple olaylar çıkarıyorlardı. Bu olaylarla ilgili haberler anında Taşnak Komitesi tarafından Van'da yayınlanan Eşhadank, Vandosb ve Erzurum'da yayınlanan Haraç gazetelerinde yerlerini alarak yabancı ülkelerdeki Ermenilere iletilmiş oluyordu.

Savaşın başlamasıyla Osmanlı devletinin seferberlik ilan etmesine rağmen Bitlis'te de Ermeni gençleri orduya katılmaktan imtina etmiş, katılanlar ise silahları ile birlikte ordudan firar ederek, Ruslar safına geçmişlerdir. Jandarma, asker kaçaklarını bulup orduya celp etmek istediklerinde ise ciddi direnişlerle karşılaşmışlardır.

Bu olaylardan biri 1915 yılının Ocağında gerçekleşmiştir. Bitlis'in Hizar kazasının Sekür köyü Ermenileri, asker kaçağı aramaya gelen jandarma müfrezesine, Osmanlı Hükümetine asker vermeyeceklerini ve hükümeti tanımadıklarını söylemiş ve onları öldürmüşlerdi.

Bunun ardından aynı şekilde olaylar Akhis, Korsu, Beygeri, Arşin, Tasu gibi köylerde de tekrarlanmış ve bir çok katliamlar yapılmıştır. Daha sonra Komiteciler Van-Bitlis arasındaki Gevaş yolunu ve buradan geçen önemli haberleşme hattını ele geçirmişlerdir. Olaylar gittikçe Muş ovasına da yayılmış ve bu sırada saldırılar neticesinde çok sayıda jandarma ve sivil katledilmiştir. Ermeni komitecilerin bu olaylarla Osmanlı ordusunun harekat, ulaşım ve askeri haberleşmelerini zayıflatmayı ve askerleri meşgul ederek Rusların bölgeye sahip olmasını sağlamayı amaçlıyorlardı. Bitlis'teki Rus Konsolosunun , İstanbul Büyükelçisine göndermiş olduğu 24.12.1912 tarih ve 63 sayılı raporu da bunu kanıtlar niteliktedir:

"Ermeni kamuoyunun bu duruma gelmesinde Taşnak Komitesinin büyük payı vardır. Komite, Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıkarmaya ve meydana gelecek kötü durum üzerine Rusların işe karışmasını sağlamaya ve buraların Rus askerleri tarafından ele geçirilmesine bütün güçleriyle çalışmaktadırlar."[98]

3.2.3. Erzurum Olayları

Erzurum'un Rusya Ermenilerinin Anadolu'ya geçiş bölgesinde yerleşmesi onu komitecilerin gözünde özel kılmıştır. Nitekim, savaş öncesi Taşnak Komitesinin son kongresinin de burada yapılması bunu gösteriyordu. Ayrıca Erzurum, Trabzon-Van yolu üzerinde bulunuyordu ve böylece, hem karayoluyla Kafkasya'dan ve hem de Trabzon yoluyla Batum, Köstence ve diğer yerlerden düzenli bilgi alınabilir ve buradan içeriye silah ve cephanelik sokulabilirdi. Bu nedenlerden dolayı Erzurum Ermeni ayaklanmalarına sıksık sahne olmuştur.

1914 yılının Kasımında Kemah'ın Karni köyü civarındaki Çanlıvank Manastırı'nda toplanan komiteciler isyan planı hazırlamalarına rağmen, yürürlüğe geçilmeden karşısı alınmıştı. Bunun üzerine Erzurum ve çevresindeki Ermeniler silahlara kuşanarak evlere saldırmaya ve Müslüman nüfusu kadın çocuk demeden katletmeye başlamışlardır. Ermenilerin bunları yapmakta amacı cephe bölgesindeki Türk askerlerinin morallerini bozmak ve ailelerini korumak için geri dönmelerini sağlamak olmuştur. Böylece, Rus ordusu kolayca ilerleme sağlayacaktı.

Ermeni Komitecileri, bu doğrultuda silahsız Türk sivilleri üzerinde hiçbir gaddarlıktan çekinmemişlerdir. Güvenlik güçleri tarafından tutuklanan Erzincanlı Dikran PAPAZYAN adlı Ermeninin sözleri de bunu kanıtlar niteliktedir: "Üç beş gün daha gecikme olsaydı, komitelerin aldıkları tertibat ile

[98] İhsan SAKARYA, Belgelerle Ermeni Sorunu, 2.Baskı, s.190-192, Ankara 1984

Erzincan'ı tüm ateşler içinde bırakacak, yakıp yıkacak; bütün Türkleri, askerleri öldürecektik. Ancak hükümet uyanık olduğu için bu girişimimiz başarılı olmadı"[99]

3.2.4. II.Van İsyanı

I. Dünya Savaşı zamanı Ermenilerin Anadolu'da çıkardıkları isyanlardan, sonuçları itibariyle en önemlisi II. Van isyanı olmuştur.

Bu dönemde Van'da faaliyetlerini iyice artıran Taşnaksutyun, Ramgavar, Hınçak, Parti Serakan, Parti Karsakan komiteleri Ermeni nüfusu Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemiş ve silahlandırmışlardı. Bu faaliyetlerinde komiteler ve Ermeni din adamları Rusya'nın bilgisi ve yönetmesiyle hareket etmişlerdi.

Rusya'nın Ermenilere verdikleri bu destek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Trabzon Konsolosu MORİCZ tarafından 30 Ocak 1914 tarihli aşağıda verilmiş raporundan da anlaşılmaktadır:

" Ruslar, Ermenileri harekete geçireceklerdir. Bu maksatla çok para harcıyorlar, gizlice asilerin hizmetlerine silah sevk ediyorlar ve Ermeni ayaklanmasının patlak vermesine aracılık ediyorlar."[100]

Van Vali Vekili Cevdet Beyin, 1 Aralık 1914'de Ermeni ileri gelenlerini toplayarak gerginliğin azaltılmasında yardımcı olmalarını rica etmesine rağmen hiçbir pozitif netice elde edilememiştir. Tam tersine Ermeni komiteciler, Van ve çevre köylerinde savaşın başlamasından beri yürüttükleri mezalimi daha da artırmışlardır. Özellikle Mahmudiye'de Müslümanları toplu halde katlederek, camileri ahıra çevirdikleri Mahmudiye kaymakamının hükümete sunduğu 15 Mart 1915 tarihli raporunda bildirilmiştir.[101] Bu dönemde Osmanlı, Çanakkale

---

[99] SAKARYA, a.g.e.,s.192-193

[100] Österreichischer Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv, XII, 463'den akt. N. GÖYÜNÇ, Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Soykırım iddiaları, Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri, s.10, Bursa 2000,

[101] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Nisan 1987, sayı 86, belge 2051

ve Irak'ta ölüm-kalım mücadelesi içerisinde idi. Diğer taraftan Van bölgesindeki Osmanlı birlikleri de Rusya'nın Kafkaslardan yaptığı taarruza karşı savaşıyordu. Buradaki durum özellikle ciddi bir hal almıştı. Çünkü, Rusların bu taarruzundan faydalanan Ermeni çeteleri 15 Nisan 1915'te önce Van'ın çevre bölgelerinde 17 Nisanda Şatak'ta (Çatak), 18 Nisanda Bitlis'te ve 20 Nisanda Van'ın merkez mahallelerinde büyük ayaklanmalar başlatmışlardı.[102] Bu olaylar sonucu karakollar, devlet binaları ve sivil evleri basılarak yakılmış çok sayıda jandarma, memur ve sivil halk hunharca katledilmiştir.

Jandarma kuvvetleri Rus taarruzunun ve Ermeni çetelerinin yönettiği ayaklanmaların karşısını alamayınca ve isyan daha geniş bölgeye yayılınca Van valisi Cevdet Bey 16-17 Mayıs gecesi geri çekilme kararı almış ve böylece Van Rus ve Ermenilerin eline geçmiştir. Bunun sonucu Van'ın merkezinde ve çevre köylerde yüzlerce masum sivil Ermeniler tarafından katledilmiştir. Ermenilerin başlattıkları bu soykırımı Alman Büyükelçisi WANGENHEİM, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 10 Mayıs 1915 tarihli telgrafta şöyle rapor etmiştir:

"Van vilayetindeki Ermeniler ayaklanmışlar, Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmişlerdir. Kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce devam eden sokak muharebeleri sonunda şehir asilerin eline geçmiştir. 17 Mayıs 1915'te de Van Ruslar tarafından işgal edilmiş, Ermeniler düşman tarafına geçmiş ve Müslümanları katle başlamıştır. Bitlis istikametinde 80.000 Müslüman kaçmaya başlamıştır"[103].

Bu arada Ermenilerin, kendilerine yaptığı yardımlar Ruslar tarafından yüksek değerlendirilmiş ve Van'ın işgalinin ardından Rus Çarı Ermeni nüfusa

---

[102] a.g.d. Ekim 1985, sayı 85, belge 2003,2005

[103] Wangenheim, Deutschisches und Armenien, 1914-1918, yay. Johannes Lepsius, Potsdam 1919, s.65, 46 nr. akt. N.GÖYÜNÇ, a.g.e. s.11

teşekkür bildirisi yayınlamış, bu bildiriyi ise Rusya'nın Dışişleri Bakanı SAZANOV'un, Ermenilere yardımlarından dolayı teşekkür beyanı izlemiştir.

Diğer taraftan da çeşitli ülkelerde Ermeniler tarafından yayımlanan gazetelerde, bayram havasında Ermenilerin Ruslara yaptığı yardımlardan ve Osmanlıya verdikleri zararlardan bahsedilmiştir.

Gerçekte de bakıldığında Rusya'nın doğu cephesinde elde ettiği zaferlerde Ermenilerin rolü büyük olmuştur. Ermenilerin ihanetleri yüzünden Osmanlı ordusunun ikmal yolları kesilmiş, orduya lojistik destek götüren kollar da Ermeniler tarafından vurulmuştu. Bunun sonucunda Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmış ve işi hayli kolaylaşan Rus birlikleri Van'ın ardından Erzurum, Bitlis ve Trabzon'u da işgal etmişlerdi. Bu işgallerden büyük cesaret bulan Ermeniler ise Müslüman halka karşı katliamlarını iyice artırmıştır. Ancak bunlara rağmen, uluslararası arenada kendi yaptıkları katliamların üzerini örtbastır etmek için Ermeni Patriği, Ermenilerin tecavüze maruz kaldığı doğrultusunda beyanatlar vermiştir. Türk tarafı ise bütün bu beyanatların asılsız olduğunu kanıtlamak ve Batılı ülkelerin baskısına maruz kalmamak için bir araştırma komisyonu kurmuş ve Sivas, Van, Erzincan ve Erzurum'da yapılan incelemeler sonucu Patrik tarafından, öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerin sağ oldukları Batılı temsilcilerin de şahitliğinde belirlenmiştir. Komisyonun raporunda aynı zamanda Ermeni isyanının Sivas ve Van'da hala devam ettiği, bunlara karşı koyacak ne Jandarma ne de silahlı Türk halkının bulunduğu belirtilmiştir.[104]

3.2.5. Muş Olayları

Van'ın düşmesinin ardından diğer Doğu illerinde olduğu gibi Muş'ta da Ermeni saldırıları yoğunlaşmış, merkez ve çevre köylerde katliamlar artmıştır.

---

[104] a.g.d. ,Ekim 1985, sayı 85, belge 2004

Muş olaylarında 7.000 kadar silahlı Ermeninin gruplar halinde köyleri bastığı ve asker almak için bölgeye gelen Osmanlı memurlarını öldürdüğü bilinmektedir. Özellikle, Ruslara bağlılıklarını göstermek isteyen Hınçak ve Taşnak grupları bu olaylarda akıl almaz vahşetler gerçekleştirmiş ve erkekleri askerde olan Türk köylerini basarak kadın, çocuk ve yaşlıları, işkenceler yaparak katletmişlerdir.

Bu katliamlarla ilgili Muşlu Hacı Ali-zade Abdülbaki, Hacı Ahmedoğlu Yunus Çavuş ve arkadaşlarının yeminli ifadelerinde 1.200 kişilik Ermeni çetesinin Müslüman köy ve kasabalarına saldırdıkları, Malazgirt bölgesinde 53 köy ve 20.000 kişinin büyük bir kısmını yok ettikleri, Ayiz (Varto) nahiyesinde Cebranlı aşiretinden, Cindi Ağa'nın reisliğini yaptığı 15 köy halkını ayaklarına ağır at nalları çiviledikten sonra Hazal gölüne attıkları bildirilmektedir.[105]

3.2.6. Diyarbakır Olayları

Her ne kadar Diyarbakır Ermenilerin ilk hedefleri arasında olmasa da, komiteciler Rusya'nın Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesini temin etmek için bu bölgede de faaliyetlerde bulunmuşlardır. Komiteciler bu faaliyetlerini, kurdukları 500 kişilik "dam taburu" vasıtasıyla Müslümanları tahrik etmek, asker ve sivilleri pusuya düşürerek katletmek suretiyle yerine getirmişlerdir.

Diyarbakır Valisinin 11-24 Mayıs 1916'de yaptırdığı ankette Ermenilerin bu bölgede yaptıkları katliamlar şöyle rapor edilmiştir:

- "Silvan kazasına bağlı Başnik köyünde barınan Ermeni Derian Dono çetesi 28 Haziran 1915 tarihinde Şeytan Kaya mevkiinde birkaç jandarmayla birlikte 500 katırcıyı bir ırmaktan geçirmekte olan subay Hacı Hamid Efendi nezaretindeki konvoya saldırmış ve büyük bir kısmını katletmiştir.

[105] Kara SCHEMSİ, Turcs et Armêniens devant l'histoire. Nouvaux têmoignages russes et Tutcs sur les atrocitês armêniennes de 1914-1918, Geneve 1919, akt. SÜSLÜ, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı. s.80-81, Ankara 1990

- Lice kazasına bağlı Kum ve Sum köyleri yakınlarından geçen izinli Osmanlı askerleri buralardaki Ermenilerin saldırısına uğramış ve öldürülmüşlerdir.
- Diyarbakır'ın Şark nahiyesine bağlı Arzaoğlu ve Şaniköy'deki eli silah tutan bütün Ermeniler, meşhur Hone'nin liderliğinde bir çete kurarak erkekleri cephede olan Hıdır İlyas köyündeki Müslümanlara saldırmışlar, kadınlarla çocukları Mersent çayına sürükleyerek kurşuna dizmişler ve süngülemişlerdir.
- Siverek-Urfa yolunda çalışan Ermeni işçiler isyan ederek jandarmaları katletmişler ve eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Karacataş'a ziyarete giden erkek ve kadınları tevkif etmişler ve onları 300 metreden hedef yaparak kurşuna dizmişlerdir.

Bunlara benzer birçok olay şu kanaati uyandırmıştır ki, Ermeniler Müslümanlara zulmetmeye yemin etmişlerdir "[106]

3.2.7. Sivas Olayları

Sivas'ın Doğu cephesine yakınlığı, Ermeni komitecilerde burayı lojistik destek bölgesi gibi kullanma fikri yaratmıştır. Bu doğrultuda yapılan baskılarla bölgedeki Ermeni nüfusun silah ve cephane tedarik etmeleri sağlanmıştır. Bölgedeki Ermeni din adamları ise silahlanmış Ermeniler arasında sürekli propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve savaşın kısa süreceğini, Ermeni milleti için zaferin yakın olduğunu söyleyerek, kışkırtıcı tutum ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, özellikle Suşehri'ne bağlı Ezdebir nahiyesi Ermeni Manastırı Papazı Karih ve Karahisar'ın Yaycı köyü Papazı Seponil'in kışkırtma faaliyetleri dikkat çekmiştir.

22 Nisan 1915 tarihinde Sivas Valiliği'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraf, bölgedeki durumun ciddiyetini anlamak açısından önemlidir:

"Vilayet içinde Ermenilerin toplu olarak bulundukları yerler, Şebinkarahisar, Suşehri, Hafik, Divriği, Gürün, Gemerek, Amasya, Tokat ve Merzifon'dur. Şimdiye kadar Suşehri'nin Türk köyleriyle civarında ve Hafik'in Tuzhisar, Horasan köylerinde ve merkeze bağlı Olataş nahiyesinde yapılan aramalarda pek çok yasak silah ve dinamit bulundu. Ermenilerin bu vilayetten 30.000 kişiyi silahlandırdıkları, bunlardan 15.000 kişinin Rus ordusuna katıldığı ve diğer 15.000 kişinin de Türk ordusunun başarısızlığı halinde, ordumuzu gerisinden tehdit edeceği yakalanan sanıkların ifadeleriyle kesinleşmiştir. Taşnak Komitesinin çete reisi Murad (Hamparsum BOYACIYAN)'ın sığındığı Tuzhisar köyüne gönderilen güvenlik birlikleriyle Ermeniler arasında çatışmalar olmuştur, kaçanlar takip edilmektedir."[107]

3.2.8. Musa Dağı Olayları

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya Güneyden bitirici bir hamle yapmak istemesi ve bu amaçla İngiliz ve Fransız gemilerinin İskenderun'a yanaşmasıyla bölgedeki Ermeniler ayaklanmaya başlamışlardır. Aslında Ermenilerin bu ayaklanmalarında İtilaf Devletleri'nin kışkırtmalarının büyük rolü olmuştur. Çünkü, daha önceden silahlandırılmış Ermeniler tarafından Osmanlı ordularına arkadan vurulacak darbenin, savaşın sonucu açısından çok önem arz ettiği düşünülmekteydi.

Bu amaçla Ermeniler, özellikle Samandağı'na bağlı yedi köyde isyanlar çıkarmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında bölgenin stratejik konumunu ve Ermenilerin burada yaratabileceği sorunları da göz önünde bulunduran hükümet yetkilileri silahlı Ermenilerin yedi gün içinde bölgeyi boşaltmalarını istemek

---

[106] SCHEMSİ, a.g.e. s.72, akt. SÜSLÜ, a.g.e. s.82-83.
[107] Genelkurmay ATASE Arşivi, nu.4/3671, kls.2820, do.69, fit.3-45, akt. SÜSLÜ, Türk Tarihinde Ermeniler, s.181, Ankara 1995

zorunda kalmıştır. Ancak, hükümetin bu isteğine karşı çıkan 5000 civarında Ermeni silah ve cephaneleriyle birlikte, Samandağı kasabası yakınlarındaki Musa Dağı'na çekilmiş ve buradan İskenderun yakınlarındaki Fransız ve İngiliz gemilerine haberciler göndererek, birlikte saldırıya geçmeyi teklif etmişlerdi. Ancak, Türk kuvvetlerinin 12 Ağustos 1915'te bölgeye hareket etmesi ve karadan ulaşım yollarını kontrol altına alması sonucu erzakları tükenen 5.000 Ermeni, emellerini gerçekleştiremeden, geceyi fırsat bilerek Fransız gemileri "Viktor Hugo", "Henri Quatre" ve bazı İngiliz gemileriyle Mısır'ın Port Said Limanı'na kaçırılmışlardır.[108]

Musa Dağı olayı bazı Ermeni kaynakları tarafından zaman zaman kahramanlık örneği olarak gösterilmiş ve hatta Verfel adlı bir Yahudi tarafından yazılan "Musa Dağı'nda 40 Gün" isimli kitap, Amerikalı Ermeniler tarafından film haline getirilerek propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.[109]

Detayı ile verilmiş bu ayaklanmalarının yanı sıra Ermeniler, 1915 yılında Şebinkarahisar, Maraş, Bursa, Adana, Yozgat, İzmit ve Adapazarı'nda çıkardıkları kanlı olaylarla da Türk halkının hafızasında yer etmiştir. Bu isyanlar sonucu toplu katliamlara maruz kalmış Türklerin sayısının yaklaşık 500.000'i aştığı söylenmekte olup, olay tarihi ve yeri belli olup da sayı tespiti yapılamayanlarla birlikte bu rakam 2 milyona ulaşmaktadır. Nitekim, gönümüzde bile yapılan kazılarda ortaya çıkan, Türklere ait çok sayıda toplu mezar bunu kanıtlar niteliktedir.

Bu gibi toplu katliamları şahsen yaşamış, Rusya'nın 2. Erzurum İstihkam Topçu Alayı Kumandanı Yarbay Twerdo KHLEBOV Ermenilerin Erzincan'da yaptıklarını notlarında söyle anlatmıştır:

---

[108] Genelkurmay ATASE Arşivi, nu.1/1,kls.13, dos.63, fih.16, akt. SÜSLÜ, a.g.e., s.186
[109] SÜSLÜ, a.g.e., s.186

"Her türlü müdafaadan yoksun ve silahsız 800'den çok Türk öldürülmüştür. Büyük çukurlar açılmış ve zavallı Türkler bu çukurların başına götürülüp hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuş. Herhangi bir Ermeni sayarmış; yetmiş mi oldu? On kişi daha alır, kes! Deyince on kişi daha keserler ve çukura atıp, üzerlerine toprak örterlermiş. Bizzat müteahhit eğlenmek için seksen kişi kadar zavallıları bir eve doldurup evi ateşe vermiş, kapıdan çıkmak isteyenlerin birer birer kafalarını parçalamış.

"Ilıca kasabasında kaçamayan Türklerin hepsinin öldürülmüş olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş birçok çocuk cesetleri gördüğünü, Erzincan'dan Erzurum'a dönüşünde bizzat Kafkas Rus Ordu Komutanı General ODİŞELİDZE söyledi.

KHLEBOV, ayrıca Şubat 1918'de Ermenilerin Ilıca'da, gerçekleştirdikleri katliamı, görgü tanığı Yarbay GRİYAZNOV'un diliyle şöyle anlatmıştır:

" Köylere giden yollarda uzuvları tahrip edilmiş birçok cenazeye rastlamış. Her geçen Ermeni, bu cesetlere söver ve tükürürmüş. 12-15 sajen (25.5-31.9 metre) karelik cami avlusunda 2 arşın (1.42 metre) yüksekliğinde cenaze yığılmıştı. Bunların arasında her yaşta kadın erkek, çocuk ve yaşlılar vardı. Kadın cenazelerinde zorla ırza geçme izleri pek belli bir haldeydi."[110]

3.3. Tehcir Öncesindeki Uygulamalar ve Tehcir Kanunu

Kendi milletine karşı, sınırları içerisinde yapılan mezalim Osmanlı Hükümeti'ni ciddi tedbirler almaya zorlamış ve bunun sonucunda Ermeni nüfusun Irak ve Suriye'nin iç kısımlarına geçici olarak tehciri kararı alınmıştır. Fakat, şunu da unutmamak gerekiyor ki, Osmanlı hükümetinin aldığı tehcir kararı başvurulabilecek son çare olmuştur. Yani, hükümet tehcir öncesinde de

[110] Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Katliam Efsanesi, , sf. 25-26, Ankara 1987

olayların karşısını alma doğrultusunda bir dizi önemler almış, ancak sonuç elde edememiştir.

3.3.1. Tehcir Öncesinde Alınan Tedbirler

Osmanlı hükümeti tehcir uygulamasına kadar olan zaman zarfında mevcut durumun yatıştırılması doğrultusunda bir takım tedbirler hayata geçirmiştir. Bu bağlamda;

- 27 Ağustos 1914'te, isyan tahrikinde bulunan gazete ve dergiler kapatılmış veya ülkeye girişi yasaklanmıştır,
- 6 Eylül 1914'te Ermeni nüfusun kalabalık olduğu vilayet merkezlerine, kışkırtma faaliyetleriyle uğraşan Ermeni ileri gelenlerinin kontrol altında tutulması hakkında talimat verilmiştir,
- Ocak 1915'te Ermeni asker ve jandarmalarının silahtan arındırılması ve yol yapımında istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır,
- 20 Nisan 1915'te Enver Paşanın imzasıyla bir tamim yayınlanmış ve "Ermeni çetelerine mensupları yakalayıp hükümete teslim eden Müslim veya Gayrimüslimlere, kişi başına 1 liradan az olmamak şartıyla ödül verileceği" ilan edilmiştir,
- 24 Nisan 1915'te ise Dahiliye Nezaretinden valiliklere ve mutasarrıflıklara gönderilen talimatla; "Ermeni komitelerinin (Taşnak, Hıncak vb.) vilayetlerdeki şubelerinin kapatılması, şubelerde bulunan evrakın imha edilmesine fırsat verilmeden ele geçirilmesi, komite başkan ve üyeleri ile, mahir Ermenilerin hemen tutuklanması, vilayet içinde bulunmaları sakıncalı görünenleri ise vilayet veya sancak içinde başka yerlere gönderilerek birleşmelerine fırsat verilmemesi, icap eden yerlerde silah aranmasına, bu işlerin iyi niyetle yapılması, evrak ve belgeler incelendikten sonra gerekli kimselerin divan-ı harbe gönderilmesi ve bütün bu icraatta sadece komite

teşebbüslerine karşı olduğundan, Müslüman ve Ermeni ahali arasında bir çatışmaya sebep olacak bir şekil verilmemesine önemle dikkat edilmesi" istenmiştir.[111]

Bu uygulamalardan en çok sonuncusu ses çıkarmış ve daha sonraki tartışmaların esasını oluşturmuştur. Çünkü, bu son uygulamayla 2.500'e yakın kişi, devlet aleyhine faaliyette bulundukları gerekçesiyle tutuklanmış, böylece Ermeniler amaçlarına varmada ciddi bir darbe almışlardır. Bu nedenledir ki, Ermeniler 24 Nisan tarihini "Ermeni Soykırımı Günü" olarak anmaya başlamışlardır.

Alınan bu tedbirlere rağmen olayların önüne geçemeyen hükümet son çare olarak tehcire başvurmuştur.

3.3.2. Tehcir Uygulamasının Nedenleri

Daha önceki başlıklar altında bazı detayları verilen ve Hükümetin, Ermenilerin tehcirini öngören kararı almasında etkili olan nedenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Ermeniler, savaş öncesinde başlamış olan teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerini hızlandırarak, gerek gizli, gerekse de açık şekilde toplantı ve kararlarla Osmanlı hükümetine karşı tavır almışlardır,
- Avrupa ülkeleri ve Rusya'ya müracaat ederek, bu ülkelerin kamuoyunu Osmanlı aleyhine kışkırtmışlardır,
- Osmanlı Devletinin taksimi projelerinde toprak talebinde bulunmuş ve olası bir harpte Osmanlı aleyhine her türlü faaliyette bulunacaklarını vaat etmişlerdir,

[111] Muammer DEMİREL, Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918), s.49-50, Ankara 1996

- I. Dünya savaşının başlamasının hemen ardından seferberliğin ilanı üzerine askere gitmeyi reddetmiş ve şiddetle karşı koyarak dağlara çekilmişlerdir,
- Askere gidenler ise silah ve cephaneleriyle ordudan kaçarak, düşman saflarında savaşan çete ve gönüllü alaylarına katılmışlardır. Bu doğrultuda Ermeniler, özellikle Ruslar sınırı geçer geçmez onlarla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşmaya başlamışlardır,
- Çeşitli bölgelerde karışıklıklar ve isyanlar çıkarmış, resmi binalara, askerlere, jandarmalara, mülki ve idari memurlara saldırarak katliamlar yapmışlardır,
- Rusların daha rahat ilerlemelerini sağlamak maksadıyla onlara lojistik destek sağlamışlardır,
- Orduda morali düşürmek maksadıyla ülke içerisinde sivil halka saldırarak, katliamlar gerçekleştirmişlerdir.

Böylece, görülüyor ki, Osmanlı hükümeti tehcir kararını, Ermeni milletine karşı beslediği her hangi bir kin duygusu yüzünden değil, sadece savaş ortamında kendi güvenliğini sağlamak amacıyla almıştır. Unutmamak gerekiyor ki, eğer Osmanlı hükümeti bu kararını gerçekten Ermenilere husumet beslediği için almış olsa idi, bu tehcir uygulaması Anadolu'daki bütün Ermeni nüfusu kapsardı. Oysa, bu uygulamada sadece olaylara karışanların bu kanuna tâbi tutulduğu görülmektedir ki, bunlar arasında Ermenilerle birlikte Rumlar da bulunmuştur.[112]

3.3.3. Tehcir Kanunu

Düştüğü müşkül durum karşısında hükümet 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkardığı bir kanunla orduya tehcir yetkisi vermiş, sonra ise mevcut durumun

[112] Necati ÖKSE, Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulamaları, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, s.274-275, Ankara 1985

daha ciddi hal almasıyla Meclis-i Vükelâ'nın 30 Mayıs tarihli kararı gereğince tehcir süresiz hale getirilmiştir[113].

Ermenilerin göçürülmesine konu olan tehcir kanunu aynen şu şekilde yayımlanmıştır:

1. Vakt-i seferde ordu, kolordu, fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından her hangi bir surette evamir-i hükümete ve müdaafa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse der-akab kuvva-yı askeriyye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasında imha etmeye me'zun ve mecburdurlar.
2. Ordu, müstakil kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyyeye mebni veya casusluk ve hıyanetleri hissettikleri kura ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemien diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler.
3. İş bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.
4. İş bu kanunun mer'iyyet-i ahkamına Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.[114]

Kanunu incelediğimizde onun genel nitelik taşıdığını, yani sadece Ermenilerle ilgili olmadığını, Osmanlı Devleti'ne isyan edenlerin bahse konu olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, uygulamadaki asıl hedef iddia edildiği gibi Ermeni tebaası olmamıştır.

Ancak ne yazık ki, tehcir uygulamasının başlamasından itibaren, Ermeniler İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunmuş ve soykırıma uğradıkları konusunda iddia ortaya atarak gündemi meşgul etmiş, söz konusu bu

[113] AKŞİN, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin yakın Tarihi, s.97
[114] SÜSLÜ, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, s.111, Ankara 1990

devletler de kendi çıkarlarına uygun buldukları için bu iddiaları kabul etmiştir. Nitekim, İtilaf Devletleri bu çerçevede 24 Mayıs 1915'te Havas Ajansı aracılığıyla açıklama yaparak Osmanlı hükümetini soykırım yapmakla itham etmişlerdir. Bâb-ı Ali de buna karşılık verdiği cevapta "İmparatorluk bünyesinde kesinlikle bir Ermeni katliamı olmadığını, bu iddiaların tamamen yalan olduğunu bildirerek, Ermeni olayları hakkında etraflı bilgi vermiş ve bu olaylardaki dış tahriklere dikkat çekerek, bazı yerlerde Ermeni ileri gelenlerinin hala Osmanlı devletine karşı silahlı harekat içerisinde olduğunu vurgulamıştır"[115]. Ancak, İtilaf Devletleri olayların gerçek yüzünü bilmelerine rağmen Ermeni sorununu sürekli gündeme getirmeye devam etmiş ve tartışma ortamı yaratmışlardır.

Ortaya atılan tartışma konularından biri de tehcir öncesi Anadolu'daki Ermeni nüfusu ile ilgili olmuştur.

Bu doğrultuda özellikle, nüfus hakkında ortaya atılmış rakamlar, kaynaklarına göre farklılık arz etmiştir. Bu rakamlar;

- CUİNET'e göre; 1.045.018
- 1917 İngiliz Salnamesine (yıllığına) göre; 1.056.000
- Patrik Narses VARJABEDYAN'a göre; 1.150.000
- H.F.B. LYNCH'ye göre; 1.345.000
- Ludovik de CONSTENSON'a göre; 1.400.000
- Fransız Sarı Kitabına göre; 1.475.011
- Britanica Ansiklopedisine göre; 1.500.000
- Patrik ORMANYAN'a göre; 1.579.000
- Alman Papaz Johannes LEPSİUS'a göre; 1.600.000
- Kevork Aslan'a göre; 1.800.000
- Lozan'a katılan Ermeni heyetine göre; 2.250.000
- Basmacıyan'a göre; 2.380.000

[115] URAS, a.g.e., s.606

- Ermeni asıllı Marcel Leart'a göre; 2.560.000
- Osmanlı İstatistiklerine göre ise (ortalama); 1.295.000 [116] olarak ileri sürülmüştür.

Ayrıca, 1913 yılında İngiltere'de yayımlanan "İngiliz Yıllığı"nda Anadolu'daki nüfus dağılım bilgileri şu şekilde verilmiştir:

"Küçük Asya'da (Anadolu) toplam nüfus, 11.374.700, Ermenilerin sayısı, 1.056.000, Doğu Anadolu'daki altı ilde toplam Müslüman nüfusu 1.795.800, Ermeni nüfusu 480.000, Batı Anadolu'da Ermeni nüfusu ise toplam 576.000 kişiden oluşmaktadır[117]". Britanica Yıllığı, 1917 sayısında da aynı sayıyı vermiştir.

Bu sayılar içerisinde Osmanlı istatistiklerinin vermiş olduğu rakamların inandırıcılığı, belgelerle ortaya konulduğu için daha yüksektir. Çünkü, Osmanlı'nın bu istatistikleri dönemler itibariyle ele alındığında da tutarlılık göstermektedir. Yani bu rakamlar, 1882'de 1.125.386, 1895'te 1.167.068, 1906'da 1.280.493, 1914'te ise 1.294.831 olarak tespit edilmiştir.[118] Ayrıca, 1892 yılında kurulan Osmanlı Devlet İstatistik Genel Müdürlüğünde değişik milletlerden olan şahısların yöneticilik yapmış olması bu istatistiklere tek taraflı müdahale edilmiş olma olasılığını azaltmaktadır. Bilindiği gibi bu kurumda Genel Müdürlük görevini 1892 yılında Nuri Bey, 1892-1897 yılları arasında Fethi FRANKO adlı bir Musevi, 1897-1903 yılları arasında Mıgırdıç ŞINABYAN isimli bir Ermeni, 1903-1908 yılları arasında Robert isimli bir Amerikalı, 1908-1914 yılları arasında ise Mehmet BEHİÇ Bey yapmıştır.[119] Yani bu durum, Ermeni sorununu siyasi alana taşıyan önemli olayların cereyan

---

[116] Dış Politika Enstitüsü Yayınları, a.g.e., s.29

[117] SCHEMSİ, Turc Arméniens Devant l'Histoire, Nouveaux Témoignages Resses et Turcs sur les atrocités de 1914 a 1918, Genéve Imprimerie Nationale 1919, s.114, akt.MAZICI, Belgelerle Uluslar Arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1918, s.62, İstanbul 1987

[118] Stanford J. SHAW-Ezel Kural SHAW, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s.256, İstanbul 1983

[119] MAZICI, a.g.e., s.73

ettiği dönemde Osmanlı nüfus bilgilerinin yabancıların kontrolü altında olduğunu göstermektedir.

Kurtuluş savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Ermeni Komiteleri faaliyetlerini sessizce devam ettirmiş ve özellikle yabancı ülkelerde teşkilatlanarak Türkiye aleyhtarı propagandalar yapmakla meşgul olmuşlardır. Ermenilerin bu sessizliği sadece 1973 yılına kadar sürmüş ve bu tarihten itibaren "Ermeni Sorunu" yine gündemin esas konusu olmuştur.

3.4. 1970 Sonrası Ermenilerin Gerçekleştirdikleri Terör Olayları

Ermeni Komitecilerin Lozan barış görüşmelerinde başarısızlığa uğramaları ve hayallerinin bir daha suya düşmesi onları strateji değiştirmek zorunda bırakmıştır. Bu çerçevede Ermeniler esas stratejilerini, soykırıma uğradıkları tezini Batı ülkelerine kabul ettirmek ve onların baskıları ile Osmanlı'nın devamı olarak gördükleri Türkiye Cumhuriyeti'nin bunu tanımasını sağlamak, bunun devamında ise tazminat ve toprak talebinde bulunmak şeklinde belirlemişlerdir.

Ancak, kendi hayal ürünü tezlerini Batıya kolay kolay kabul ettiremeyeceklerini anlayan Ermeni komiteciler, 1970'lerden sonra, korkutma ve sindirme aracı olarak yeniden teröre baş vurmuşlardır. Nitekim, bu tarihten sonra Ermeniler tarafından, planlı bir şekilde yabancı ülkelerdeki Türk Temsilciliklerine terör saldırıları başlamıştır.

3.4.1. Türk Diplomatları ve Devlet Adamlarına Yapılan Suikastlar

1970'lerden itibaren Batının dikkatini, sözde "Ermeni Soykırımı" iddialarına çekmeği amaçlayan Ermeni komiteciler terör olaylarına, 27 Ocak 1973 tarihinde Santa Barbara'daki Biltmore Otelde Türkiye'nin Los Angeles

Başkonsolosu Mehmet BAYDAR ve konsolos Bahadır DEMİR'in öldürülmesinin ardından başlamışlardır. Mığırdıç YANIKYAN adlı bir Ermeni'nin gerçekleştirdiği bu suikastın, her ne kadar komitecilik faaliyetleriyle doğrudan ilişkisi bulunamasa da, olay, Ermeni komitelerinin bundan sonra gerçekleştirdikleri terör faaliyetlerinin fitilleyicisi olmuştur. Nitekim, bu olayın ardından Ermeni terör örgütlerinin gerçekleştirdikleri, aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle verilmiş, seri terör olayları birbirini takip etmiştir;

Yıllar	Tarih	Olaylar
1973	4 Nisan	Paris'te THY ve Türk Büyükelçiliğine bombalı saldırı düzenlendi. Saldırıyı hiçbir grup üslenmese de polis yetkilileri, olayı Ermeni bir grubun gerçekleştirdiğinden emin olduklarını açıkladı
1975	22 Ekim	Viyana'da Türk Büyükelçisi Daniş TUNALIGİL katledildi. Olayı kendilerini "Ermeni Kurtuluş Ordusu" olarak adlandıran bir grup üslendi
	24 Ekim	Paris'te Büyükelçi İsmail EREZ ile polis memuru Talip YENER katledildi. Olayı "Ermeni Soykırımı İntikam Komandoları" olarak adlandıran bir grup üslendi
1976	16 Şubat	Beyrut Büyükelçiliği Birinci Katibi Oktay CİRİT katledildi. Saldırıyı ASALA örgütü üslendi
	28 Mayıs	Zürih Türk Çalışma Ataşeliği Bürosu bombalandı. Olayın "Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG)" tarafından organize edildiği konusunda ipuçları bulundu.

1977	29 Mayıs	İstanbul Yeşilköy Havaalanı'na ve Sirkeci garına patlayıcı madde atıldı, saldırıda 6 kişi öldü ve 52 kişi yaralandı. Saldırıyı "28 Mayıs Ermeni Örgütü" üslendi.
	9 Haziran	Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha CARIM katledildi. Saldırıyı JCAG üslendi.
1978	2 Haziran	Madrid'de, Büyükelçi Zeki KUNARALP'ın eşi Necla KUNARALP ve emekli Büyükelçi Beşir BALCIOĞLU katledildi. Saldırıyı JCAG üslendi.
	8 Temmuz	Paris Büyükelçiliği Çalışma Ataşeliği ve Türkiye Turizm Bürosuna patlayıcılar atıldı. Saldırıyı JCAG üslendi
	6 Aralık	Cenevre Başkonsolosluğu'na bomba atıldı. Saldırıyı "Yeni Ermeni Direniş Grubu" üslendi.
	17 Aralık	Cenevre'deki THY Bürosuna hasar gücü yüksek bomba atıldı. Saldırıyı ASALA üslendi.
1979	22 Ağustos	Cenevre'deki Türk Konsolosu Niyazi ADALI'ya suikast düzenlendi. Olayda 3 kişi yaralandı. Saldırıyı ASALA üslendi.
	12 Ekim	Lahey'de Türkiye'nin Amsterdam Büyükelçisi Özdemir BENLER'in oğlu Ahmet BENLER katledildi. Olayı hem JCAG, hem de ASALA üslendi.
	22 Aralık	Paris'teki Turizm Müşaviri Yılmaz ÇOBAN katledildi. Olayı ASALA, JCAG ve "Soykırıma Karşı Ermeni Militan Komandoları" adlı bir örgüt üslendi.
1980	6 Şubat	Bern'de Türk Büyükelçisi Doğan TÜRKMEN hedef

		olduğu saldırıda yaralandı. Saldırıyı JCAG üslendi.
	10 Mart	THY'nın Roma Bürosunun bombalanması sonucu 2 İtalyan öldü 14'ü de yaralandı. Saldırıyı "Ermeni Gizli Ordusunun Yeni Ermeni Direnişi" adlı örgüt üslendi.
	17 Nisan	Vatikan Büyükelçisi Vecdi TÜREL silahlı saldırıya uğradı. Saldırıda koruma görevlisi Tahsin GÜVENÇ yaralandı. Olayı JCAG üslendi.
	31 Temmuz	Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip ÖZMEN ve 14 yaşındaki kızı Neslihan ÖZMEN katledildi. Olayı ASALA üslendi.
	5 Ağustos	Lyon Büyükelçiliği'ne Ermeniler tarafından yapılan saldırıda 2 kişi öldü birkaç kişi yaralandı. Saldırıyı ASALA üslendi.
	26 Eylül	Paris Büyükelçiliği Basın Ataşesi Selçuk BAKKALBAŞI uğradığı silahlı Saldırıda ağır yaralandı. Saldırıyı ASALA ve "Ermeni Gizli Ordusu" adlı örgüt üslendi.
	17 Aralık	Sidney Başkonsolosu Şarık ARIYAK ve koruma görevlisi Engin SEVER katledildi. Olayı JCAG üslendi.
1981	4 Mart	Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Reşat MORALİ ve Din İşleri görevlisi Tecelli ARI katledildi. Olayı ASALA'nın "Shahan Natali Grubu" üslendi.
	3 Nisan	Kophenhag'da Büyükelçilik Çalışma Müşaviri Cavit DEMİR uğradığı silahlı Saldırıda ağır yaralandı.

		Saldırıyı ASALA ve JCAG üslendi.
	9 Haziran	Cenevre'de Konsolosluk sekreteri Mehmet S. YERGÜZ katledildi. Olayı ASALA üslendi.
	24 Eylül	Paris Başkonsolosluğuna yapılan saldırıda güvenlik görevlisi Cemal ÖZEN katledildi. Saldırı ASALA üyeleri tarafında gerçekleştirildi.
1982	28 Ocak	Los Angeles Başkonsolosu Kemal ARIKAN katledildi. Olayı JCAG üslendi.
	8 Nisan	Ottowa Büyükelçiliği Ticari Müşaviri Kani GÜNGÖR uğradığı silahlı saldırıdan yaralı olarak kurtuldu. Saldırıyı ASALA üslendi.
	4 Mayıs	Boston Fahri Konsolosu Okan GÜNDÜZ uğradığı silahlı saldırıda katledildi. Saldırıyı JCAG üslendi.
	7 Haziran	Lizbon'daki Türk Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut AKBAY ve eşi Nadide AKBAY uğradıkları silahlı saldırıda katledildiler. Saldırıyı JCAG üslendi.
	7 Ağustos	3 Ermeni terörist, Ankara Esenboğa Havaalanına silahlı ve bombalı saldırı düzenledi. ASALA'nın üslendiği saldırıda 9 kişi öldü 82 kişi yaralandı.
	15 Temmuz	Paris'in Orly Havaalanında THY bürosuna bombalı saldırı düzenlendi. Olayda 4 Fransız, 2 Türk, 1 Amerikalı ve 1 İsveçli hayatını kaybetti, 28'i Türk olmak üzere 60 kişi yaralandı. Soruşturmalardan, saldırının ASALA üyeleri tarafından düzenlendiği ortaya çıktı. [120]

Yukarıda sıralanan olaylar Ermeni terör örgütlerinin gerçekleştirdiği terör eylemlerinden, sadece önemli olan birkaç tanesini oluşturmaktadır.

Gerçekleştirdikleri bu terör olaylarıyla Batı dünyasının dikkat odağında olmayı başaran Ermeni terör örgütleri 1980'li yılların sonlarına doğru strateji değiştirerek, bu dönemden itibaren Türkiye'nin başına dert olmaya başlayan PKK terör örgütü ile işbirliğine yönelmiştir. Ayrıca, Ermeni Terör Örgütleri bu tarihten itibaren sallanmakta olan Sovyetler Birliği'ne yönelerek Rusya'nın da desteğini alarak Azerbaycan'a karşı saldırı planları üzerinde odaklanmaya başlamışlardır.

3.4.2. Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Olayları

Azerbaycan, Ermeni mezalimine daha önceleri de maruz kalmıştır. Nitekim, Şubat 1905'te çıkan ve dört gün süren saldırılarda sayısız Azeri Türkü acımasızca katledilmiştir. Bu dönemde Taşnaksutyun Komitesinin silahlı çatışmalara başlamasının asıl nedeni, özellikle şimdiki Ermenistan sınırları içinde çoğunluk oluşturan Azerbaycan Türklerinin sayılarının azaltılması ve burada Ermenistan devleti kurma amacı olmuştur.[121]

XX.yy'ın ilk çeyreğinde Azerbaycan Türklerine karşı düzenlenen en acımasız katliamlar ise 18-21 Mart 1918 tarihinde gerçekleşmiştir. Çıkan olaylarda Türk mahalleleri basılarak, elli bine yakın Azeri Türkü katledilmiştir. Ermenilerin gerçekleştirdikleri bu soykırımı, daha sonra Azerbaycan'ın Şamahı, Kürdemir, Lenkeran, Salyan, Guba, ve Nevai kazalarında yapılan katliamlar takip etmiştir.

Batı bölgelerinde ise Ağustos 1919'de Ermeni çeteleri Nahçivan ve Şerur çevresindeki 45 köye saldırı düzenleyerek burada da korkunç katliamlar

---

[120] URAS, a.g.e. s.CCXIII-CCXLVI
[121] Gerard J. LİBARDİAN; Ermenilerin Devletleşme Sınavı, çev.Alma TAŞLICA, s.117, İstanbul 2000

gerçekleştirmişlerdir. 23-24 Mayıs 1920 gecesi 300 civarında Ermeni süvarisi, Eriven yakınlığındaki Cebeçalı köyünü kuşatarak erkekleri süngüden geçirmiş, kadınlara ise inanılmaz işkenceler yapmışlardır. Aynı şekilde, 27 Haziran 1920 gecesi yine Erivan çevresindeki Hacıbayram ve Haberbegli köylerine Ermeniler tarafından baskın düzenlenmiş bütün Müslüman nüfusun malları yağmalanmış kendileri ise katledilmiştir. Katliamdan kurtulmayı başaran az sayıda insan ise Aras nehrini geçerken akıntıya kapılarak hayatlarını kaybetmişlerdi.

Bu dönemde, Andranik'in komutasındaki Ermeni silahlı çeteleri ayrıca Gökçe'de Çamırlı, Medine, Anağızoğlu, Kışlak, Gulalı, Küsecik, Alaçalı, Küçük Karakoyunlu ve Delikardeş köylerine hücum ederek çok sayıda Türkü katletmişlerdir. Bu katliamlarda bizzat iştirak eden Yarbay Vahram yaptıklarını şöyle anlatmıştır:

"Ben hiçbir şeyin farkına varmadan Basargeçer ahalisini mahvettim. Ancak, bazen kurşunları kullanmak istemiyordum. Bu köpekleri öldürmenin en kolay yolu şudur ki, savaş sonrasında sağ kalanların hepsini kuyuya atıp üzerlerine ağır taşlar atmak gerekiyor ki, onlar sağ kalmasınlar. Ben de aynen böyle yaptım. Bütün erkekleri, kadınları ve çocukları kuyulara attım, kuyuların ağzını taşlarla kapatarak onları ölüme terk ettim."[122]

Bu katliamların dışında 1918-1920 yılları arasında Zengezur, Ordubad, Vedi bölgelerindeki Türk köylerine defalarca saldıran Ermenilerin insanlık ayıbı katliamlar yaptıkları da bilinmektedir.

Sadece 1918 yılının sonlarında Zengezur bölgesinde Türklerin yaşadığı 115 köy Ermeniler tarafından yerle bir edilmiştir. Bu saldırıda, 3257 erkek, 2276 kadın ve 2196 çocuk olmak üzere toplam 7739 kişi hunharca katledilmiştir. Genel olarak, 1918-1920 yılları arasındaki Taşnak iktidarı zamanı Ermenistan'da

[122] A. LALAYAN, Kontrevalyutsionnıy Daşnakstyun i İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918, Azerbaycan Bilimler Akademisi Haberleri, Felsefe ve Hukuk sayısı, 1989, No:4, s.50. akt. V. ARZUMANLI, 1918 Katliamı, s.58, Bakü 1995

yaşayan 575.000 Azerbaycan Türkünün yaklaşık 565.000'i katledilmiş ve ya göçe zorlanmıştır. Bu dönemde yürütmüş oldukları politikanın gereği olarak, Taşnaklar bu bölgede sadece 10.000 civarında Türkün kalmasına müsaide etmiştir.[123]

Birleşmiş Milletler Baş Meclisi'nin 11 Aralık 1946 tarihli kararnamesi ve 9 Aralık 1949 tarihli Uluslararası Konversiyum Azerbaycan'da sadece 1918 yılı Mart-Nisan aylarında Ermenilerce yapılan katliamı hukuki açıdan soykırım (genosit) olarak değerlendirmiş ve bu konuda Azerbaycan'da 50.000'den fazla insan kaybı ile sonuçlanan bu olay hakkında çeşitli Uluslararası Teşkilatlara ve ayrı ayrı devletlere bilgi verilmiştir.[124]

1918 yılı olaylarında Osmanlı ordu birliklerinin yardıma yetişmesi sonucunda Azerbaycan halkı daha büyük çaplı soykırıma maruz kalmaktan kurtulmuştur.

Aynı Ermeniler bu kez 1987 yılında 220 bin Azeri Türkünü Ermenistan'dan Azerbaycan'a göçe zorlamış, karşı gelenler ise işkenceye maruz bırakılmıştır. Bu dönemden itibaren artık Ermenistan yönetiminde başta Taşnaksutyun olmak üzere, diğer terör örgütlerinin etkisi daha bariz gözükmeye başlamıştır. Artık bu dönemde Ermeni yetkililer her fırsatta, stratejik konumu ve değerli yer altı kaynakları ile dikkat çeken Dağlık Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir. Onları, bu planlarını hayata geçirmede cesaretlendiren ise Sovyet yönetimi olmuştur. Sovyet yönetiminin bu açık desteği kimi zaman yetkili kişilerin açıklamalarında da yer almıştır.

18 Kasım 1987 tarihinde, GORBAÇOV'un ekonomi danışmanı Abel AGANBEKYAN'ın Fransa'nın L'Humanite gazetesine verdiği demeçte

---

[123] S.ASADOV, Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi Coğrafyası, s.35, Bakü 1998

[124] Cemil HASANOV, 1918 İlkbaharı:Azerbaycan'da Ermeni Terörizmi ve Türk-Müslüman Soykırımı, s.540, akt. ŞIHALİYEV, a.g.e., s.111

Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi gerektiğini ifade etmesi bu desteğe verilebilecek örneklerdendir.[125]

Bu sıralarda Azerbaycan Sovyet yönetiminden kurtulmak için bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Böyle bir durum karşısında Sovyetler Birliğinin gizli servisi-KGB, Azerbaycan'ın bu mücadelesini kırmak için Ermenileri kullanma kararı almıştır. Önce Bakü'de Ermeni komiteciler tarafından birkaç Ermeni öldürülmüş ve bundan Azeriler sorumlu tutularak karışıklık çıkartılmıştır. Bunu takiben Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeniler birçok Azeri'yi katletmiş bölgede izinsiz kazılar yapmaya başlamışlardır. Olaylar karşısında sabrı tükenen Azeri'ler yürüyüşler düzenleyerek Sovyet yönetiminden katliam ve başıbozukluğun durdurulmasını talep etmişlerdir. Azerbaycan üzerinde acımasız planlar yapan Sovyet yönetimi ise bunları durdurmak yerine 19 Ocak 1990 gecesi daha feci bir olayı gerçekleştirmiştir. Hazar denizinden savaş gemileriyle Bakü'ye zırhlı birlikler çıkaran Rus yönetimi[126], havadan indirilen özel timlerin de desteği ile, hiçbir uyarıda bulunmadan "Lenin"[127] meydanında çadırlar kurarak direnişlerini sürdüren silahsız insanlara saldırmıştır. Azerbaycan tarihine "Kanlı Ocak" diye geçen bu olayda yüzlerce Azeri Türkü tankların altında kalarak ve rasgele etrafa açılan ateşler sonucu feci şekilde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Sovyet yönetiminin Azerbaycan'a karşı olan bu düşmanca tavrından faydalanan Ermenistan 1991 Ocak ayından itibaren Azerbaycan'a karşı çirkin planlarını hayata geçirmeğe başlamış ve tipik bir terörist devlet yaklaşımı sergileyerek, Ermenistan'daki Rus Kolordusuyla birlikte Azerbaycan topraklarına saldırıya geçmiştir. Son derece modern silahlarla silahlanmış Rus-Ermeni birlikleri karşısında yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan fazla

[125] Yuri POMPEEV, Krovavıy Omut Karabaka, s.20, Bakü 1992
[126] Birlikteki askerlerin çoğunun Ermeni asıllı olduğu söylenmektedir
[127] Daha sonra bu meydanın adı "Azatlık Meydanı" olarak değiştirilmiştir

dayanamayınca, işgaller ve soykırım birbirini takip etmiştir. 30 Ekim- 3 Aralık 1991'de Hocavend, 26 Şubat1992'de Hocalı, 8 Mayıs 1992'de Şuşa, 15-18 Mayıs 1992'de Laçın, 31 Mart- 2 Nisan 1993'de Kelbecer, 23 Ağustos 1993'de Cebrayıl ve Ağdam, 30 Ağustos 1993'de Gubadlı, yine Ağustos 1993 de Fuzuli ve 20-23 Ekim 1993'de Zengilan illeri Ermenistan birlikleri tarafından işgal edilmiştir.[128] İşgal edilen bu bölgelerde Ermeniler binlerce masum insanı çocuk, ihtiyar demeden katletmişlerdir. Hala Ermenistan'ın işgali altında olan bu bölgeler Azerbaycan topraklarının %20'sini oluşturmaktadır ve hala bu bölgelerden göçe zorlanmış 1.200.000 insan çadır kentlerde ve vagon evlerde dayanılmaz şartlarda hayat mücadelesi vermektedirler.

Her ne kadar Ermenistan yönetimi bu sorunun Azerbaycan ve sözde Dağlık Karabağ yönetiminin iç meseleleri olduğunu iddia etse de konu ile ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarında sorunun Ermenistan ve Azerbaycan arasında olduğunun vurgulanması, bir takım uluslararası belgelerde ve bazı devletlerin açıklamalarında Ermenistan'ın işgalci devlet olduğunun açık bir şekilde belirtilmesi, kimi zaman kendi yetkililerinin işgali ve Azerbaycan topraklarında halen asker bulundurduklarını kabul eder açıklama yapmaları, Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğradığını, yani Ermenistan'ın BM anlaşmasının 2/4 maddesini ihlal ettiğini göstermektedir. Ayrıca, Ermenistan Parlamentosunun 1 Aralık 1989 tarihli, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini topraklarına katma doğrultusunda almış olduğu kararı hala yürürlükte tutulması da sorunun muhatabının Ermenistan Cumhuriyeti olduğunu ortaya koymuştur.

Gördüğümüz gibi, Türklere yaptıkları soykırıma rağmen, her zaman kendilerini ezilmiş, soykırıma maruz kalmış bir millet olarak dünya ülkelerine

[128] Refugees Azerbaıjan, s.22-27, Bakü 2001

kabul ettirmeye çalışan Ermenilerin bu iddialarının asılsız olduğu apaçıktır. Peki, öyleyse bu "soykırım" kavramının ortaya çıkış serüveni nasıl oluşmuştur?

Rusların, 1917 ihtilali sonucu Anadolu Cephesi'nden geri çekilmesiyle "Büyük Ermenistan" kurma yolunda bir daha hayal kırıklığı yaşayan Ermeniler, hak iddia ettikleri toprakları elde etmek için, girişimde bulundukları Lozan Konferansından da sonuç gelmeyince değişik stratejiler belirlemeye başlamışlardır ki, soykırıma uğradıkları iddiası buların başında gelmektedir. Bunun dışında Ermenilerin ileri sürdükleri iki iddia daha vardır ki, bunlar da Ermeni anavatanı iddiası ve Ermeni nüfus çoğunluğu iddiasıdır. Daha önceki bölümlerde de görüldüğü gibi bu son iki iddianın tümüyle asılsız olduğu kanıtlanmıştır. Bunun farkında olan Ermeniler ilk iddia üzerinde çalışmalarını hızlandırmışlardır. Bu iddia çerçevesinde Ermeniler, İttihat ve Terakki'nin 1915'te uyguladığı yer değiştirme işleminin (tehcir) aslında soykırım olduğunu fikrini ortaya atmışlardır.

Bu iddianın ortaya çıkışı hikayesi ise şöyle gelişmiştir;

Aram ANDONİAN adında bir Ermeni Türkiye'den kaçarak İngiltere'ye gitmiş ve 1920'de Londra'da İngilizce olarak "Naim Beyin Anıları, Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri" adlı kitabını yayımlamıştır. Bu kitap aynı zamanda Paris ve Boston'da da değişik başlıklar altında basılmıştır. Kitapta Talat Paşanın gönderdiği ileri sürülen birtakım, katliam emirleri içeren belgelerden söz edilmiştir. ANDONİAN, söz konusu "belgeleri" Halep'teki Osmanlı İskan Dairesinde başkatiplik yatığını ileri sürdüğü Naim Bey adında birinden aldığını iddia etmiş ve bu konuda kitabında şöyle yazmıştır

"Benim aracılığımla konuşacak olan, Ermeni halkının genel olarak katledilmesi için özel surette kurulmuş bir idarede uzun zaman önemli bir görev işgal etmiş ve resmi emirler ile bu emirlerin uygulanmasına ilişkin raporlar

elinden geçmiş bir Türk'tür. Bu Türk, Halep'teki Tehcir İdaresi eski başkatibi Naim Bey'dir."[129]

Peki, ANDONİAN'nın bu iddiaları gerçekleri ne derece yansıtmaktadır?

Bir kere, arşivlerde yapılan araştırmalarda yukarıda adı geçen Naim Beyin ismine rastlanmamıştır. Ayrıca, ANDONİAN'ın kitabında Naim Beyin kişiliği ile ilgili birbirinin karşıtı, tutarsız bilgiler vermesi adı geçen kişinin hayal ürünü bir zat olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

İkincisi, ANDONİAN'ın, sunduğu belgelerin asıllarını türlü nedenlerle ibraz edememesi bu belgelerin sahte olduğu olasılığını artırmıştır.

Nihayet, Andonian'ın sunduğu, Talat Paşa'nın "imzasını" taşıyan belgelerdeki yazım usulü ve rumî/miladî tarihler arasındaki farklılıklar söz konusu belgelerin asıllarına kesinlikle uymadığını ve sahte olduğunu kesinleştirmiştir.

Diğer taraftan 1915'deki Tehcir olayına baktığımızda bu doğrultudaki kararın, daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi, o dönemin şartlarının zorunlu kılması sonucu ve hukuka dayalı alındığını ve hükümetin özellikle yer değiştirme süresince Ermenileri dış saldırılardan ve açlıktan korumak için azami tedbirleri almış olduğunu görmekteyiz. Nitekim, bu olayları yaşamış ve ya incelemiş yabancı kaynaklar, yaptıkları araştırmalarla söz konusu dönemde Ermeni nüfusun vermiş olduğu kayıpların Osmanlı Devleti'nin bilinçli olarak uyguladığı herhangi bir "soykırım programı" sonucu değil, savaş döneminin kötü koşullarından ileri geldiğini ortaya koymuşlardır.

IV. DIŞ KAYNAKLAR AÇISINDAN OLAYLARA BAKIŞ

[129] A.ANDONİAN Documents Officiels....., s.12, Naklen Şinasi OREL - Süreyya YUCA, Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, s.7 , Ankara 1983

I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin uygulamak zorunda kaldığı tehcir kanununun günümüzde Ermeniler ve kimi Ermeni sempatizanları tarafından "soykırım" diye lanse edilmesi, aslında önyargılı tutumun göstergesi olup, olayları saptırma amacı gütmektedir.

Bu dönemde gerçekleşmiş olayların daha iyi değerlendirilmesinde, olaylara dış kaynaklar açısından bakmanın isabetli olacağını ve daha tarafsız karar vermemize olanak sağlayacağını düşünerekten bu bölümde bu doğrultuda yapılmış araştırmalara yer verilecektir.

Mr. HARBORD'un olayların gidişatını anlatan aşağıdaki sözleri aslında gerçekleri en anlamlı şekilde ortaya koymaktadır:

"Türkiye hastalık ve harplerden nüfusunun %20'sini kaybetmiştir. Yerlerinden çıkarılan Ermeniler yavaş yavaş ve hiçbir korku duymadan yerlerine dönüyorlar. Bütün seyahatimiz boyunca Türklerin Ermenileri öldürmek istediklerine dair bir işaret görmedik... Üç ay önce Ermenilerin tek bir adam kalmayıncaya kadar kesildiğini duymuştuk, halbuki duyduklarımızın hiçbiri doğru değildi. Zaten ben bu katliam söylentilerini her zaman şüpheyle karşılamıştım. Fransızlar Türkleri mandaları altına almak istiyorlardı, bunun için de dünyanın şüphesini Türklerin üstüne çekmek gerekirdi....[130]

Bu doğrultuda J.Mc.CARTHY de "Ölüm ve Sürgün" adlı eserinin Önsöz'ünde, Osmanlı'nın tarihi ile ilgilendiği zaman, XIX.yy'ın sonu, XX.yy'ın başlarındaki olaylarda Osmanlı'nın Müslüman nüfusunun dörtte birinin hayatlarını kaybettiklerini öğrendiğinde bu durum karşısında şaşkına döndüğünü itiraf etmiştir.[131]

---

[130] Erol ULUBELEN, 1896-1914 İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s.212, Mr. Harbord tarafından 10 Ekim 1919 tarih, sayfa 817, Vesika No:548'e ilave

[131] J.Mc.CARTHY, Ölüm ve Sürgün, İstanbul 1998, çev. Bilge UMAR , Önsöz

Diğer taraftan olayların içinde olan ve gelişmeleri bizzat kendileri izleyen yabancı subayların anılarından malum oluyor ki, bu dönemle ilgili katliam ve soykırım iddiaları basitçe uydurulmuş ve maksatlı amaç gütmüştür.

Fransız gazeteci Michel PAİLLARES, görgü tanığı bir Fransız deniz subayının anlattıklarını şöyle aktarmaktadır:

"Eşkıya hikayeleriyle bizi aldattılar. Aslında Hıristiyan katliamı diye bir şey olmamıştı. Sadece hıyanet edenlerin idamı vuku bulmuştur. İçeride Ermeniler memleketi Ruslara teslim ettiler. Bu ıslah olmaz bozgunculara karşı kendilerini savunmak için Türkler köklü tedbirler aldılar. Pek çok mürekkep lakin az kan akıtmış olan mecburi göçler bundan dolayı yapılmıştır. Savaş esnasında düşman ile karşı karşıya iken sırtımıza hançer saplamak isteyen alçaklara karşı merhametsizce hareket etmek tamamen haklı bir davranıştır."[132]

George de MALEVİLLE'nin, olaylarla ilgili "Ermeni Trajedisi" adlı kitabında yapmış olduğu, kendine özgü aşağıdaki yorumu da o dönemin gerçeklerine çok anlamlı ışık tutmaktadır:

"...Ermenilerin yerlerini almak üzere ortadan kaldırmak amacına yönelik sözde bir gizli plan masalı temelsiz olduğu kadar da değersizdir. 1917'de Yunanistan, Türkiye'ye karşı savaşa girdiğinde buna benzer bir olay olmadı ve Osmanlılar, Küçük Asya'da çok olan ve onlarla ilgili olarak acılı anılara sahip bulundukları Yunanlıları sürmeyi akıllarından bile geçirmediler. Neden? Çünkü Osmanlı Yunanlıları sakin kaldılar. Dolayısıyla, Ekim 1918 ateşkesine kadar başlarına kötü bir şey gelmedi.

Şayet Ermeniler de öyle yapsalardı sürgün de, sürgünle birlikte görülen öldürme olayları da olmazdı."[133]

---

[132] Le Kémalisme Devant Les Alliées Constantinople, s.73-74, Paris 1922, akt. Prof.Dr. Ercüment KURAN, Türk-İslam Kültürüne Dair, s.63-64, Ankara 2000

[133] George MALEVİLLE Ermeni Trajedisi, s. 61, çeviren Galip ÜSTÜN, İstanbul 1991

Aslında biliyoruz ki, tehcir zamanı Ermenilerin önemli çoğunluğu kıtlık yüzünden hayatlarını kaybetmiştir. Yalnız, bu kötü kader sadece onlara ait olmamıştır. O dönemde açlıktan ölen Türk sivil ve askerlerin sayısı Ermenilerden çok daha fazla olmuştur. Bu kıtlık ve sefalet dönemini bizzat yaşamış Bavyeralı Alman Binbaşı SCHMİTD, Vossiche Zeitung gazetesine gönderdiği mektubunda yaşananları şöyle dile getirmiştir:

"Ben harp esnasında iki buçuk sene Türkiye'de idim. Kafkasya, Mezopotamya, İran ve Filistin cephelerinde bulundum. Ermeniler, Türklerin asi tebaaları idiler. Askeri ve siyasi sebeplerden onların harp mıntıkalarından uzaklaştırılmaları zaruri idi. Türkiye gibi hiçbir şeyin bulunmadığı bir memlekette bir kütle sürgünü sırasında bir çok insanın ölmesi açık bir şeydir... Fırat bölgesinde ayda ne kadar Türk askerinin açlıktan öldüğü düşünülüyor mu? Ayda yüzlerce, hem de 1917 yılında."[134]

I Dünya savaşında Osmanlı Devletinin Ermenilerden çektikleri yabancı ülke yetkilileri tarafından sık-sık dile getirilmiştir.

19 Aralık 1915 tarihinde Alman "Deutche Tage Zeitung" gazetesinde Kont REVENTLOW konu ile ilgili şunları yazmıştı:

"Türkiye'nin, Ermenileri cezalandırmak için aldığı önlemler yalnız bir hak gibi değil, fakat bu asi ve kana susamış insanları yola getirme konusunda yerine getirilmesi gerekli bir görev olarak kabul edilmelidir. Gâsıp ve isyankar olan Ermenilerin layık oldukları son karşısında merhamet hissi duymak zamanının çoktan geçmiş olduğunu biz Almanların anlaması gerek. Eğer, Türkler Ermeni tehlikesine karşı kendilerini koruyamazlarsa, müttefiklerine daha ağır bir iş yüklemiş olacaklardır."[135]

---

[134] Nejat GÖYÜNÇ, Osmanlı İdaresinde Ermeniler, s. 20-21, İstanbul 1983

[135] Paul du WEOU, Kilikya Faciası, çev. Reşat GÖĞEN, akt. SAKARYA, Belgelerle Ermeni Sorunu, s.261, Ankara 1984

Kont REVENTLOW'un bu söyledikleri Osmanlı Devleti'nin bu dönemde önlemler alma doğrultusundaki zorunluluğunu ortaya koyduğu gibi, Ermenileri de en iyi şekilde tanımlamıştır.

ABD'deki Alman Büyükelçisi Kont BERNSTORFF ise Ermeni komitecilerin Batı kamuoyuna empoze etmeğe çalıştığı soykırım iddiaları ile ilgili, Rene PİNON'un notlarına atfen, Washington'da Wolff Ajansına vermiş olduğu demeçte şöyle demiştir:

"Ermenilere yapıldığı iddia edilen bütün bu mezalim hikayeleri tamamen uydurulmuş şeylerdir. Ermenilerin öldürüldüğü veya onlara işkence yapıldığı hakkındaki haberler baştan aşağı asılsızdır."[136]

Savaş döneminde İstanbul'da görev yapan Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Joseph POMİANKOWSKİ de savaş dönemindeki durumu şu şekilde yorumlamıştır:

"Hükümetin tüm uyarılarına rağmen Ermeniler gene de Türkiye aleyhine hasmane davranışlarda bulunmaktan ve hatta Türk birliklerine saldırmaktan hiç çekinmiyorlardı. Harbin başlamasından hemen sonra, Ermeni asıllı pek çok asker ile subay, başlarında bir Ermeni mebusu ile sınırı geçtiler. Bunlar, sonra Ermeni gönüllü teşkilatına girdiler. Teşkil edilen bu birlikler, Rus cephesindeki sınırdan geçerek Müslüman halkın oturduğu Türk topraklarını kasıp kavurdular.

" Türk Hükümeti ve ordu kumandanlığı Ermeni halkının büyük bir isyan çıkaracağından endişe ediyordu. Gerçekten de böyle bir hadise, Rusların yardımı ile Ermenilerin Türk birliklerine saldırıya geçtikleri ve bu mücadelelerini aylarca sürdürdükleri Van'da ortaya çıktı."[137]

---

[136] SAKARYA, a.g.e. s.260

[137] Joseph POMİANKOWSKİ, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, s.142-143, çev. Kemal TURAN, İstanbul 1990

Aslında bu dönemde Anadolu'da yaşananlara bakılırsa, gerçekten bir soykırımın gerçekleştirildiğini, ama bunun Türkler tarafından Ermenilere değil, Ermeniler tarafından Türklere uygulandığını söyleyebiliriz.

Mc.CARTHY'nin bununla ilgili görüşleri aslında her şeyi ortaya koymaktadır.

"... I Dünya Savaşı sırasında doğuda Ermenilerin Müslümanlara karşı giriştiği saldırıların odaklanışı, göç ettirmeye zorlamak amacına değil, öldürmenin kendisi idi (bir miktar kişi öldürüp çoğunluğu dehşete düşürerek göç etmeğe zorlamak amacı güdülmüyordu, olabildiğince çok Müslüman öldürülmesi doğrudan doğruya amaç idi)..."[138]

Bütün bunlara rağmen, bazı Batılı yetkililerin, Türk milletini Batı kamuoyunun gözünde lekeleme görevine soyunmasını doğrusu içte kalan, gerçekleşememiş planların hazmedilemeyip dışa vurulması gibi algılamak mümkündür. ABD Büyükelçisi MORGHENTAU, "Büyükelçi MORGHENTAU'nun Öyküsü" adıyla yayınladığı kitabında bu konuda özellikle büyük çaba sarf etmiştir. Büyükelçinin, bu hayal ürünü öyküsüne en iyi cevap, yine Amerikalı bir gazeteci olan SCHREİNER tarafından MORGHENTAU'ya gönderilmiş mektupta yer alan şu cümlelerle verilmiştir:

"... Doğruyu söylemem gerekirse Türklere mal ettiğiniz acımasızca davranışlara siz pek tanık olmadınız. Bunun yanı sıra ayaklanmanın olduğu yörelerde yaşayan Ermenilerin sayısından çok Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia ettiniz... Acaba bütün hükümetlerin kendilerine karşı ayaklanmaları bastırma hakkına sahip oldukları hiç aklınıza gelmedi mi? Bana öyle geliyor ki, Büyük Britanya bile bu hakkını Cumhuriyetimiz kurucularına (ABD'ye) karşı kullanmaktan geri kalmadı... Ancak biz Batılılar kendimizi melek saymamız halinde Türkleri toptan silebiliriz. Türklerin dünyada nesli tükenmiş son birkaç

centilmen ulustan biri olduğu hususunda sizin de benimle aynı fikirde olduğunuzdan eminim..."[139]

Büyükelçi MORGHENTAU'nun Türklere karşı önyargılı tavrını Georges MALEVİLLE de şu ifadelerle dile getirmiştir:

"...Peşinen Ermeni davasının yandaşı olan ve kendisini Türklerin arasında 'Ermeni dostu' sayan bu garip elçi, Türklere en küçük bir sempati duymuyor, onları 'tembel ve geri zekalı' görüyordu..."[140]

Günümüzde sözde Ermeni soykırımı sorununu ikide bir gündeme alıp adeta politika malzemesi haline getiren Batılı ülkeler her ne sebeptense, kendi arşivlerini bile incelemekten kaçınmaktadırlar. Aslında bu zahmete katlanabilmeleri durumunda gerçeklerin ortaya çıkması işten bile değil.

Mr. KİTSTON'un Sir E. CROWE'a göndermiş olduğu 28 Kasım 1919 tarihli belge arşivlerdeki belgelerden sadece bir tanesidir:

"...Ermenilerin Müslüman komşularını kesmesinden hiç şüphe etmem ve Erivan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat göstermemek lazımdır. Bu Taşnaklar müthiş bir vahşetle çalışıyorlar ve talihsiz Ermenilerin hiç de yararına hareket etmiyorlar..."[141]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ermenilerin I.Dünya savaşında Türklere karşı tavır almalarında, Rusya'nın verdiği destek ve cesaretin büyük etkisi olmuştur. Hatta, Ermeniler bu dönemde Rusların bir nevi yerli müttefiki olmuşlardır. Buna rağmen, Ermenilerin sergilemiş oldukları tutum kimi zaman Rus yetkililerini de etkilemiştir. Paris'teki Rus Büyükelçisi İZVOLSKİ'nin

---

[138] Mc CARTHY, a.g.e. s. 207

[139] Heath W. LOWRY, Büyükelçi MORGHENTAU'nun Öyküsü'nün Perde Arkası, s.58, çev. Belkıs TORFİLLİ, İstanbul 1991

[140] MALEVİLLE, a.g.e., s. 67

[141] Mr.KİTSTON'dan Sir E.CROWE'a, 28 Kasım 1919, s.907 Vesika 609, akt. ULUBELEN,1896-1914, a.g.e.,s.215

Başbakan ve Dışişleri Bakanı SHTURMER'e gönderdiği 24 Ekim 1916 tarihli telgrafta bu durum açıkça gözükmektedir:

"Ermeniler, ihtilalci komitelerin kararlarına uyarak, yurdun birçok yerlerinde devlet kuvvetleri ve ordu birlikleri aleyhine saldırıya geçip Hükümet memurlarını ve Müslüman halkı katlettiler. Bu saldırılar bazı yerlerde gerçek birer isyan halini aldı. Ermeni ayaklanmasının ortaya çıkardığı büyük tehlike üzerine Hükümet bütün Ermenileri askeri bölgelerden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Bu hareket esnasında bazı yakışıksız davranışlar olmuşsa da [142] bundan zarar gören Ermenilerin haklarını kanun yoluyla korumak ve suçluları bulup cezalandırmak üzere derhal komisyonlar gönderilmiştir."[143]

Ancak ne yazık ki, Hükümetin, oluşturduğu bu komisyonlara katılma teklifinde bulunduğu, kimi Avrupa ülkeleri (Hollanda, Danimarka, İspanya, İsveç) her defasında bu teklifi her ne sebeptense reddetmişlerdir[144]. Ancak, hükümetin cesaretle olayların üzerine gidişi, bu olaylarda her hangi bir sorumluluğunun olmadığının göstermiştir.

Bu durum gösteriyor ki, Osmanlı Hükümeti, I. Dünya Savaşı zamanı, Ermeni nüfus tarafından maruz kaldığı ihanet sonucu 1915'te tehcir uygulamasına gitmek zorunda kalmış ve bu tehcir zamanı Ermenilere hiçbir "soykırım" uygulamadığı gibi, güvenlikleri için de elindeki tüm imkanları kullanmıştır.

Ermeni sorununda tartışılan konulardan biri de tehcir zamanı ölen Ermenilerin sayıları ile ilgili iddialardır. Bilindiği gibi, Ermeniler tarafından bu rakamlar 1.500.000-2.000.000 olarak lanse edilmektedir. Daha önce "İngiliz

---

[142] Göç zamanı Ermeniler, bazı eşkıya desteleri tarafından saldırıya maruz kalmış, can ve mal kaybı vermişlerdir.

[143] Cumhuriyetin 50. yılı Yayını, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, 24 Ekim 1916, Belge No:752, Ankara 1986

[144] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Naklen Dr. Hüsamettin YILDIRIM, Ermeni İddiaları ve Gerçekler, s.147-150, Ankara 2000

Yıllığından" verilen örnekte Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusunun 480.000 olduğunu söylemiştik.

Şimdi, sorulması gereken, madem tehcir kanununun uygulandığı Doğu bölgesindeki Ermeni nüfusu 480.000 ise, o zaman, göçürülenlerin çoğunun savaş sonrası geri dönüşünün de sağlanmış olduğu dikkate alınırsa, ölenlerin sayısını 1.500.000-2..000.000 olarak lanse etmek hangi mantığa uymaktadır?

Aslında, bu rakamın Ermeniler tarafından katledilen Türklerin sayısına daha yakın olduğu söylenebilir.

Mc Carthy'ye göre, bu dönemde Anadolu'da ölen Ermenilerin sayı 600.000, Ermeniler tarafından öldürülen Türklerin sayı ise 3.000.000'a yakındır.[145]

SONUÇ

Tarihte bir devlet gibi varoluşları tartışmalı olan Ermenilerin özgürlüklerini ilk kez Türkler sayesinde kazandıkları bir gerçektir. Bunun sonucudur ki, Ermeniler, tarih boyu Türklerle içiçe, iyi ilişkiler içinde yaşamışlardır.

Bu ilişkilerin XIX.yy'ın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamasında Batılı emperyalist güçlerin rolü büyük olmuştur. Bu rol aynı zamanda 1915 tehcir uygulamasının, büyütülerek "soykırım" adı altında bir sorun haline getirilmesinde de kendini göstermiştir. Ancak, özüne indiğimizde, konunun temelden dayanağının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1948 Tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi açısından soykırım kavramının tanımına baktığımızda bunu açık şekilde görmekteyiz. Şöyle ki, 1948 tarihli BM Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına ilişkin Sözleşmenin 2.maddesine göre soykırım, ulusal, etnik, ırksal yada dinsel bir grubu toptan ya

da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle; grup üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması, grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması, bir grup çocukların başka bir gruba zorla geçirilmesi eylemlerinden herhangi birine başvurulmasını kapsamı içine almaktadır.[146]

Bu tanım, aslında Ermenilerin her hangi bir soykırıma maruz kalmadığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü, bu olaylarda, sadece belli bir bölgede yaşayan Ermenilerin yerleri değiştirilmiş olup, ölenler bu yer değiştirme zamanı yolda açlıktan, yakınlarını Ermeni saldırılarında kaybetmiş bazı sivillerin intikam saldırılarından ve eşkıya saldırılarından ölmüştür. Ancak bunu da belirtelim ki, intikam hissi ile hareket eden Türklerin hedefi sadece eli silah tutan ve katliamları gerçekleştiren Ermeniler olmuştur. Öte yandan unutulmaması gereken bir husus da tehcir döneminde Batı Anadolu'da yaşayan Ermenilerin, toplumun en zengin ve saygın tabakayı oluşturması ve hiçbir baskıya maruz kalmamış olmasıdır.

Gerçekten de bu dönemde tehcire tabi tutulmayan illerdeki Ermenilerin sayısının 200.000 civarında olduğu bilinmektedir. Ama bunun sembolik anlamı önemli ırkçı nefretin yol açtığı Yahudi soykırımında, Berlin veya Münih Yahudilerinin soykırım dışında bırakılabileceği düşünülebilir mi? Sadece bu örnek bile Ermenilere soykırım yapılmadığını ortaya koyuyor.[147]

Ermenilerin göçürülme sırasında kayıp verdikleri bir gerçektir. Ancak, bu ölümler ne devlet tarafından bilinçli olarak yapılmış, ne de Ermenilerin iddia ettikleri gibi 1.5 - 2 milyondur. Ama, şunu da unutmamak gerekiyor ki , Türk

---

[145] Hürriyet Gazetesi, 21.03.2001, Ankara

[146] Gündüz AKTAN, Hukukta Soykırım ve Ermeni Meselesi, Görüş Dergisi, s.24, Ağustos-Eylül 2001, Ankara

[147] AKTAN, Hukukta Soykırım ve Ermeni Meselesi, a.g.d., s.35, Ağustos-Eylül 2001, Ankara

tarafı bu olaylarda Ermenilerden birkaç kat daha fazla kayıp vermiştir. Ayrıca, gerçekten Osmanlı Hükümeti Ermenilere karşı soykırım yapmak isteseydi bunun için neden yüksek miktarda ödenek ayırmak ve özel kanun çıkarmak gereği duymuştu ki, bunu yerlerinde de yapma imkanı vardı. Durum böyle iken, soykırımdan söz edilmesi doğrusu yadırgatıcıdır.

Aslında tarihe baktığımızda, bugün "Ermeni soykırımı" iddialarını her fırsatta politika malzemesi yapan Batı ülkelerinin geçmişlerinin daha karanlık olduğunu görebiliriz. Yani tarih, Sudan ve Hindistan'da, İngilizlere karşı direnen yüz binlerce insanın başına neler geldiğinin, 1849-1851 yılları arasında İrlanda'da İngilizlerin uyguladığı gıda ambargosunda 400.000 İrlandalının açlıktan nasıl öldüğünün, yine aynı İngilizlerin baskıları sonucu 8 milyon olan İrlanda nüfusunun 1841-1911 yılları arasında nasıl yarıya düştüğünün, Cezayir ve Tunus'ta Fransızlar tarafından 1 milyonu aşkın Müslüman'ın nasıl katledildiğinin, ABD'de Kızılderililere karşı yıllarca nasıl katliamlar yapıldığının bizzat şahididir. Öte yandan adı geçen Batı ülkelerinin bu katliamları kendi sınırları içerisinde değil sömürgelerinde, o toprakların gerçek sahiplerine karşı gerçekleştirmiş olmaları bu ülkeleri soykırım uygulamış ülkeler kategorisine daha kolay sokma imkanı yaratmaktadır. Ancak kendi karanlık geçmişlerine rağmen, söz konusu devletlerin Türkiye'ye bu derece yüklenmeleri ne derece planlı bir politika izlendiğini ortaya koymaktadır.

Ancak gerçeklere bakılırsa, XIX.yy'ın sonu, XX.yy'ın ilk çeyreğindeki olaylar daha yakından analiz edildiğinde, Ermenilerin Türkler aleyhine gerçekleştirdikleri eylemleri soykırım kapsamına sokmak daha kolay görülmektedir. Çünkü, bu dönemde Ermenilerin, saldırdıkları bütün bölgelerde önlerine çıkan herkesi, Türk oldukları için çocuk, yaşlı demeden katlettikleri görgü tanıklarının da ifadelerinden anlaşılmıştır. Bugün bile Doğu illerinde yapılan kazı çalışmalarında zaman zaman toplu mezarlıklar bulunmaktadır. En

son bu toplu mezarlıklardan biri Temmuz 2003'te Kars'ın Dereçik köyünde bulunmuş olup, 360 Türke yapılmış soykırımın canlı kanıtını ortaya koymuştur.[148]

Peki, gerçekler farklıyken Ermeni diasporasının günümüzde soykırıma uğradıkları iddialarını yabancı kamuoyuna kabul ettirmedeki başarısı neye dayandırılabilir. Burada bazı istatistiklere bakmanın faydalı olacağını sanıyorum. Bugün ABD'de etkinlik gösteren Ermeni kuruluşlarının sayısı 1200'ü aşmıştır. Birçok kişiye iş olanağı sağlayan bu kuruluşlar, sözde soykırım kampanyası çerçevesinde başlı başına bir sektör yaratmış durumdadır. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nce (EREN) yayımlanan incelemeye göre, Türkiye'ye sözde Ermeni soykırımını kabul ettirmek için kampanya yürüten Ermeni lobisi, şubeler hariç, 1228 organizasyona sahip... 1887 yılından bu yana ABD'de yaşayan ve bugün sayıları 1 milyona yaklaşan Ermenilerin siyasi olarak etkin rol oynayan 182 kilisesi mevcuttur. 23 ayrı Ermeni Çalışmaları ve Araştırma Merkezi koordineli çalışmaları ve soykırım konusunda, sayısı 2.000'i bulan yayınları ile dikkat çekmektedir. Ermeni diasporası, 100'ün üzerinde okul ve kütüphane, 17 kitapevi, 13 yayınevi, ABD'nin farklı eyaletlerinde çıkan ve sayısı 21'i bulan günlük ve haftalık gazeteler, 17 ayrı Ermeni çalışmaları periyodiği, 188 bülten, 25 radyo ve 10 TV programı aracılığıyla soykırım propagandası yürütmektedir.[149]

Peki bu konuda Türkiye ne yapmaktadır. Burada, sanıyorum bir az özeleştiri yapmamızda fayda vardır.

Türkiye'nin XIX.yy'ın sonlarından itibaren maruz kaldığı mezalime rağmen maalesef bugün soykırım uygulamış bir ülke durumuna düşürülmek istenmesinin arkasında yatan sebep, Türkiye'nin maruz kaldığı mezalimi unutma

[148] Yarın Gazetesi, 02.07.2003
[149] Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 2001

yönünde politika izlemesidir. Gerçi bu politika Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "yurtta sulh,cihanda sulh" ilkesine doğrudan uymaktadır. Türkiye şimdiye kadar bu doğrultuda hareket ederek, tüm yapılanlara rağmen Ermenistan ve Ermeni halkı ile dostça ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır. Aslında, uygarlık da bunu gerektirmektedir. Yalnız burada unutulmaması gereken çok önemli bir husus vardır ki, o da bu meselede Ermenilerin de aynı uygar düşünceden hareket etmesi gereğidir. Ama, görülüyor ki, bugün Ermenistan yönetimi tam tersine tipik bir barbarlık ve işgalci devlet felsefesini benimsemiştir. Böyle, bir durumda Türkiye'nin suskunluğu Ermenileri sanki haklı çıkarır gibisinden bir izlenim yaratmıştır. İşte bütün bunların sonucudur ki, kimi ülkeler bugün bu konuyu siyasi platforma taşıyarak, parlamentolarından Birinci Dünya Savaşı zamanı Ermeni nüfusun Türkler tarafından soykırıma uğratıldıkları yönünde kararlar çıkarmıştır.

Mc. CARTHY bu dönemde olup bitenlerle ilgili şöyle diyor:

"1887-1922 yıllarını incelerken, Ermenilerden fazla Türklerin öldüğünü fark ettim. Bir tarafta diğerine göre daha fazla ölü varsa, bu soykırım olamaz"[150].

Ayrıca, Türklerin o dönemde kavga istemeyen taraf olduğunun da altını çizen Mc. CARTHY, bugün Türklerin başının bu konuyla fazla ağrımasının nedenini, Türk Hükümetlerinin özellikle 1950, 1960 ve 1970'li yıllarda sessizlik politikası izlemesi olarak görmüştür[151].

Oysa bugün Türkiye stratejisini, maruz kaldıklarını unutma yönünde değil, olayların üzerine giderek, gerçeklerin açığa çıkarılması doğrultusunda belirlemelidir. Bu yolda Türk diasporasına önemli görevler düşmektedir. Bugün onların başlıca hedefi Türk hükümetini de arkalarına alarak, ilgili ülkelerde Ermeni iddialarını çürütebilecek ve Türklerin XIX.yy'dan itibaren Ermenilerden

[150] Hürriyet Gazetesi, 21.03.2001, Ankara
[151] a.g.g. , 21.03.2001, Ankara

çektiklerini açıklığa çıkaracak faaliyetleri güçlendirmek olmalıdır. İşte bunlar yapılabildiği taktirde, uluslararası arenada gerçek yüzü ortaya çıkacak olan Ermeni hayalperestleri , büyük olasılıkla, meseleyi bir daha açmamak üzere rafa kaldıracaklardır.

Aksi taktirde, eğer Türkiye ve Türk Milleti bundan sonra da, sadece savunma stratejisinden yola çıkacak şekilde meseleye odaklanırsa ve oturup kendisine saldırılmasını beklerse, o zaman olası saldırıların sonunun gelmeyeceği ve ilerde Türkiye'nin başına daha büyük dertler açacağı kesinlik kazanacaktır.

Bunun karşısının alınması için yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle yabancı ülkelerde yaşayan Türklerin bir araya gelerek, oluşumlar yaratması, lobi faaliyetlerini hızlandırması ve gerekirse, oy potansiyeli oluşturarak destek verecekleri, söz konusu ülkenin parlamentosunda temsil olunan her hangi bir siyasi partiyi arkalarına almaları gerekmektedir.

Ayrıca, bu istikamette yapılacak taktik ve stratejik karşı propaganda kitap ve broşürlerinin farklı dillerde baskılarına da önem verilmelidir.

Bu doğrultuda Türkiye'nin yapacağı çalışmalarda, Ermenistan'ın "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için toprak iddiasında olduğu Azerbaycan, Gürcistan, İran, Irak ve Suriye gibi devletlerle ortak strateji belirleyerek koordineli politika yürütmesi, meselenin çözümü için faydalı olacaktır.

KISALTMALAR

a.g.e. – Adı geçen eser

a.g.d. – Adı geçen dergi

a.g.m. – Adı geçen mekale

akt. - Aktaran

çev. - Çeviren

nak. - Naklen

s. – Sayfa

KAYNAKÇA

Kitaplar

*- AKÇORA, Ergünöz, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994**

*- AKŞİN, Prof.Dr. Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara 1998

*- AKŞİN, Prof.Dr. Sina, Türkiye Tarihi-3 (Osmanlı Devleti 1600-1908), Cem Yayınları, İstanbul 1997

*- ALAKBERLİ, Aziz, Eski Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan, Sabah Yayınları, Bakü 1994

*- ALİYEV, İgrar; Dağlık Karabağ, Tarih, Gerçekler, Olaylar, İlim Yayınları, Bakü 1989

*- Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Katliam Efsanesi, Ankara 1987

*- ASADOV; S. Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi Coğrafyası, Gençlik Yayınevi, Bakü 1998

*- Atatürk Ü. Rektörlüğü Yayınları, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri, Erzurum 1984

*- ARMAOĞLU, Fahir; Belgelerle Türk-Amerikan Münasibetleri, Ankara 1991

*- ARZUMANLI, Vagif, 1918 Katliamı, Öğretmen Yayınevi, Bakü 1995

*- AYDIN, Dündar; Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü,Tarih Boyu Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara 1985

*- AYVAZYAN Suren; İstoriya Rosii.Armyanskiy Sled, Kron-Press Yayınevi, Moskova 2000

*- BALIYEV, Hasan; Gördüklerim ve Düşündüklerim, Diderginler,

Respublika Yayınevi, Bakü 1995

*- BAŞAR, Zeki; Ermenilerden Gördüklerimiz, Atatürk Üniversitesi Yayınları Ankara 1974

*- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara 2001

*- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921), Ankara 2001

*- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), Ankara 2001

*- BAYKARA, Hüseyin; Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü 1992

*- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi, Cilt II, Kısım III, Ankara 1983 (2.baskı)

*- BEYDİLLİ, Kemal; 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, TTK Yayınları, Ankara 1988

*- Cumhuriyetin 50. Yılı Yayını, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Ankara 1986

*- DELİORMAN, Altan; Türklere Karşı Ermeni Komitecileri, 3. Baskı, Özal Yayınevi, İstanbul 1980

*- DEMİR, Neşide Kerem; Türkiye'nin Ermeni Meselesi, 3.Baskı, Hülbe Yayınları, Ankara 1980

*- DEMİREL, Muammer; Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996

*- Dış Politika Enstitüsü Yayını, Dokuz Soru Dokuz Cevapta Ermeni Sorunu, Ankara 1983

*- ERCAN, Yavuz; Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001
*- EROĞLU, Veysel, Ermeni Mezalimi, İstanbul 1978
*- ETHEMOĞLU, Mehmet ; Ermeni Terörünün Kısa Tarihi , Dicle Ü. Yayınları, Diyarbakır 1987
*- GANDZAKETSİ, Kirakos; İstoriya Armenii, Eski Ermeniceden çev. T.TER GRİGORYAN, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 1946
*- Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara 1989
*- GÖYÜNÇ, Nejat; Osmanlı İdaresinde Ermeniler, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983
*- GÖYÜNÇ, Nejat, Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Soykırım İddiaları, Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri, Bursa 2000
*- GÜRÜN, Kamuran; Ermeni Dosyası, TTK Basımevi, Ankara 1983
*- Heath W. LOWRY, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası, çev. Belkıs TORFİLLİ, İsis Yayımcılık Ltd, İstanbul 1991
*- HOCACIOĞLU, Mehmet; Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, Anda Dağıtım, İstanbul 1976
*- Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi,Cilt I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gn.Md. Yayınları, Ankara 1998
*- İLTER, Erdal; Ermeni Kilisesi ve Terör, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1996
*- İLTER, Erdal; Ermeni Propagandasının Kaynakları, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1994
*- KARABEKİR, Kazım; Ermeni Dosyası, Emre Yayınları, İstanbul 1994
*- KAŞGARLI, Prof. Dr. A. Melika, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu, Altıncıoğlu Matbaası, Ankara 1990

*- Kemalist Atılım Birliği Yayınları, Korku Perdesi; Ankara 1989
*- KENT, Marian; Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Ahmet FETHİ, İstanbul 1999
*- KEROVPYAN, Keğam; Mitolojik Ermeni Tarihi, çev. Sarkis SEROPYAN, Aras Yayıncılık, İstanbul 2001
*- KILIÇ, Davut; Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler, ASAM Yayınları, Ankara 2000
*- KOCABAŞ, Süleyman; Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1987
*- KONUKÇU, Enver; Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918), Atatürk Ü. Rektölüğü Yayınları,Ankara 1990
*- KURAN, Prof. Dr. Ercüment, Türk İslam Tarihine Dair, Ankara 2000
*- LAWRY, W. Heath, Büyükelçi MORGHENTAU'nun Öyküsü'nün Perde Arkası, çev. Belkıs TORFİLLİ, İsis Yayınları, İstanbul 1991
*- LİBARDİAN, J.Gerard; Ermenilerin Devletleşme Sınavı, çev. Alma TAŞLICA, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
*- MALEVİLLE, Georges, Ermeni Trajedisi, çev. Galip ÜSTÜN, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1991
*- MAZICI, Nurşen, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1918, Gümüş Basımevi, İstanbul 1987
*- Mc CARTHY, Justen, Ölüm ve Sürgün, İnkılap Yayınevi, çeviren Bilge UMAR, İstanbul 1998
*- METİN, Halil; Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler, Ermeni Olayları, M.E.B. Yayınları, Ankara 1982
*- OGANESYAN, Eduard; Vek Borbı, Feniks Yayınevi, Moskova 1991
*- OREL Şinasi – YUCA Süreyya; Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, TTK Yayınları, Ankara 1983

*- ORTAYLI, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1987
*- ÖKE, Doç.Dr. Mim Kemal, Ermeni Meselesi 1914-1923, Fatih Yayınevi, İstanbul 1986
*- OKSE, Necati, Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulamaları, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Ankara 1985
*- ÖZKAN, Zafer; Ermeni Tehciri, Doktora Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1985
*- POMPEEV, Yuri; Krovavıy Omut Karabaka, Azerbaycan Yayınevi, Bakü 1992
*- POMİANKOWSKİ, Joseph; Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Kayıhan Yayınları çev. Kemal TURAN, İstanbul 1990
*- Refugees Azerbaıjan, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 2001
*- SAKARYA, İhsan; Belgelerle Ermeni Sorunu, 2.Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1984
*- SHAW, J. Stanford- SHAW Ezel Kurat, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet HARMANCI, İstanbul 1982
*- SÜSLÜ, Azmi; Ruslara göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim, A.Ü. Yayınları, Ankara 1987
*- SÜSLÜ, Azmi; Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara 1990
*- SÜSLÜ, Azmi; Türk Tarihinde Ermeniler, Kars Kafkas Üniversitesi Yayınları, Ankara 1995
*- ŞIHALİYEV, Emin, Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2002
*- ULUBELEN, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967

*- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987

*- YAŞARBAŞ, Enver; Ermeni Terörünün Tarihçesi, Petek Yayınları, İstanbul 1973

*- YERASİMOS, Stefanos; Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 2. Kitap, çev. Babür KUZU, Belge Yayınları, İstanbul 1987

*- YILDIRIM, Dr. Hüsamettin; Ermeni İddiaları ve Gerçkler, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000

Dergiler

- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 86, Nisan 1987,
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Ekim 1985,
- **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:4, İstanbul Ocak 1968**
- **Soydaş Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 1977**
- Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Cilt I, II, Ocak-Nisan 2001, Sayı 37, 38 , Ankara 2001
- Görüş Dergisi, Ağustos-Eylül 2001

Makaleler

- FEİGL, Erich, Ermeni Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi, çev. Doğan COŞKUN, 2001 İstanbul, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
- AKA, İlhan Selahettin, Ermenilerin İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını 26 Ağustos 1896, İ.Ü. S.B.F. Dergisi
- ŞİMŞİR, Bilal, Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, İzmir 1983
- SONYEL, Salahi R., Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu
- Parçalama Çalışmalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü, Bülleten, Sayı;195 Aralık 1985
- YİNANÇ, Refet, Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, İzmir 1983

- YILDIRIM, Hüsamettin, Ermeni İhtilalci Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişmesinde Ermeni Dininin Rolü ve Önemi, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara 1992

Gazeteler

- Cumhuriyet
- Hürriyet
- Türkiye
- Yarın

Web Siteleri

- www.ermenisorunu.gen.tr
- www.tsk.mil.tr/genelkurmay/uluslararasi/ermenisorunu.htm

ÖZET

Anadolu, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle her zaman güçlü devletlerin dikkat merkezinde olmuştur. Söz konusu ülkeler bölgeden kendi çıkarları doğrultusunda pay koparmak için buradaki azınlıkları sık sık kullanmışlardır. Bu amaçla en çok kullanılan azınlık Ermeniler olmuştur.

Her ne kadar Ermeni tarihçiler Ermenilerin Doğu Anadolu'nun ilk ve gerçek yerlileri olduğunu iddia etseler de, tarihi incelemeler Ermenilerin bölgeye küçük topluluklar halinde M.Ö. VI.yy'da yerleşmeye başladıklarını ve gelişlerinde Türklerle karşılaştıklarını göstermiştir. Nitekim, Proto(ilk) Türklerin Batı kolunu oluşturan Kimmer'lerin Anadolu'ya akınları M.Ö. IX.yy'a, bir başka Türk kavimi olan Sakaların bölgeye yerleşmesi ise M.Ö. VII.yy'a rastlamıştır. Bu bağlamda Ermenilerin, bölgede eski bir Ermenistan'ın varlığı ile ilgili iddiaları kimi zaman "coğrafi bölge" olarak kendine tartışma zemini bulmuş olsa da, hiçbir zaman tarihi gerçek olamamış ve mesnetsiz kalmıştır.

Tarihi araştırmalar Ermenilerin XIX.yy'ın ikinci yarısına kadar Türklerle çok iyi ilişkiler içerisinde olduğunu ve tarihlerinin en rahat ve özgür dönemlerini Türk Devletlerinin hakimiyetleri altında yaşadıklarını göstermiştir. Ancak bu ilişkiler, XIX.yy'ın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oyunlar oynayan büyük devletlerin etkisiyle bozulmuştur. Bu doğrultuda Ermeni azınlığı kendi menfaatleri için en fazla kullanan devletler Rusya, Fransa, İngiltere ve A.B.D. olmuştur. Adı geçen devletlerin kışkırtmaları sonucu XIX.yy'ın sonlarından itibaren Ermeniler Osmanlı Devletine karşı başkaldırmış ve bu başkaldırılar I.Dünya Savaşı zamanı sistemli bir hal almıştır. Bu dönemde birkaç cephede ölüm-kalım mücadelesi veren Osmanlı, Ermenilerin arka cephede çıkardıkları isyanlar ve gerçekleştirdikleri katliamlar karşısında, 27 Mayıs 1915 tarihinde Ermeni nüfusun Güney bölgelere naklini öngören tehcir kararı almak zorunda kalmıştır. Tehcir uygulaması zamanı Ermeni nüfus

ciddi kayıplar vermiş, ancak bu kayıplar Ermenilerin iddia ettikleri gibi, devletin gerçekleştirdiği herhangi bir "soykırım" sonucu değil, savaşın getirdiği açlık ve karmaşa yüzünden olmuştur. Ayrıca tarihi belgeler, dönem içerisinde Ermeniler tarafından katledilen Türklerin sayısının ölen Ermeni sayısından birkaç kat daha fazla olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buna rağmen, Ermeniler günümüze kadar her fırsatta soykırım iddiaları ile gündemi işgal etmiş ve sorunlu coğrafya yaratmıştır. Ermeniler hatta bu amaç için 1970'lerden itibaren teröre başvurmaktan çekinmemiş, 1990'lardan itibaren ise Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal ederek eylemlerini devlet terörü düzeyine çıkarmıştır.

HUSEYNOV, Sentyar; Turkish - Armenian Relations and Armenian Question in History,

Adviser for Master's degree thesis; Prof. Dr. Sina AKSHIN, p.115

ABSTRACT

Anatolia has been always center of attention for the powerful states because of his conventional geo-political and geo-strategically location. These states being under consideration for having share for their interests are frequently used minorities of this region. Most used minority for this aim are the Armenians.

However much, Armenian historian's pretence the Armenians is the first and real natives of the Eastern Anatolia. Historical researches showed Armenians they begun to settle to this region in a small groups at VI century BC, and they meet Turks on their arrival. Just as the Khmers, raid to Anatolia at IX century BC, who are the Western branches of Proto – Turks. Establishment of the other Turkish ethnos Sakha's is also at VII century. In this context, Armenians assertions on the old Armenian existence in this region also found time to time argument ground as a "geographical region" but never become historical reality and remained unsupported.

Historical studies showed the relations of the Armenians with the Turks, until mid second half of the XIX century where plentiful, and most comfortable also most free era of their history was under the Turkish states sovereignty. However, this relations has been impaired in the mid – second half of the XIX century by the influence of the great states, where playing, big games on the Ottoman Empire. Russia, France, England, and the United States, the States where using Armenians mostly for their own benefits in this direction. Armenians, from the end of XIX century they begun to revolt against the Ottoman Empire by the incitement of those states under consideration and these revolts become systematic during the First World War. Under these conditions the Ottoman Empire obliged to take decisions at the date of 27 May

1915 for the deportation of Armenian population, to the Southern regions. At the end of these rebellions and massacre Armenians, realized behind the front, during the war, was the matter of life or death for the Ottoman Empire. During the practice of deportation Armenian population faced serious loses, but these loses, did not occurred at end of genocide realized by the government as the Armenians claimed, is happened because of starvation and confusion of the war. Beside, historical documents clearly bring up the total number of the Turks has been massacred by the Armenians is more then the Armenians deaths for the same period of time. However, Armenians of to day are occupying our agenda with genocide assertions in every opportunity and they are created problematic geography. Just for these objectives Armenians, from the beginning of 1970's they did not hesitated to have recourse to terrorism and from the beginning of 1990's they removed their activities to the governmental level by occupying 20 % of the Azerbaijan territorial lands.